

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำ
ย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน

นางสาวพวงร้อย กล่อมเอียง

นางมนัสสวาส กุลวงศ์

นายโชคชัย วงษ์ตานี

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำ
ย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน

นางสาวพวงร้อย กล่อมเอียง

นางมนัสสวาส กุลวงศ์

นายโชคชัย วงษ์ธานี

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)

กลุ่มโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อ	
กิตติกรรมประกาศ	
บทนำ	1
วัตถุประสงค์การวิจัย	5
คำถามหลักในการวิจัย	5
เหตุผลในการเลือกพื้นที่ศึกษาย่านตลาดพลู	6
ขอบเขตการวิจัย	7
บทที่ 1 ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ	11
1.1 คลองและสภาพคลองจากอดีตถึงปัจจุบัน	11
1.2 สภาพพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน	14
1.3 ขอบเขตของย่านตลาดพลู	32
1.3.1 ขอบเขตตลาดพลูด้านการปกครอง	34
1.3.2 ขอบเขตตลาดพลูด้านกายภาพ	35
1.3.3 ขอบเขตตลาดพลูพิจารณาจากการเป็นพื้นที่ทางสังคม	35
1.4 คนตลาดพลู: ประเพณี พิธีกรรม การแสดง	38
1.4.1 ประเพณีและพิธีกรรมของคนไทย	38
1.4.2 ประเพณีจีน	40
1.4.3 ประเพณีและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมย่านตลาดพลู	48
บทที่ 2 วิถีชีวิตริมน้ำย่านตลาดพลู: พลุวิถีชีวิตสองฝั่งคลอง(พ.ศ3298-พ.ศ.2475)	64
2.1 ขาดิพันธุ์การตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิต	64
2.1.1 ขาดิพันธุ์กับการตั้งถิ่นฐาน	65
2.1.2 วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ	82
2.2 พัฒนาการทางเศรษฐกิจและการทำมาหากิน	91
2.2.1 ภาคเกษตรกรรม	91
2.2.2 ภาคการค้าอุตสาหกรรมและการบริการ	103
2.3 คนย่านตลาดพลูกับทรัพยากรสาธารณะ	120
2.3.1 ศาสนสถาน	120
2.3.2 สถานที่ราชการ	124
2.3.3 ที่ดิน	127

(ต่อ) บทที่	หน้า
2.3.4 ท่าเรือ	134
2.3.5 ลำคลอง	135
2.3.6 ถนน	137
2.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนย่านตลาดพลู	139
2.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในย่านตลาดพลู	141
2.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนย่านตลาดพลูกับคนนอกพื้นที่	143
2.4.3 ความสัมพันธ์ของคนย่านตลาดพลูกับรัฐ	144
2.4.4 ความสัมพันธ์ของคนย่านตลาดพลูกับการปรับตัว	146
บทที่ 3 วิถีชีวิตย่านตลาดพลู:ยุคสวนพลูรุ่นสุดท้าย(พ.ศ.2475-2500)	148
3.1 ชาติพันธุ์ วิถีชีวิตและการตั้งถิ่นฐาน	150
3.1.1 ชาติพันธุ์กับการตั้งถิ่นฐาน	151
3.1.2 วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ	165
3.2 วิธีการทำมาหากิน	173
3.2.1 ภาควิชาเกษตร	174
3.2.2 ภาครัฐกิจ การค้าและอุตสาหกรรม	185
3.3 คนย่านตลาดพลูกับทรัพยากรสาธารณะ	196
3.3.1 คน:คลอง:เส้นโลหิตเหือกสุดท้าย	196
3.3.2 ที่ดิน:เปลี่ยนสวนให้เป็นบ้าน	198
3.3.3 ศาสนสถาน:แหล่งพึ่งพิงทางกายและจิตวิญญาณ	198
3.3.4 คบกับลานว้าว:เวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้	201
3.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนย่านตลาดพลู	203
3.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในย่านตลาดพลู	204
3.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในย่านตลาดพลูกับคนนอก (คนใน:คนนอก)	205
3.4.3 ความสัมพันธ์ของคนย่านตลาดพลูกับภาครัฐ	206
3.4.4 ปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์และการปรับตัว	208
บทที่ 4 วิถีชีวิตย่านตลาดพลู:ยุคไม่มีพลูที่ตลาดพลู(พ.ศ.2500-ปัจจุบัน)	210
4.1 ชาติพันธุ์กับการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิต	211

(ต่อ) บทที่	หน้า
4.1.1 ชชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐาน	214
4.1.2 วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ไทย จีน มุสลิม	216
4.1.3 กลุ่มสตรีและเยาวชนในพื้นที่ย่านตลาดพลูยุคหลัง2500	219
4.2 บริบทและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจย่านตลาดพลู	222
4.2.1 พัฒนาการทางเศรษฐกิจและการทำมาหากิน	223
4.2.2 การทำมาหากินภาคการเกษตร	226
4.2.3 การทำมาหากินภาคบริการ	227
4.2.4 การทำมาหากินภาคอุตสาหกรรม	229
4.3 คนย่านตลาดพลูกับทรัพยากรสาธารณะ	233
4.3.1 คนตลาดพลูกับตลาด	234
4.3.2 คนตลาดพลูกับการใช้ที่ดิน	235
4.3.3 คนย่านตลาดพลูกับคลอง	236
4.3.4 คนตลาดพลูกับศาสนสถาน	238
4.3.5 คนตลาดพลูกับสุขอนามัยชุมชน	242
4.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนย่านตลาดพลู	244
4.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆย่านตลาดพลู	247
4.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในย่านตลาดพลูกับคนนอก	249
4.4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างคนย่านตลาดพลูต่อรัฐ	250
4.4.4 ปัญหาที่เกิดจากความสัมพันธ์และการปรับตัว	251
บทที่5 บทสรุป	257
บรรณานุกรม	270
ภาคผนวก ก ประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นย่านตลาดพลู: บทเรียนจากงานวิจัย	277
ภาคผนวก ข คำศัพท์เฉพาะ	290
ภาคผนวก ค บุคลานุกรม	292
ภาคผนวก ง เยาวชนท้องถิ่น	296

บทคัดย่อ

ชื่อโครงการ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีชีวิตย่านตลาดพลูจากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน
ชื่อผู้วิจัย น.ส.พวงร้อย กล่อมเอี้ยง น.ส.มนัสสวาส กุลวงศ์ นายโชคชัย วงศ์ธานี ได้รับทุนจาก
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาวิถีชีวิตของผู้คนย่านตลาดพลูในอดีตโดยใช้พื้นที่สองฝั่งคลองบางหลวงจนถึงปากคลองด่าน วิธีการศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง รวมทั้งใช้กระบวนการมีส่วนร่วมจากคนในพื้นที่โดยเฉพาะเยาวชน ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก รวมทั้งผู้รู้บางท่านได้กรุณาเขียนบันทึกเรื่องราวอย่างละเอียดลึกซึ้ง นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยนักวิจัยได้เข้าไปอยู่ในพื้นที่อย่างนานถึง 20 เดือน ถึงผู้วิจัยจะพบอุปสรรคมากมายจากการเก็บข้อมูลจากสภาพสังคมเมือง การสืบค้นการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในย่านนี้ได้สอดรับกันเป็นอย่างดีระหว่างหลักฐานชั้นต้น และคำบอกเล่าของคนไทย คนจีน และคนมุสลิมในพื้นที่ศึกษา มีการตั้งถิ่นฐานในย่านต่าง ๆ ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และมีการอพยพเข้ามาเป็นช่วง ๆ ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายนอก แม้กระทั่งปัจจุบันมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาในพื้นที่ศึกษาอย่างสม่ำเสมอ

จากวัตถุประสงค์และคำถามหลักในการวิจัย ผู้วิจัยได้ค้นพบว่าชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในย่านนี้มีปฏิสัมพันธ์กันโดยใช้ลำน้ำ ลำคลอง และตลาดโดยเฉพาะตลาดพลู รวมทั้ง วัด ศาลเจ้า โรงเรียน ทำน้ำ เป็นสถานที่ในการสร้างความสัมพันธ์กันมาโดยตลอด ในปัจจุบัน ความสำคัญของตลาดต่าง ๆ โดยเฉพาะตลาดพลู ลำน้ำและทรัพยากรสาธารณะต่าง ๆ ค่อย ๆ หมดความสำคัญลง

ในอดีตพื้นที่นี้ทำหน้าที่เป็นแหล่งผลิตอาหารด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะ พืชและผลไม้ต่าง ๆ โดยมีตลาดน้ำ ตลาดพลูเป็นสถานที่ในการจัดจำหน่าย เกษตรกรในย่านนี้มีทั้งชาวไทย ชาวจีน และมุสลิม ผู้ซื้อจะมีทั้งคนในพื้นที่กับคนนอกพื้นที่ นอกจากนี้ตลาดยังเป็นแหล่งรวมของผู้คนจากหัวเมืองต่าง ๆ เช่น สมุทรสาคร สมุทรสงคราม นำผลิตของตนมาขาย เช่น เกลือ อาหารทะเล ไม้โก่งกาง ไม้แสม ฯลฯ และซื้อหามา พืช ผลไม้ต่าง ๆ ฯลฯ กลับไป ทำให้ย่านนี้เป็นแหล่งที่มีการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนหลายชาติพันธุ์ หลายภูมิลำเนา นำมาซึ่งการแต่งงานระหว่างคนในกับคนนอก จึงเกิดการย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในพื้นที่ศึกษากันมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อมีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในย่านนี้ เช่น โรงเลื่อย โรงสี โรงต่อเรือ ฯลฯ ทำให้มีคนไทยอพยพเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน ส่งผลให้ประชากรในย่านนี้ขยายจำนวนอย่างต่อเนื่อง ภาพของจำนวนห้องแถวที่เพิ่มขึ้นรวมทั้งกิจการค้าขายที่เกิดขึ้นมากเห็นชัดเจนในสมัยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักฐานปรากฏอยู่หลายแห่งและมีมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน นอก
จากนี้บ้านเรือนได้ขยายไปตามแนวคลองบางหลวงและคลองซอย เมื่อมีถนนเทอดไทก็ขยายไป
ตามแนวสองฝั่งถนนและในซอยต่าง ๆ

จากการที่ย่านนี้มีการเข้ามาของคนนอกโดยตลอดตั้งแต่อดีต ขณะที่คนในเป็นจำนวนไม่
น้อยมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะชนชั้นขุนนางในอดีตมีถิ่นฐานเป็นจำนวน
ค่อนข้างมากในย่านนี้ซึ่งมีทั้งขุนนางชั้นผู้น้อยไปจนถึงระดับเจ้าพระยา คนกลุ่มนี้เป็นนายทุนที่ดิน
เป็นส่วนใหญ่ เมื่อคนจีนอพยพเข้ามาและส่วนใหญ่ได้แต่งงานกับสตรีไทยคนจีนเป็นจำนวนมาก
ได้กลายเป็นนายทุนที่ดินในภายหลัง ในย่านมุสลิมมีนายทุนที่มีที่ดินขนาดใหญ่หลายคน คนทั้ง
สามกลุ่มนี้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและสังคมในย่านนี้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน
เช่น การสร้างโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ การสร้างห้องแถวไม้และตึกแถวซึ่งต่อมาได้ดัดแปลงเป็น
โรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก การสร้างตลาดสด ให้เช่าที่ดินปลูกบ้าน สร้างบ้านเช่า ปัจจุบันได้
พัฒนาเป็นสร้างอพาร์ทเมนต์ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก จากสภาพที่อยู่อาศัยที่เปลี่ยนไปเป็นปัจจัยหนึ่ง
ที่ทำให้ระบบธุรกิจของย่านนี้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงจาก
ภายนอกโดยเฉพาะการตัดถนนใหม่ ๆ โดยรอบพื้นที่ศึกษาและการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นเป็น
จำนวนมาก ทำให้คนนอกที่เข้ามาทำโรงงานอุตสาหกรรมใช้ย่านนี้เป็นที่อยู่อาศัย

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มนายทุนดังกล่าวเป็นผู้ที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางความคิด
ด้านเศรษฐกิจ ทำให้ย่านนี้เปลี่ยนแปลงจากการผลิตอาหารด้านการเกษตรมาเป็นอาหารสำเร็จรูป
แหล่งที่อยู่อาศัย ศูนย์กลางแหล่งบันเทิง (ในอดีต) และการบริการ ปัจจุบันย่านนี้ยังเป็นแหล่งรวม
คณะสิงโต แหล่งรวมอาหารสำเร็จรูปโดยเฉพาะอาหารจีนราคาถูกและรวมทั้งขนมของคนจีนและ
เครื่องเล่นให้ว่ประเภทต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต
โดยเฉพาะทรัพยากรสาธารณะ คลองและคลองซอยต่าง ๆ ในย่านนี้เปลี่ยนจากสภาพที่อุดม
สมบูรณ์ใสสะอาดสามารถบริโภคได้กลายเป็นน้ำครำ และเมื่อมีการสร้างประตูน้ำตามปากคลอง
ต่าง ๆ รวมทั้งการทิ้งน้ำเสียลงลำคลอง คลองหลายแห่งถูกถมทำทางเดินเท้าคลองจึงกลายเป็น
เป็นทางระบายน้ำไปในที่สุด การใช้คลองเพื่อการคมนาคมถึงแม้ยังมีอยู่แต่ไม่มากนักคนนิยมใช้
ถนนและรถไฟมากกว่า

สิ่งที่ผู้วิจัยค้นพบอีกประเด็นคือการดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในย่านนี้ทุก
ชาติพันธุ์มีอัตลักษณ์ของตนเองค่อนข้างเด่นชัดตั้งแต่อดีต แต่ปัจจุบันอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ต่าง
ๆ ค่อย ๆ ถูกกลืนไปมาก วิถีชีวิตของเยาวชนไทยมุสลิมไม่ค่อยแตกต่างไปจากเยาวชนไทย ใน
ย่านคนจีนพบการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมสอดคล้องกับวัฒนธรรมไทยค่อนข้างมาก แต่ยังคงไว้
ซึ่งประเพณีเกี่ยวกับชีวิตและประเพณีเกี่ยวกับลัทธิขงจื้อ และขณะเดียวกันคนไทยเป็นจำนวนมาก

ชื่นชมอาหารจีนซึ่งมีมากในย่านนี้ซึ่งรวมทั้งวัฒนธรรมจีนในลักษณะต่าง ๆ ทั้งนี้อาจมองได้ว่าชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในย่านนี้มีการผสมกลมกลืนกันค่อนข้างมาก แต่ขณะเดียวกันก็สามารถรักษาอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนไว้ ในประเด็นนี้พบว่ามีความหลายปัจจัยที่เป็นสาเหตุและต่อเนื่องมาจากอดีต เช่น การแต่งงานระหว่างชาติพันธุ์ ระบบการศึกษาในโรงเรียน การมีสัมพันธ์ในการประกอบอาชีพ

ในอดีตโรงเรียนในย่านนี้เป็นสถานที่ ๆ สร้างความสัมพันธ์ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในย่านนี้คนแทบทุกชนชั้นทุกชาติพันธุ์ส่วนใหญ่จะเข้าเรียนในย่านนี้ แต่เมื่อมีการตั้งโรงเรียนจีนซึ่งมีหลายโรงเรียนส่วนใหญ่จะเรียนในโรงเรียนจีน ดังนั้นในบางช่วงเวลาชาวจีนจะสามารถคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของตนได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อรัฐบาลไทยเข้าไปควบคุมโรงเรียนจีนเด็กจีนบางส่วนย้ายมาเข้าโรงเรียนของรัฐ รัฐบาลไทยได้ใช้ระบบโรงเรียนทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวความคิดในการสร้างภาพอัตลักษณ์ของตนไว้ค่อย ๆ ลดลง

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดประเด็นหนึ่งคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติตั้งแต่ในอดีตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่าในย่านนี้ค่อนข้างมีความสงบร่มเย็นเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากินซึ่งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างมาก ถึงแม้ในอดีตจะมีเหตุการณ์กรณียังอยู่ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 แต่เป็นความวุ่นวายที่เกิดขึ้นเพียง 4-5 วันไม่ได้ลุกลามใหญ่โตจึงไม่ได้อยู่ในความทรงจำของคนย่านนี้ แต่สิ่งหนึ่งที่อยู่ในความทรงจำทุกยุคทุกสมัยคือการเกิดไฟไหม้ใหญ่ในแต่ละช่วงเวลาซึ่งมีมาตลอดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการยิงเป้าผู้วางเพลิงที่ตลาดพลู 2 คนผู้คนที่อยู่ในยุคนั้นจะจดจำได้เป็นส่วนใหญ่ การเกิดเพลิงไหม้มีทั้งอุบัติเหตุและการวางเพลิง ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในย่านนี้ เช่น หลังจากเกิดไฟไหม้ห้องแถวไม้หรือบ้านเรือนไม้เจ้าของที่จะเปลี่ยนสภาพเป็นตึกแถวหรืออพาร์ทเมนต์ในที่สุด

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นย่านตลาดพลู ได้ใช้เวลาในการทำงานถึง 2 ปีเศษ ตลอดระยะเวลาที่คณะนักวิจัย เริ่มออกเดินทางจากจุดเริ่มต้นที่เดียวดายเหมือนนักเดินทางที่ไม่เห็นแสงและไร้เข็มทิศจบจนเจอแสงสว่างเจอเข็มทิศ คณะนักวิจัยจึงได้เก็บเกี่ยวเรื่องราวต่างๆ ของตลาดพลูมาร้อยเป็นมัลย์ช่อกาม มัลย์ช่อนี้ร้อยขึ้นจากบุปผามาลี หลากสีนานาพันธุ์ ต่างเวลาและหลายอารมณ์

ความสำเร็จของมัลย์ช่อนี้เกิดจากความอนุเคราะห์ ความร่วมมือจากหลายสถาบันและบุคคลหลายฝ่าย คณะผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณทุกท่านมาที่นี้

ขอขอบคุณคณะศึกษาศาสตร์ องค์กรักษ์ สถาบันเอเชียแปซิฟิค มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร สถาบันเทคโนโลยีราชมงคลวิทยาเขตพิษณุพนธ์นคร ซึ่งนักวิจัยได้สังกัดอยู่ทางสถาบันกรุณาจัดสรรเวลาในการทำงานวิจัยให้อย่างเต็มที่

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนักงานเขตธนบุรี สำนักงานเขตบางกอกใหญ่ที่เอื้อเฟื้ออำนวยความสะดวกในการติดต่อไปยังแกนนำของชุมชนในย่านตลาดพลู ตลอดจนเอื้อเฟื้อข้อมูลพื้นฐาน แผนที่ในย่านนี้อย่างละเอียด

นมัสการพระคุณเจ้า ขอขอบคุณท่านเจ้าอาวาสทุกรูปและพระคุณเจ้ารูปอื่นๆทุกท่านของวัดอินทาราม วัดจันทาราม วัดโพธิ์นิมิตร วัดขุนจันทร์ วัดเวฬุราชิน วัดราชคฤห์ วัดนางชี วัดนาครปกร วัดอัปสรสวรรค์ ที่อนุเคราะห์ความสะดวกในการเก็บข้อมูลสำหรับนักวิจัยเสมอมา

ขอขอบคุณผู้อำนวยการและคณะอาจารย์ของโรงเรียนวัดเวฬุราชิน โรงเรียนธนบุรีวรเทพีพลารักษ์ โรงเรียนวัดอินทาราม โรงเรียนวัดหนัง โรงเรียนกมลจันทน์ โรงเรียนสหนิคม โรงเรียนศาสนธรรมวิทยาสวนพลู ที่ให้ความอนุเคราะห์ สถานที่ในการจัดเวทีสาธารณะ ตลอดจนส่งเยาวชนเข้าร่วมในกระบวนการวิจัย

ขอขอบคุณคณะกรรมการมัชฌิมาสวนพลู โดยอย่างยิ่งอิหม่ามวิชัย วัธนวาทีน คุณสนธิ วัธนวาทีน คุณบำรุง ไวยศิลป์ คุณศรีศักดิ์ ธรรมจารีย์ ซึ่งได้ให้ความอนุเคราะห์ แก่นักวิจัยในทุกๆ เรื่อง ตั้งแต่ต้นจนจบ นับตั้งแต่เป็นที่ปรึกษาท้องถิ่นการแนะนำ ผู้อาวุโส ผู้รู้ แนะนำเยาวชนให้เข้าร่วมโครงการวิจัย ตลอดจนเอื้อเฟื้อ สถานที่ในการเปิดเวทีสาธารณะและการจัดกิจกรรมต่างๆ สำหรับการพัฒนาเยาวชนท้องถิ่นของโครงการ

ขอขอบคุณคณะกรรมการศาลเจ้า โรงเจ คณะกรรมการตระกูลแซ่ทุกแห่งที่ได้ให้ข้อมูล โดยเฉพาะสมาคมตระกูลแซ่เข้าที่ได้เอื้อเฟื้อข้อมูลเป็นพิเศษ

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อท่านอาจารย์เหล่านี้ อาจารย์ ชัยนัต วรรณภูมิ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลปลั่ง คงชนะ รศ.ดร.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ อาจารย์ ชูพินิจ เกษมณี

อาจารย์ กุลวดี เจริญศรี ที่ได้ให้ความเมตตาชี้แนะทางในการวิจัย ตรวจแก้ไขงานด้วยความ
อดทน

และที่จะอยู่ในความทรงจำตลอดกาลมีอาลัยเลือนไปจากใจของคณะนักวิจัย ที่บุคคลเหล่านี้ได้ให้ความรัก เมตตา ห่วงใยร่วมทุกข์ร่วมสุข บุกบันฝ่าอุปสรรคนานัปการกันตั้งแต่ต้นจนจบ คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ขอขอบพระคุณ คุณสุพร วิทย์ (ป้ายะและสามี) คุณมานัส รื่นพิทักษ์ คุณลุงสนั่น ตูยานนท์ คุณลุงวินัย รักการดี(ลุงเขียะ) คุณป้าเผ่าทิพย์ ทองน้อย ตลอดจนชาวตลาดพลูทุกท่านที่ได้กรุณา เสียสละเวลา อันมีค่าในการถ่ายทอดเรื่องราวจากความทรงจำจนสามารถร้อยเป็นเรื่องราวของตลาดพลูได้

ขอขอบคุณผู้ปกครองของเยาวชนท้องถิ่นทุกคนที่ช่วยให้การสนับสนุนบุตรหลานของท่านเข้าร่วมโครงการ โดยเฉพาะครอบครัวคุณอำนาจ วัฒนวาทีน ครอบครัวคุณประเสริฐ กลิ่นเฟื่องฟู คุณดวงพร ตาเฮ ที่ให้ความร่วมมือไว้วางใจกับคณะผู้วิจัยในการดูแลบุตรหลานของท่านในช่วงระยะเวลาที่เข้าร่วมโครงการ

ขอขอบใจ เยาวชนท้องถิ่นทุกคนที่เข้าร่วมโครงการจนก่อรูปขึ้นเป็นเยาวชนกึ่งพลู ขอขอบใจ นายอนันต์ วัฒนวาทีน นางสาวปิยะมาส กลิ่นเฟื่องฟู ด.ช. ศิริวิทย์ ตาเฮ เยาวชนที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงจนงานสำเร็จ

ขอขอบคุณ ครอบครัว “กล่อมเอี้ยง” ที่เข้าใจในการทำงานที่ต้องใช้เวลาโดยไม่มีวันหยุดและไม่มีเวลาเล็กที่แน่นอน

ขอขอบคุณคุณสุไพศาล ปัญญาธรรกุล คอยให้กำลังใจช่วยเหลือดูแลและเฝ้ารอคอยความสำเร็จ ด้วยความอดทน ขอบพระคุณคุณป้าเกาจือเอี้ยง แซ่เฮ้า ผู้มีความสำคัญยิ่งในการทำให้งานวิจัยชิ้นนี้เสร็จสมบูรณ์

บทนำ

หลักการและเหตุผล

กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่เติบโตจากความเป็นเมืองน้ำเมืองคลองจนได้รับสมญานามว่า “เวนิสแห่งตะวันออก” เนื่องจากวิถีของชุมชนกรุงเทพฯ ในอดีตเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมน้ำได้อาศัยสายน้ำในการสัญจร ค้าขาย ปลูกพืชผัก และดื่มกิน ฯลฯ แม้สภาพปัจจุบันของกรุงเทพฯ ได้ถูกกระแสนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปมากจนภาพของความเป็นชุมชนริมน้ำได้โรยรามาหลายทศวรรษแล้วก็ตาม ทว่ายังมีลำคลองบางสายในย่านธนบุรีที่ยังคงเก็บภาพวิถีริมน้ำของกรุงเทพฯ ในอดีตไว้ได้ให้เราได้ศึกษาและสัมผัส

ปัจจุบันวิถีชีวิตชุมชนของธนบุรีแม้จะแปรเปลี่ยนไปตามกระแสการพัฒนาบางส่วน แต่วิถีริมน้ำในหลาย ๆ ย่านก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสายน้ำอยู่ เช่นวิถีชีวิตริมน้ำของคนคลองด่าน คลองบางกอกใหญ่ คลองภาษีเจริญ คลองทวีวัฒนา คลองบางแวก ฯลฯ

ย่านตลาดพลูนับได้ว่าเป็นชุมชนริมน้ำที่โด่งดังชุมชนหนึ่งของธนบุรี โดยเฉพาะความโด่งดังในฐานะที่เป็นแหล่งปลูกพลูที่ใหญ่และมีรสชาติดีที่สุดของธนบุรี เป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคมที่มีชีวิตชีวาอยู่ตลอด 24 ชั่วโมง นอกจากนั้นย่านตลาดพลูยังมีร่องรอยของอดีตอันยาวนานตั้งแต่สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราชแห่งอาณาจักรอยุธยา (สุจิตต์ วงษ์เทศ 2539 : 9) โดยที่ย่านตลาดพลูมีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ทำให้ตลาดพลูเป็นแหล่งผลิตอาหารของธนบุรีตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี

ดังนั้นตลาดพลูจึงถือได้ว่าเป็นย่านที่มีความสำคัญย่านหนึ่งที่สมควรหยิบยกมาศึกษาในฐานะที่เป็นตัวแทนของวิถีชีวิตกลุ่มคนริมน้ำของกรุงเทพมหานคร ตลาดพลูมีอดีตที่สามารถย้อนรอยได้ถึงสมัยอยุธยา และแต่ละยุคสมัย ตลาดพลูมีการปรับเปลี่ยนตัวเองตามกระแสของการพัฒนาแต่ละยุคแต่ละสมัยดังนี้

สมัยอยุธยา พบหลักฐานที่บ่งชี้ว่าย่านตลาดพลูมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานคือ แผนที่ของชาวฮอลันดาซึ่งเขียนขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททองได้แสดงถึงชุมชนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองด่าน ซึ่งเป็นพื้นที่เดียวกันกับย่านตลาดพลู นอกจากนี้ยังมีวัดที่ได้สร้างคู่กับชุมชน เช่น วัดอินทารามวรวิหาร (วัดบางยี่เรือไทย หรือวัดใต้) วัดจันทาราม (วัดกลาง) วัดราชคฤห์ (วัดมอญ) วัดนางชี ฯลฯ (แผนที่หมายเลข1)

สมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ให้ความสำคัญกับตลาดพลูในแง่ที่มีวัดวาอารามที่เก่าแก่สามารถบูรณะได้ จึงทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอินทารามและทรงสถาปนาให้เป็นวัดหลวง และเสด็จมาปฏิบัติกรรมฐาน ณ วัดแห่งนี้ (ประชุมพงศาวดารเล่ม 40 ภาค 65-66, 2528 : 68-70) เนื่อง

จากย่านตลาดพลูเป็นย่านที่มีดินอุดมสมบูรณ์พระองค์จึงทรงนำชาวจีนจากกรุงเก่ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในย่านนี้และเป็นการสำคัญในการผลิตข้าวปลาอาหารเลี้ยงผู้คนของกรุงธนบุรี

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้คนย่านตลาดพลูมีการเปลี่ยนแปลงและอพยพโยกย้ายอยู่เป็นระยะ ๆ เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก(ศิริศักดิ์ คุ่มรักษา, 2542:152) โปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย (ทัต บุนนาค) ไปตีหัวเมืองแขกปัตตานีแล้วกวาดต้อนผู้คนส่วนหนึ่งมาไว้ริมคลองบางหลวงตลอดแนวปากคลองเรื่อยมาจนถึงวัดเวฬุราชิน หรือบริเวณมัสยิดสวนพลู ในปัจจุบัน¹ (มานัส รื่นพิทักษ์, กมล โฉมมณี) ชาวมุสลิมกลุ่มนี้ประกอบอาชีพทำสวนหมากพลู แล้วนำไปส่งขายที่ตลาดพลู

อย่างไรก็ดี นับตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงดำเนินนโยบายสืบต่อจากนโยบายของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยการสนับสนุนให้ชาวจีนเป็นกำลังสำคัญในการค้าขายแทนราชสำนักทั้งในและต่างประเทศ (ผาสุก พงษ์ไพจิตรและคริสเบเคอร์, 2539 : 161-165) และย่านตลาดพลูก็เป็นย่านคนจีน(ชาวสวน) ที่เก่าแก่ที่สุดย่านหนึ่งของฝั่งธนบุรี (สวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง) ชาวจีนเหล่านี้ประกอบอาชีพเป็นกรรมกรรับจ้าง ทำสวนหมากพลู จนถึงเป็นเจ้าของกิจการ โรงสี โรงเลื่อย โรงปลาทุบ พ่อค้า นายอากร ฯลฯ

ความคึกคักและจอแจในฐานะเป็นย่านศูนย์กลางการค้าและการสัญจรจะเห็นได้จากบันทึกของ จอห์น ครอเฟิร์ต (ชาวอังกฤษที่เข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3) ที่ว่า“.... มีเรือผ่านขึ้นลงมาก มีสินค้าเกลือ ไม้สักยาง เป็นส่วนใหญ่....” และจากนิราศพระยาตรังได้บรรยายภาพวิถีชีวิตริมแม่น้ำในคลองบางหลวงว่า

บางหลวงคลองน้ำว้าง วลวง
ขนานชนิดแพพวนเหนียว หนอง ฟัน

(อ้างถึงในสุจิตต์ วงษ์เทศ , 2539 : 97)

และดูเหมือนว่าภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่งผลพลอยได้ให้ย่านตลาดพลูเป็นย่านการค้าที่ทวีความคึกคักมากขึ้น ประกอบกับมีการขุดคลองภาษีเจริญ เพื่อตอบสนองความต้องการเส้นทางขนส่งสินค้าและพื้นที่เพาะปลูกข้าวจากสมุทรสาครและนครชัยศรีสู่เมืองหลวง ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชุมชนในย่านตลาดพลูได้ขยายการผลิตสินค้าอาหาร ทั้งแปรรูปประเภทอุตสาหกรรมครัวเรือน เช่น โรงเต้าเจี้ยว โรงน้ำปลา โรงสี โรงเลื่อย ฯลฯ

¹ แต่จากการสัมภาษณ์คุณมานัส รื่นพิทักษ์ ระบุว่าช่วงเวลาของการอพยพที่แท้จริงนั้นเป็นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมษายน 2545)

อย่างไรก็ตามศูนย์กลางการค้าริมน้ำของชาวตลาดพลูเริ่มทวีความคึกคักขึ้นเนื่องจากการสร้างทางรถไฟผ่านย่านตลาดพลู (สายมหาชัย - วงเวียนใหญ่) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อม ๆ กับการก่อตัวของการค้าทางบกของย่านนี้ทำให้ย่านตลาดพลูกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าทั้งทางบกและทางน้ำโดยเฉพาะบริเวณตลาดวัดกลาง (วัดจันทาราม)

ตลาดพลูเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และเริ่มลดบทบาทการเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการคมนาคมทางน้ำลง สาเหตุจากการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเชื่อมฝั่งพระนครและธนบุรีเข้าด้วยกัน จากนั้นทางราชการมีนโยบายตัดถนน 11 สายในย่าน ต่าง ๆ มาธนบุรี (สุดารา สุขฉายา, 2542 : 54-55) ยังผลให้ศูนย์กลางการค้าย้ายจากเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางบก โดยศูนย์กลางความเจริญย้ายมาอยู่ที่ย่านวงเวียนใหญ่แทน

จนกระทั่งปัจจุบันเราคงปฏิเสธไม่ได้ว่า ตลาดพลูได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากนโยบายการสร้างชาติของ จอมพล ป. พิบูลสงครามในการห้ามคนไทยกินหมากและวิกฤตการณ์น้ำท่วมใน พ.ศ. 2485 ความโดดเด่นของการเป็นแหล่งผลิตพลูและการค้าพลูจึงล่มสลายลงนับตั้งแต่นั้นมา พื้นที่ที่เคยเป็นสวนหมากสวนพลูค่อยๆ ถูกแปรสภาพเป็นบ้านเช่า ห้องแถวไม้ที่มีคนจากต่างถิ่นเช่าอยู่อาศัยอย่างแออัด

สภาพปัจจุบันของตลาดพลูยังคงมีการค้าขายอยู่บ้างหากไม่คึกคักอย่างแต่ก่อน ชื่อเสียงของย่านตลาดพลูในฐานะของการเป็นศูนย์กลางการค้าทางน้ำและตลาดค้าส่งพลูได้ละลายหายไปกับสายน้ำ (ที่กำลังเน่า) ของคลองบางหลวง หากแต่ย่านตลาดพลูในปัจจุบัน เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในนามของแหล่งทำขนมกุยช่ายส่งทั่วกรุงเทพฯ เท่านั้น

และที่ผ่านมาประวัติศาสตร์กรุงเทพมหานคร จะถูกสร้างให้เป็นประวัติศาสตร์ชาติไทยและเป็นประวัติศาสตร์แห่งพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ แต่ประวัติศาสตร์ของวิถีชีวิตกลุ่มคนผู้ได้มีส่วนร่วมสร้างประวัติศาสตร์ของชาติกลับถูกละเลยที่จะหยิบยกมากล่าวถึง

โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคกลาง : เรื่องประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นย่านตลาดพลู จึงให้ความสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มเล็ก ๆ โดยเฉพาะกลุ่มวิถีชีวิตผู้คนย่านตลาดพลูซึ่งเป็นย่านศูนย์กลางการค้า การคมนาคม การเกษตร และมีร่องรอยของประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 200 ปี ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการศึกษาแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านในชุมชน การศึกษาจากเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์และจากความทรงจำร่วมกันของชาวบ้าน จะนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชน ลดช่องว่างระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน นักวิจัยเข้าใจชาวบ้านมากขึ้น ขณะเดียวกันชาวบ้านน่าจะมีความรู้ความคิดเป็นระบบมากขึ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 31) การศึกษาประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นจะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความร่วมมือในการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของตนเอง ชาวบ้านจะเกิดจิตสำนึกในอัต

ลักษณะร่วมกัน (collective identity) การสร้างประวัติศาสตร์ของชุมชนจากทัศนะของชาวบ้านจึงเป็นการรื้อฟื้นอัตลักษณ์ด้านวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540 : 30) ชาวบ้านจะเล็งเห็นความสำคัญของตนในฐานะที่ตนมีส่วนในการสร้างชาติและสร้างประวัติศาสตร์ของชาติ นอกจากนี้ยังเป็นการเปิดพรมแดนข้อมูลในประวัติศาสตร์ที่แตกต่างจากข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นของรัฐอีกทางหนึ่งด้วย

การรวมตัวของชาวบ้านเพื่อบอกเล่าความทรงจำจะก่อให้เกิดเป็นพลังในการสร้างจิตสำนึกร่วมกันเพื่อจะรักษาและดูแลชุมชนของตนรวมไปถึงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและชาวบ้านด้วยการกำหนดทิศทางการแก้ไขปัญหา และกำหนดแนวทางในการพัฒนาโดยเน้นศักยภาพชุมชนในอนาคตอย่างเป็นอิสระ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาภาพรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของสองฝั่งน้ำย่านตลาดพลู โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในย่านตลาดพลูในอดีตในการใช้ทรัพยากรและสมบัติสาธารณะ
3. เพื่อศึกษากระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในความคิดและความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในย่านตลาดพลูรวมทั้งความสัมพันธ์กับภายนอกโดยเฉพาะกับภาครัฐและภาคธุรกิจ - อุตสาหกรรม
4. เพื่อศึกษากระบวนการสร้าง ปรับเปลี่ยน สืบทอด และการสูญหายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
5. เพื่อค้นหาแนวทางในการนำความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นเอง ในการปลูกจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าของท้องถิ่นตนเอง

คำถามหลักในการวิจัย

1. ประวัติศาสตร์การก่อตัวพัฒนาของชุมชนต่าง ๆ ในย่านตลาดพลูและเกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้าง อารงรักษาและการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของกลุ่มเหล่านี้อย่างไร
2. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และศาสนา ระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ กลุ่มชาติพันธุ์และในอดีต บริเวณสองฝั่งคลองในย่านตลาดพลู รวมทั้งความสัมพันธ์กับภายนอกเป็นอย่างไร

3. ความเปลี่ยนแปลงและเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกี่ยวข้องหรือเกิดขึ้นในย่านตลาดพลูรวมทั้งที่เกิดจากนโยบายภาครัฐและการขยายตัวของระบบธุรกิจ/ความทันสมัย และการปรับตัวของคนย่านตลาดพลูต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นอย่างไร
4. เหตุและปัจจัยที่ทำให้ย่านตลาดพลูขึ้นสู่ความเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญและเสื่อมความสำคัญลงเกิดขึ้นได้อย่างไร
5. กระบวนการที่ความทรงจำทางสังคมก่อตัวขึ้นเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นปรับเปลี่ยน ถ่ายทอดและเสื่อมสูญไปอย่างไร และปัจจัยอย่างไรบ้างที่ทำให้กลุ่มสังคมเลือกจำหรือลืมความทรงจำทางสังคมบางเรื่อง
6. แนวทางและวิธีการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นเอง และสามารถมีส่วนร่วมเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ได้หรือไม่อย่างไร

เหตุผลในการเลือกพื้นที่ศึกษาย่านตลาดพลู

1. เนื่องจากพื้นที่ย่านนี้มีความแตกต่างทางด้านชาติพันธุ์ ที่มีทั้งไทย จีน มุสลิมและมอญ แต่เมื่อศึกษาแล้วพบว่าชาวมอญเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการผสมกลมกลืนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นจนสูญเสียอัตลักษณ์ของตนเอง ในขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์จีนและมุสลิมยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ได้อย่างเข้มแข็ง ในย่านนี้แทบไม่พบความขัดแย้งระหว่างชาติพันธุ์ ผู้วิจัยพยายามค้นหาความขัดแย้งในอดีตและในปัจจุบันไม่พบความขัดแย้งที่รุนแรงแต่อย่างใด อาจมีบ้างแต่ก็เป็นความขัดแย้งเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ทะเลาะกันเรื่องที่ดินในหมู่เครือญาติ และที่น่าสนใจคือการผสมกลมกลืนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งมีมากในย่านนี้
2. ย่านนี้เป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่สมัยธนบุรี และพัฒนาตนเองขึ้นเป็นย่านตลาดค้าพลู และเป็นแหล่งผลิตอาหารตั้งแต่ธนบุรี-รัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่ย่านตลาดพลูไม่เคยอยู่คงที่มีการยึดหดอยู่ตลอดเวลาบางช่วงเวลาก็ขยายไปตั้งแต่วัดเวฬุราชินีไปถึงปากคลองด่าน บางช่วงขยายไปเพียงแค่ว่าปากคลองบางสะแก และเมื่อสะพานรัชดาภิเษกตัดผ่าน ความเป็นตลาดพลูที่ผู้คนรู้จัก คือบริเวณพื้นที่ตั้งแต่ช่วงต้นของถนนวุฒากาศ เรื่อยมาจนถึงวัดจันทารามและวัดราชคฤห์เท่านั้น และในความเป็นตลาดของย่านนี้ยังคงมีตลาดย่อย ๆ อีกหลายตลาด เช่น ตลาดศรีธร ตลาดมะลิทอง ตลาดวัดบางสะแก ตลาดเสะเวช ตลาดวัดขุนจันทร์ ซึ่งเมื่อก่อนเคยรุ่งเรือง แต่ปัจจุบันตลาดเหล่านี้ซบเซาเงียบเหงาไปมาก

3. ความเป็นย่านขุนนาง ในอดีตคลองบางหลวงถือได้ว่าเป็นย่านที่รุ่งเรืองมาก เต็มไปด้วยบ้านขุนนาง ปัจจุบันเหลือเพียงร่องรอยความรุ่งโรจน์ เหลือบ้านขุนนางที่ยังคงสภาพความสวยงามอยู่ไม่กี่หลัง น่าสนใจว่า ครอบครัวขุนนางเหล่านี้ปรับสภาพความเป็นอยู่ได้อย่างไร ความสัมพันธ์ของขุนนางกับคนกลุ่มอื่นมีอย่างไร

4. ภาพของตลาดพลูเป็นภาพตัวแทนของกรุงเทพฯ ในอดีต เป็นภาพของชุมชนริมน้ำ/ริมคลองที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์ของคนกับสายน้ำได้เป็นอย่างดี

5. ผู้คนประกอบอาชีพทำสวนที่ต้องพึ่งพาทางน้ำ แต่ปัจจุบันสภาพอันร่มรื่นของสวน ได้แปรเปลี่ยนเป็นบ้านพักอาศัยซึ่งแออัดยัดเยียด คนในพื้นที่หายไปเพราะเหตุใด ปัจจัยอะไรที่ทำให้คนข้างนอกเข้ามาอยู่

คำถามทั้งหมดจึงเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเรื่องน่าสนใจศึกษาเรื่องราวเหล่านี้และจัดทำให้เป็นรูปธรรมชัดเจน

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ศึกษาประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นย่านตลาดพลู งานศึกษาได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ของย่านตลาดพลูนอกเหนือไปจากพื้นที่ที่กำหนดโดยรัฐว่า ตลาดพลู คือแขวง ๗ แห่ง ขึ้นกับเขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร เท่านั้น แต่ในการศึกษารั้วนี้ได้ครอบคลุมไปถึงพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับการก่อตัวขึ้นเป็นย่านตลาดพลู ซึ่งกินอาณาบริเวณ 4 แขวง 3 เขต คือ แขวงตลาดพลู แขวงบางยี่เรือ เขตธนบุรี แขวงปากคลองภาษีเจริญ เขตภาษีเจริญ และแขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่ เพราะตลาดพลูไม่สามารถก่อตัวขึ้นได้หากปราศจากการปฏิบัติการทางสังคมร่วมกันของคนในพื้นที่และละแวกใกล้เคียงซึ่งมีความสำคัญในฐานะชุมชนเมืองทั้งในอดีตและปัจจุบัน ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงขอกำหนดขอบเขตพื้นที่ศึกษาดังนี้

1.1 พื้นที่ริมคลองบางหลวง ตั้งแต่วัดเวฬุราชิน ถึง บริเวณปากคลองด่าน เป็นแนวยาวขนานไปกับถนนเทอดไท ตั้งแต่หน้าวัดเวฬุราชิน (หรือวัดใหม่ทองค้ำ) ถึง วัดขุนจันทร์ ประกอบด้วยชุมชนที่จัดตั้งตามระเบียบกรุงเทพมหานคร เช่น ชุมชนวัดอินทาราม ชุมชนซอยสามัคคีธรรม ชุมชนปากคลองบางสะแก ฯลฯ อดีตเป็นย่านธุรกิจของฝั่งธนบุรีที่เคยคึกคักมาโดยตลอด หรือกล่าวได้ว่าเป็นย่านบันเทิงของฝั่งธนบุรี (ก่อนจะมีการสร้างวงเวียนใหญ่) เป็นที่ตั้งของตลาดวัดกลาง แหล่งซื้อขายอาหารทะเลจากมหาชัยโดยเฉพาะปลาหูสด ได้ถูกส่งมายังโรงนึ่งปลาที่ตลาดพลูซึ่งมีหลายโรงก่อนที่จะกระจายไปยังต่างจังหวัดทั้งภาคกลาง ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นตลาดค้าส่งมากพลู มีโรงยาฝิ่น โรงหนัง (วิกสูงและวิกเตี้ย) โรงบ่อน โรงลิเก อาคารร้านค้า ศาลเจ้า วัด (ตั้งติด

กันถึง 3 วัด) สภาพของตลาดเป็นทั้งตลาดบกและตลาดน้ำ บ้านเรือนผู้คนมีทั้งบ้านที่เป็นบ้านทรงไทย และบ้านอย่างตึกฝรั่ง ผู้คนที่อาศัยอยู่มีทั้งชาวไทยและชาวจีน

ปัจจุบันความคึกคักของย่านนี้ซบเซามาก โดยเฉพาะจุดที่เรียกว่า “ตัวตลาดพลู” แต่จะคึกคักบ้างในยามค่ำคืน เพราะเป็นแหล่งขายอาหารที่ขึ้นชื่อของย่าน เช่น ร้านบะหมี่นายอำ ข้าวหมูแดงนายกำ เป็นต้น ซึ่งกิจการเหล่านี้ล้วนเป็นของคนไทยเชื้อสายจีนทั้งสิ้น ตลาดวัดกลาง ยังคงเป็นแหล่งขายอาหารสดที่ผู้คนนิยมมาจับจ่ายซื้อหาอาหาร ตลอดจนข้าวของเครื่องใช้ ยังมีโรงเรียน โรงพยาบาล สถานที่ราชการ รวมทั้งวัดวาอารามหลายแห่ง ซึ่งสภาพโดยรวมย่านนี้มีเคยหลับใหลยังคงปรากฏร่องรอยความเจริญให้เห็นได้ในปัจจุบัน ถือได้ว่าย่านนี้ยังคงเป็นหัวใจสำคัญและคงความเป็นศูนย์กลางความเจริญของย่าน

1.2 พื้นที่สมัยสวนพลู บริเวณที่ตั้งของชุมชนจะตั้งอยู่ตามแนวถนนเทอดไท ฝั่งตรงข้ามวัดเวฬุราชิน ลึกเข้าไปจนถึงคลองศาลเจ้า ซึ่งเป็นคลองซอยจากคลองบางไส้ไก่ ประกอบด้วยชุมชนริมทางรถไฟวงเวียนใหญ่ ชุมชนพัฒนาบ้านล่าง ชุมชนสวนพลู มีสภาพโดยทั่วไปเป็นชุมชนแออัดโดยเฉพาะบริเวณชุมชนสวนพลูเป็นบ้านเช่าของชาวมุสลิมที่อพยพมาจากต่างจังหวัด เช่น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้มีชาวพุทธที่มาจากภาคต่าง ๆ โดยเฉพาะจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.3 พื้นที่บริเวณวัดโพธิ์นิมิตร ตั้งอยู่ระหว่างริมคลองสำหรับคลองบางไส้ไก่ มีสภาพกึ่งชุมชนแออัด โดยมากเป็นบ้านเช่า เจ้าของพื้นที่เดิม มีทั้งกลุ่มขุนนาง มุสลิมและคนไทยเชื้อสายจีน

1.4 พื้นที่ชุมชนโรงเจ ตั้งอยู่ริมทางรถไฟมีคลองสำหรับและคลองบางน้ำชน ขนาบทั้งสองข้างจนถึงถนนรัชดาภิเษก – ท่าพระ อดีตเคยเป็นพื้นที่ปลูกพลูขนาดใหญ่ เจ้าของพื้นที่มีทั้งคนหบทไทยเชื้อสายจีน คนไทย คนจีน ได้แบ่งที่ดินให้ชาวจีนที่อพยพเข้ามาสมัยก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่าเพื่อทำสวนหมาก สวนพลู สวนผลไม้ และเป็นที่อยู่อาศัย ย่านนี้จึงมีศาลเจ้าและโรงเจอยู่หลายแห่ง

ปัจจุบันชุมชนนี้กลายเป็นชุมชนแออัด ประกอบด้วยชุมชนจัดตั้งเป็นชุมชนโรงเจ 1 โรงเจ 2 ชุมชนวัดกัณฑ์ทาราราม ชุมชนหลังศูนย์จันทรมิไพบุลย์ พื้นที่สวนกลายเป็นบ้านเช่า คลองสำหรับและคลองบางน้ำชน เปลี่ยนสภาพจากคูน้ำเลี้ยงชีวิต มาเป็นคลองระบายน้ำเสียลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ผู้คนเก่าแก่ในพื้นที่ย้ายถิ่นออกไปจากพื้นที่เป็นจำนวนมาก ซึ่งผู้คนที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันที่เป็นคนในพื้นที่ดั้งเดิมมีเพียง 10% ส่วนอีก 90% เป็นคนจากต่างถิ่นที่เข้ามาเช่าบ้านอาศัยและออกไปทำงานเลี้ยงชีพ เนื่องจากค่าเช่ามีราคาถูกลง และปัจจุบันศาลเจ้า โรงเจยังเป็นศาสนสถานสำหรับบุคคลทั่วไป

1.5 พื้นที่ปากคลองด่าน บริเวณวัดปากน้ำ วัดอัมพรสวรรค์ วัดนางชี และวัดนาครุฑ เขตภาษีเจริญ แม้พื้นที่บริเวณนี้จะไม่ถูกเรียกว่าตลาดพลู แต่พื้นที่แถบนี้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับตลาดพลูในอดีต บริเวณปากคลองด่านจะมีสภาพเป็นตลาดน้ำเรื่อยมาจนถึงตลาดพลู ผู้คนในพื้นที่

ประกอบอาชีพปลูกหมากพลู และมีความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับตลาดพลูเช่นเดียวกับคนในบริเวณตลาดพลูและละแวกใกล้เคียง สภาพพื้นที่ยังคงเห็นเค้าของความเป็นสวน และกำลังแปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่บ้านเช่า โรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งการถูกเวนคืนที่ดินเพื่อการก่อสร้างถนนตากสิน-เพชรเกษม

1.6 พื้นที่ริมคลองบางหลวงฝั่งบางกอกใหญ่ คือพื้นที่บริเวณที่อยู่ฝั่งตรงข้ามตลาดพลู พื้นที่นี้มีความสัมพันธ์กับตลาดพลูโดยตรง มีส่วนทำให้ย่านตลาดพลูมีความคึกคักเป็นอย่างมากเพราะเป็นที่ตั้งของสถานประกอบการหลายประเภท อาทิ โรงเลื่อย โรงสี โรงน้ำแข็ง โรงเต้าเจี้ยว โรงคานเรือ เป็นต้น แต่สถานประกอบการบางประเภทหยุดกิจการไปแล้ว เนื่องจากพื้นที่ริมคลองฝั่งนี้เป็นที่ตาบอด ไม่มีถนนตัดผ่าน ปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้ยังคงเหลือไว้เพียงร่องรอยแห่งความเจริญในอดีตให้เราสามารถสืบค้นได้บางอย่างเพื่อเติมเต็มความเป็นตลาดพลูให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

2. ขอบเขตเนื้อหา

ขอบเขตของการศึกษาประวัติศาสตร์วิถีชีวิตท้องถิ่นย่านตลาดพลูเป็นการศึกษาถึงเรื่องราวความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของผู้คนในย่านตลาดพลูตั้งแต่ยุคสนธิสัญญาบาวริง (พ.ศ. 2398) ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) ซึ่งความเป็นท้องถิ่นตลาดพลูมีความหมายมากกว่าการเป็นพื้นที่หนึ่งที่ถูกแบ่งเขตจากภาครัฐแต่ความเป็นตลาดพลูเป็นพื้นที่ทางสังคม (Social Space) เป็นพื้นที่ที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์หรือพื้นที่ปฏิบัติการมากกว่าการเป็นพื้นที่อยู่อาศัย การศึกษาความเป็นท้องถิ่นตลาดพลูมีความเชื่อมโยงกับท้องถิ่นใกล้เคียงและท้องถิ่นที่ไกลออกไป

เพื่อชี้ให้เห็นถึงพลังของท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องของวิถีชีวิตของคนในที่มีการปะทะ ต่อร่องกับปัจจัยภายนอก ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับอำนาจรัฐ และกระแสโลกาภิวัตน์ จนเกิดการเปลี่ยนแปลง ปรับตัวและแปรเปลี่ยนอัตลักษณ์ในที่สุด

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงขอบเขตตลาดพลูด้านการปกครอง	34
ตารางที่ 2 แสดงประเพณีการไหว้เจ้าในรอบปี	46
ตารางที่ 3 แสดงการค้าขายในตลาดพลู ปี พ.ศ. 2426	106
ตารางที่ 4 แสดงการค้าขายที่ตรอก ตลาดพลู (ตรอกลำภู) พ.ศ. 2462	107
ตารางที่ 5 แสดงที่ตั้งและชื่อเจ้าของโรงเรียนเอกชนในเขตพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ. 2453-2474	125
ตารางที่ 6 แสดงที่ตั้งและชื่อเจ้าของโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศ	126
ตารางที่ 7 แสดงชื่อโรงเรียนเอกชน ที่ปิดกิจการในปี พ.ศ. 2462-2474	126
ตารางที่ 8 แสดงสถานที่ศึกษาที่ตั้งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2474-2508	199
ตารางที่ 9 แสดงจำนวนร้านและสถานประกอบการประเภทต่างๆ	228

บทที่ 1

ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

ที่ตั้งและสภาพแวดล้อมทางกายภาพนอกจากจะมีความสำคัญในฐานะของการบอกตำแหน่งแห่งที่เรื่องราวที่จะศึกษา สภาพแวดล้อมทางกายภาพมีส่วนในการกำหนดกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ กำหนดความเป็นไปในวิถีชีวิตของมนุษย์ ขณะเดียวกันมนุษย์และกิจกรรมต่างๆของมนุษย์ก็ได้มีอิทธิพลและเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม นอกจากนี้ตามแนวคิดของนักทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural Ecology) กล่าวถึงปฏิกริยาตอบโต้กันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม Julian Steward และคนอื่น ๆ เช่น Andrew P.Vayda และ Roy A. Rappaport (1968) เป็นนักนิเวศวิทยาที่ให้ความสนใจในเรื่องธรรมชาติเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์¹

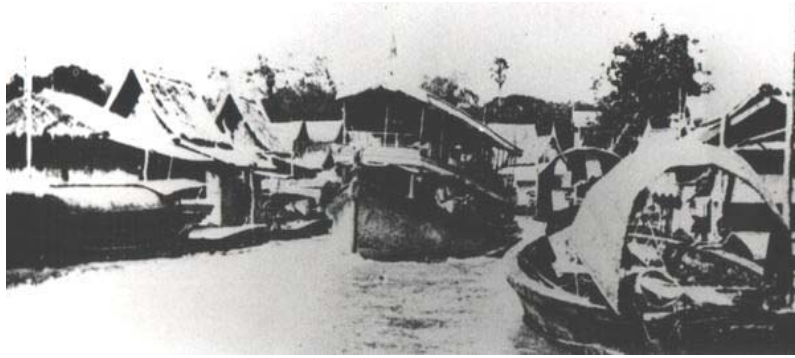
เนื้อหาในบทนี้ผู้วิจัยจะขอลำถึงสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน สำหรับการวิเคราะห์เจาะลึกในประเด็นต่างๆจะอยู่ในเนื้อหาตั้งแต่บทที่ 2 เป็นต้นไป พื้นที่บางแห่งอาจอยู่นอกพื้นที่ศึกษาไปบ้าง เช่น คลองบางไส้ไก่ และลึกเข้าไปในคลองด่าน แต่ด้วยพื้นที่ดังกล่าวมีความต่อเนื่องและเกี่ยวข้องกับตลาดพลู ผู้วิจัยจะขอลำถึงสภาพพื้นที่ ๆ ใกล้เคียงพอสังเขปเพื่อเพิ่มความเข้าใจในสภาพพื้นที่ศึกษา

1.1 คลองและสภาพคลองจากอดีต ถึง ปัจจุบัน

สภาพพื้นที่ศึกษาอยู่บริเวณสองฝั่งคลองบางหลวง (เดิมเรียกคลองบางกอกใหญ่ คือ แนวแม่น้ำเจ้าพระยาเดิม) โปรดดูแผนที่ 1 ประกอบ บริเวณนี้จะมีรูปร่างคล้ายกระเพาะหมู คือบริเวณเมืองบางกอกเมื่อยังไม่ขุดแม่น้ำเจ้าพระยาใหม่ พื้นที่ฝั่งบางกอกจะเป็นผืนเดียวกันทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตก ต่อเมื่อมีการขุดแม่น้ำเจ้าพระยาใหม่ในปี พ.ศ. 2085 ในสมัยพระชัยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยา (วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ 2525) พื้นที่จึงแบ่งเป็นสองฝั่ง

การเรียกชื่อคลองบางหลวง เริ่มมาเรียกกันในสมัยรัชกาลที่ 4 พื้นที่จึงแบ่งเป็น 2 ฝั่งโดยมีข้อเขียนลงในหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ ว่าเนื่องจากพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้บ้านเรือนราษฎรที่อยู่ปากคลองบางกอกใหญ่ย้ายออกและเอาที่มาพระราชทานแก่ขุนนางและพระราชวงศ์ วังหลวงหรือพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็อยู่ย่านนี้ ประกอบกับจีนแต่เจ้าซึ่งมารับราชการกับพระเจ้ากรุงธนบุรีซึ่งเป็นจีนแต่เจ้าเหมือนกัน จึงถือเป็นจีนหลวง จึงเรียกคลองนี้ว่า “คลองบางหลวง” (บางกอกรีคอร์เดอร์ เล่ม 1 จ.ศ. 1227, 2539 : 2)

¹ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน นิยพวรรณ (ผลวัฒน์) มานุษยวิทยาสังคม และวัฒนธรรม กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540

ภาพคลองบางหลวงในอดีต

ภาพคลองบางหลวงในปัจจุบัน

พื้นที่ศึกษาเริ่มจากวัดเวฬุราชิน จนถึงปากคลองด่าน คลองภาษีเจริญ โดยยึดแนวคลองบางหลวงเป็นหลัก ซึ่งจะมีคลองแยกมาเชื่อมกับคลองบางหลวง มีลักษณะคล้ายกังปลา คือมีก้างใหญ่เป็นแกนคือคลองบางหลวง และมีคลองแยกออกมาได้แก่

- คลองบางไส้ไก่ มีปากคลองออกแม่น้ำเจ้าพระยา (ปากคลองจะอยู่ใกล้พื้นที่ศึกษาไปบ้างแต่ด้านในของคลองบางไส้ไก่จะเข้ามาอยู่ต่อเนื่องกับพื้นที่ศึกษา)

- คลองบ้านล่าง (ในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกคลองบ้านแขก) ปากคลองผ่านวัดเวฬุราชิน ชาวบ้านแถบวัดจะเรียกคลองวัดเวฬุราชินเล็กเข้าไปผ่านมัสยิดสวนพลู ชาวบ้านแถบนี้จะเรียกกันว่าคลองบ้านล่าง ในอดีตสามารถใช้เรือแล่นตามคลองบ้านล่างไปเชื่อมกับคลองบางไส้ไก่ได้

- คลองสำเหร่ เป็นคลองที่ออกไปสู่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้เช่นกัน ในอดีตชาวบ้านมักเรียกว่าคลองวัดอิน หรือวัดบางยี่เรือ

- คลองบางน้ำชน สามารถออกไปสู่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ในอดีตชาวบ้านจะเรียกคลองนี้ว่าคลองวัดราชคฤห์

ภาพอาคารร้านค้าในอดีตใกล้ปากคลองบางสะแก

- คลองบางสะแก จะไปเชื่อมต่อกับคลองดาวคะนอง ออกสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา และเชื่อมกับคลองบางค้อไปออกคลองด่าน

การที่คลองแยกต่าง ๆ เหล่านี้สามารถออกสู่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ ทำให้สามารถนำน้ำมาใช้ในการเพาะปลูกได้ดีมาก แต่จะมีปัญหาเกี่ยวกับน้ำ

กร่อยช่วงที่น้ำทะเลหนุนเข้ามามาก หลังสร้างเขื่อนเจ้าพระยาจะมีปัญหาเกี่ยวกับน้ำเน่าเสียแทน
ปัญหาน้ำกร่อย และเมื่อทำประตูน้ำตามปากคลองต่างๆก็ยิ่ง

ทำให้น้ำเน่าเสียยิ่งขึ้นฝั่งตะวันตกของคลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่ประกอบด้วย คลองบาง
ลำเจียก คลองตันตาล คลองตันไทร คลองศาลเจ้า ทั้งหมดจะไปเชื่อมต่อกับคลองมอญ ซึ่งมีปาก
คลองเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยา ปลายคลองเชื่อมคลองบางหลวง จากปากคลองบางสะแกจะเป็นชุม
ทางของคลองด้าน คลองภาษีเจริญ (จุดในสมัยรัชกาลที่ 4) ลักษณะคลองเหล่านี้จะเป็นเสมือนทาง
แยกสามแยกมาบรรจบกัน จึงเหมาะแก่การตั้งด่านเก็บภาษีการค้าทางเรือที่วัดอัมพรสวรรค์ ซึ่งถ้าดู
จากแนวคลองจะเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การดักเก็บภาษีจากเรือจากแม่กลอง หรือ ย่านบางจาก บาง
บอน บางเวก ซึ่งถ้าอ้อมไปคลองอื่นก็จะไกลมาก ในการที่จะนำเรือมาค้าขายย่านตลาดพลู หรือ
ตลาดปากคลองบางหลวง หรือข้ามไป ท่าเตียน

คลองด้านเมื่อก่อนอ้อมมากและวุ่น ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการขุดเชื่อมจากวัดปากน้ำไป
บางขุนเทียน และต่อมาขุดไปถึง วัดกก วัดเลา การขุดครั้งนี้ใช้การจ้างแรงงานชาวจีน ซึ่งทำให้เรือสินค้า
เดินทางออกคลองบางหลวงได้สะดวกไม่ตื้นเขิน คลองแยกต่าง ๆ จะมีคลองซอยเชื่อมต่อถึงกัน
เช่น คลองวัดนางชี เชื่อมระหว่างคลองด้านกับคลองภาษีเจริญ คลองซอยเหล่านี้ราษฎรจะช่วยขุดกัน
เอง (สัมภาษณ์หลวงตาจตุร ภูมิพล อายุ 90 ปี วัดโพธิ์นิมิตร)

สภาพการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของความเป็นคลองค่อย ๆ หมดความสำคัญไปเมื่อมีการตัดถนนเท
อดโทหลังปี พ.ศ. 2475 และเมื่อผู้คนย้ายเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น การทิ้งขยะ การไม่รักษาสภาพคลอง
ทำให้น้ำเน่าเสีย การสร้างประตูระบายน้ำแทบทุกคลองที่จะไปเชื่อมกับคลองบางหลวง รวมทั้งประตู
น้ำที่ปากคลองบางหลวงด้วย ทำให้การระบายน้ำไม่เป็นไปตามธรรมชาติ น้ำสะอาดไม่สามารถขับไล่
น้ำเสียได้ คลองซอยกลายเป็นที่ระบายน้ำทิ้ง และเมื่อน้ำประปาเข้ามาใช้กันทุกบ้าน การ
ใช้น้ำในคลองเพื่อการบริโภคก็หมดความหมายไป การรักษาน้ำไว้ใช้จึงไม่จำเป็นอีกต่อไป ปัจจุบันยัง
ใช้คลองเป็นเส้นทางสัญจรอยู่บ้าง เฉพาะคนที่จำเป็นจริง ๆ เช่น ไม่มีทางรถเข้าได้ หรือใช้เส้นทางรถ

จนเกินไปและอาจไม่สะดวกในช่วงการจราจรคับคั่งเพราะจะใช้เวลาที่แน่นอนกว่า

ภาพสภาพคลองซอยในปัจจุบัน

1.2 สภาพพื้นที่ศึกษาในปัจจุบัน

สภาพพื้นที่ศึกษาในปัจจุบันมีหลายละแวกมีความแตกต่างกันมากตามแนวถนนหลัก 2 สาย คือ ถนนเทอดไทและถนนวุฒากาศ โดยเฉพาะฝั่งคลองบางหลวงตรงข้ามตลาดพลู บริเวณทั้งสองฝั่งของคลองด้านมีความแตกต่างออกไป สองฝั่งแนวถนนเทอดไทแออัดไปด้วยตึกแถว มีอพาร์ทเมนต์ ตั้งแต่ 4 ชั้นจนถึง 10 กว่าชั้นทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ด้านหลังแนวถนนจะมีบ้านในลักษณะบ้านตึกบ้าง บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้มีทั้งเก่าและใหม่ และมีขนาดใหญ่บ้างขนาดเล็กบ้าง มีเนื้อที่บริเวณตั้งแต่ 50 ตารางวาจนถึง 100-400 ตารางวา ซ่อนอยู่หลังตึกแถว พร้อมกับแทรกสลับไปด้วยบ้านไม้ชั้นเดียวบ้าง สองชั้นบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบ้านค่อนข้างเก่า บางหลังทรุดโทรมจนไม่เหลือสภาพเดิม บ้านไม้เหล่านี้เป็นบ้านที่ปลูกบนที่เช่าของวัดบ้าง ที่กระทรวงการคลังหรือเจ้าของที่ดินเอกชน ส่วนใหญ่เป็นที่ที่รถยนต์ไม่สามารถเข้าถึงได้ จึงใช้ทางทำเล็ก ๆ เดินเข้าไป บ้านเช่าเหล่านี้จะมีอยู่ตามซอยทั้งสองฝั่งถนนเทอดไทและสองฝั่งทางรถไฟ ตลอดแนวถนนซึ่งจะอยู่ในสภาพแออัดยัดเยียดจึงไม่แปลกที่จะมีไฟไหม้ย่านนี้บ่อยครั้ง ในอดีตแต่ละครั้งจะมีบ้านไม้ถูกไฟไหม้แต่ครั้งไม่ต่ำกว่า 20 หลังคาเรือน ผู้วิจัยจะขอแบ่งบริเวณพื้นที่ศึกษาเป็นละแวก ดังนี้คือ

ภาพอาคารบ้านเรือนย่านตลาดพลูริมถนนเทอดไทในปัจจุบัน

ละแวกวัดเวฬุราชิน เริ่มตั้งแต่ริมถนนเทอดไท ติดฝั่งคลองบางหลวง ปัจจุบันสำนักงานเขตธนบุรีตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ของวัดเวฬุราชิน ถัดจากวัดเวฬุราชินมีโรงเรียนวัดเวฬุราชินเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษา มีคลองซอยจากคลองบางหลวงเลียบบวัดเวฬุราชิน บริเวณปากคลองจะเป็นพื้นที่เช่าของวัดเวฬุราชิน แนวถนนและแนวซอยเทอดไท 4 สภาพเป็นตึกแถว และมีบ้านไม้ขนาดเล็กมากมายหลายสิบหลังคาเรือน ริมคลองเป็นบ้านตึกขนาดใหญ่มีบริเวณ ริมถนนเทอดไทปากซอย 4 เป็นที่ตั้งของปั้มน้ำมันเจ็ท และบริษัทเดิมเอ็นยีเนียร์เป็นบริษัทขนาดใหญ่ขายเครื่องจักรกล ต่อจากบริษัทเดิมเอ็นยีเนียร์คือตลาดศรีธนข้างบนจะเป็นตึกแถว ข้างล่างเปิดขายของ มีแผงขายอาหารสดประเภทผักและของแห้งอยู่ 2-3 แผง ร้านขายดอกไม้,พวงมาลัยดอกไม้สด 3 แผง ข้างตลาดศรีธน

เป็นซอยทอดไท 6 ด้านหลังตลาดศรีธนเป็นตึกแถวเพื่อก่ออยู่อาศัย ไปจนถึงคลองบางหลวง ทำน้ำของตลาดศรีธนปัจจุบันยังเป็นท่าขึ้นพลูที่มาจากบางแวกซึ่งเมื่อ 10 ปีที่แล้วคึกคักมากมีคนมารับซื้อถึง 10 เจ้าปัจจุบันเหลืออยู่ 2 เจ้า ฝั่งตรงข้ามตลาดศรีธนในซอย 6 ติดกับคลองบางหลวง เป็นตึกแถวยาวตามแนวซอย กลางซอยเป็นบริษัทห้างหุ้นส่วนจำกัดศรีไทยฟาร์มฯ ติดกับถนนทอดไทยจะเป็นตึกแถว ต่อมาเป็นซอย 8 ซึ่งจะมีบ้านเช่าไม้ 2 ชั้นและชั้นเดียว ตั้งแต่แนวถนนถึงแนวชายคลอง บางคนเรียกแถวนี้ว่าบางยี่เรือ

ภาพตลาดศรีธน

พ่อค้าพลูในปัจจุบัน

ละแวกมัสยิดสวนพลูอยู่ฝั่งตรงข้ามของสำนักงานเขตธนบุรี เป็นที่ตั้งของมัสยิดสวนพลูและโรงเรียนศาสนธรรมวิทยาสวนพลู บริเวณนี้เป็นย่านที่อยู่อาศัยของชาวมุสลิม มีหลายชุมชน เช่น ชุมชนพัฒนาบ้านล่าง ชุมชนสวนพลู ฯลฯ ในซอยมัสยิดสวนพลูจะมีบ้านอยู่หลายร้อยหลัง เลียบแนวทางรถไฟทั้งสองฝั่งและลึกเข้าไปในสวนฝั่งขวาของทางรถไฟ มีทั้งตึกแถว บ้านเรือนไทย อพาร์ทเมนต์ขนาดเล็ก บ้านไม้ บ้านตึก บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ทั้งเล็กและใหญ่ ส่วนมากไม่มีบริเวณบ้าน มีบ้านไม่กี่หลังที่ใช้ร่วมกันบริเวณบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นบ้านติด ๆ กันซึ่งมักจะเป็นกลุ่มตระกูลเดียวกันหรือพี่น้องกัน ด้านในที่อยู่ลึกจะยังมีสภาพเป็นสวนรกร้างแปลงเล็กๆอยู่หลายแปลง

ภาพมัสยิดสวนพลูด้านทางรถไฟ

ละแวกวัดโพธิ์นิมิตร ฝั่งตรงข้ามของถนนทอดไทเป็นตึกแถวขายอาหาร-น้ำดื่ม ตู้ทำสัรต ร้านมอเตอร์ไซด์และร้านอินเทอร์เน็ต ร้านตัดผม ตัดเสื้อ ขายอะไหล่รถยนต์และที่ทำการไปรษณีย์ ต่อจาก

ตึกแถว 13 ห้องจะเป็นเรือนไม้เก่า ๆ และเป็นตึกแถวสลับกับเรือนไม้เก่า ๆ มีร่องรอยของการถูกไฟไหม้บ้านไม้ 2-3 หลังยังคงมีร่องรอยอยู่ มีอพาร์ทเมนต์ชั้นล่างเป็นที่จอดรถอยู่ติดถนนก่อนถึงซอย 15 ซึ่งเข้าไปถึงวัดโพธิ์นิมิตร (ซอยเทอดไท 19) ปากซอยมีร้านอาหารขายอยู่หลายร้าน

ความหนาแน่นของบ้านเรือนใกล้วัดโพธิ์นิมิตร

และมีต่อเนื่องไปเกือบตลอดซอยส่วนใหญ่เป็นอาหารตามสั่งและร้านขายข้าวแกง ในซอยนี้

มีอพาร์ทเมนต์ขนาดกลาง ชื่อ วนัญญาอพาร์ทเมนต์ ในซอยประกอบด้วย บ้านไม้ให้เช่าหลายสิบหลัง มีบ้านหลังใหญ่ที่มีบริเวณทั้งบ้านเก่าและบ้านใหม่ ในซอยนี้ถือว่าบางจุดเป็นย่านชุมชนแออัด

ภาพวัดอินทาราม

ละแวกวัดอินทาราม ด้านติดคลองยังมีโรงงาน

เก่ามากอยู่ 3-4 โรง บางหลังยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยในปัจจุบัน โรงงานเหล่านั้นได้แก่ โรงเด้าหมู โรงคราม (สำหรับย้อมผ้า) โรงปูน-ทราย วัสดุก่อสร้างและทำโอ่ง ปัจจุบันเลิกกิจการไปหมดแล้ว แต่เจ้าของเดิมยังอยู่อาศัยกัน

ท่านเจ้าอาวาสวัดอินทารามเล่าว่าอยู่มา 3 ชั่วโมง นอก

จากนี้เมื่อก่อนยังมีการทำผักกาดดองโดยนำมาตากที่ลานวัด หลังพระอุโบสถ ปัจจุบันกลายเป็นที่ทิ้งกองอิฐทุบทิ้งของวัด มีเพิงขายของอยู่ 2-3 เพิง ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ของโรงเลื่อยโรงต่อเรือเก่า นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งของชมรมสิงโตมังกรทองลูกธนบุรี (ลูกวังอินทร์) บริเวณท่าน้ำมีศาลาซึ่งยังมีสภาพสมบูรณ์

ภาพสะพานสมบุญ

ภาพท่าน้ำวัดจันทาราม(วัดกลาง)

ติดป้ายชื่อ “ศาลาภิรมย์ภักดี” และหน้าวัดอินทารามด้านติดถนนเทอดไท มีโรงเรียนวัดอินทารามเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาใหญ่ ถ้าเดินต่อไป จะพบบ้านไม้เก่ามากมีทั้ง 2 ชั้นและชั้นเดียวอยู่หลายหลังส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัย ข้ามสะพานสมบุญซึ่งมีป้ายบอกว่า นายกิม คุศิริ สร้างให้ภรรยา ปี พ.ศ. 2475 ข้ามคลองสำหรับจะเข้าสู่บริเวณวัดจันทารามหรือวัดกลาง

ละแวกตลาดวัดกลางบริเวณท่าน้ำจะมีท่าขึ้นของและที่จอดเรือส่งของ บริเวณตลาดวัดกลางจะเป็นโรงขนาดใหญ่ 2 โรง มีแผงขายของ มีเรือนแถวไม้และตึกแถวซึ่งข้างล่างจะใช้ขายของส่วนใหญ่เป็นอาหารสำเร็จรูป ข้างทางจะเป็นแผงขายของตลอดแนวทางเดินสองฝั่ง ของที่ขายในตลาดวัดกลางจะมีตั้งแต่ผักสด ผักดอง ผลไม้ตามฤดูกาล ปลาน้ำจืด ปลาทะเล ปลาหนึ่ง หมู เนื้อ ไก่ ขนมไทยต่าง ๆ ที่น่าสนใจคือหมากพลู ยังมีขายอยู่ 3 เจ้า ผักประเภทมาจากสวนซึ่งเป็นผักที่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักเช่น ฟักข้าว ดอกสลิด ยังมีวางขายที่นี่ บริเวณวัดจันทารามอยู่ติดถนนเทอดไท บริเวณตลาดอยู่ตามแนวคลองบางหลวง แผงค้าขายจะมีไปจนถึงวัดราชคฤห์และตามแนวซอย 12 ออกถนนเทอดไทจะมีตึกแถวขายของชำของชาวจีน ซึ่งเปิดเป็นร้านหมอดู 2 ร้าน บริเวณตลาดวัดกลางในแนวของตึกแถวมีศาลเจ้าแม่ไกร เป็นศาลเจ้าเล็ก ๆ แผงและร้านค้าในตลาดวัดกลางน่าจะมีปริมาณถึง 200 เจ้า

ภาพเจ้าพ่อเขาตกในวัดราชคฤห์

ละแวกวัดมอญ คือบริเวณหลังวัดราชคฤห์หรือวัดมอญ มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาอยู่ด้านข้างวัด บริเวณหลังวัดจะมีเรือนแถวไม้เก่ามากอยู่ตลอดแนวขนานไปกับคลองบางหลวง เรือนแถวเหล่านี้จะเป็นร้านขายของด้วย บางร้านเคยทำการมาก่อน เช่นร้านคุณเจริญเป็นร้านบัดกรี แต่เลิกไปประมาณ 20 ปีแล้ว ยังมีร้านขายเครื่องจักสานขายกาแฟเครื่องดื่ม ขายยาไทย ยาดอง บริเวณหลังวัดราชคฤห์มีศาลเจ้าพ่อเขาตก ซึ่งสร้างมากกว่า 200 ปี ถ้าเดินต่อไปจนถึงคลองบางน้ำชน ปากคลองจะมีบ้านตึกหลังใหญ่อยู่หลายหลังและสองข้างซอย 14 เป็นตึกแถวเพื่ออยู่อาศัยตลอดแนว

ภาพอาคารเก่าริมถนนตลาดพลูเดิม

ละแวกตลาดพลูเดิมอยู่ปากคลองบางน้ำชนไปจนถึงทางออกใต้สะพานรัชดา มีสะพานข้ามคลองบางน้ำชนชาวบ้านเรียกสะพานช้าง มีตึกแถวตลอดแนวถนนตลาดพลูเป็นตึกแถวทำการค้าเช่น ด้านริมน้ำติดคลองบางหลวงจะมีโรงขายส่งน้ำปลาและเต้าเจี้ยวยี่ห้อเต็กเซ่ง

ภาพโกดังร้านเข้าเด็กซึ่งริมคลองบางหลวงเดิมคือไปรษณีย์ตลาดพลู สถานีตำรวจดับเพลิงตลาดพลู

สถานีตำรวจดับเพลิงตลาดพลู โรงหนังปลาทุ ร้านขนมเปี๊ยะยังคงดำเนินการอยู่เจ้าเดียว ผังตรงข้ามมี ร้านทำลูกชิ้น คริสตจักรตลาดพลู บ้าน นายต่าง แซ่ลิ้ม คหบดีเก่าในย่านนี้ ตึกแถวมีสองลักษณะคือ ตึกแถวใหม่และตึกแถวเก่า หลังตึกแถวมีบ้านไม้บ้าง บ้านตึกบ้างเป็นบ้านเก่ามีบริเวณกว้างขวางบ้าง เนื่องจากเดิมนั้นคือ “ตลาดพลูเดิม” จึงเป็นแนวตึกที่สร้างมาประมาณ 60-100 ปี บริเวณที่ดินในย่านนี้เป็นของตระกูลชูโต ตั้งแต่พระยาฤทธิ์รงค์ธนะ (สุข ชูโต) ซึ่งมีที่แปลงใหญ่ตั้งแต่ปากคลองบางน้ำชันไปจนถึงสถานีรถไฟเนื้อที่เดิมมีถึง 2500 ตารางวา ถนนตลาดพลูมีมานานกว่า 100 ปี ต่อมาเจ้าพระยามรราชให้ชื่อว่าถนนสามัคคี แต่ไม่มีผู้ใช้ชื่อนี้ปัจจุบันไม่เป็นที่รู้จักกัน แนวถนนได้สะพานรัชดาข้ามคลองบางหลวง มีร้านหมักรอบ ร.5 ซึ่งมีชื่อเสียงต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลที่ 5 อยู่ใกล้ริมคลองและมีตึกแถวตลอดแนวจนถึงถนน เทอดไท ตึกแถวแนวนี้จะเป็นที่อยู่อาศัยและร้านขายยาจีน มุมถนนจะเป็นร้านขายทอง ถ้าเดินย้อนกลับไปทางด้านวัดราชคฤห์ตามแนวถนน เทอดไท จะมีตึกแถวขายนมสด ร้านถ่ายเอกสาร ร้านถ่ายรูป โรงรับจำนำ คลินิกแพทย์แผนปัจจุบัน ธนาคารออมสิน และมีร้านทองตลาดพลูอยู่ปากซอยเทอดไท 12 ถนนตลาดพลูเส้นนี้เจ้าพระยามรราชให้ชื่อใหม่ว่าถนนสามัคคี แต่ไม่มีผู้ใช้ชื่อ นี่ปัจจุบันไม่มีใครรู้จักถนนสามัคคีเลย

ร้านค้าและถนนเลียบทางรถไฟสายมหาชัย - วงเวียนใหญ่

ละแวกสถานีรถไฟตลาดพลู ตั้งแต่

สถานีอนามัยจันฉิมไปบุลย์ต่อมาเป็นตึกแถวขายข้าว
มันไก่ เป็ดย่าง เครื่องไหว้ของจีน ชุปเปอร์มาเก็ตรัก
บ้านเกิด ร้านตั้งกิมหงวนโลหะกิจ ร้านขายถ้วยเตี้ย
ร้านข้าวต้ม ช้ามคลองบางน้ำชนไปจะมีธนาคารกรุง
ไทย ธนาคารกรุงศรีอยุธยา ธนาคารกสิกรไทย โดยมี

ตึกแถวตั้งสลับกับธนาคาร, นอกจากนี้มีร้านคาราโอเกะและผับ ต่อไปเป็นสถานีรถไฟตลาดพลู มีแผง
ลอยขายอาหารเกือบ 10 แผง และมีเป็นตึกแถวขายอาหารสำเร็จรูปหลายร้าน ร้านขายขนมหวาน
ตลาดพลู ซึ่งมีอยู่ 2 ร้านห่างกันไม่กี่กิโลเมตร และโรงรับจำนำ แนวสถานีรถไฟจะมีร้านขายอาหารต่าง ๆ
เช่น ข้าวหมูแดง ข้าวมันไก่ ข้าวต้ม อาหารตามสั่ง และร้านขายกับข้าวสำเร็จรูปขายดีมากใช้ของทะเล
จากมหาชัยมาทางรถไฟจึงใหม่สดราคาย่อมเยา ส่วนใหญ่ละแวกนี้เป็นร้านของคนจีนมีร้านของคน
อีสานอยู่บ้างแต่น้อยส่วนใหญ่เป็นของทะเล มีร้านขายยาไทยมีชื่อเรื่องการกวาดยา คือร้านโพธิ์เงิน
โพธิ์ทอง สองข้างทางรถไฟจะมีบ้านเรือนที่เป็นตึกแถวและเรือนไม้เก่าอยู่ตลอดแนวตั้งแต่สถานีตลาด
พลูไป ที่น่าสนใจคือด้านในของทางรถไฟ มีโรง เรือนจีนชื่อ “กงลี้จันซัน” ชื่อเดิมคือตงซัว ตั้งอยู่ใน
บริเวณศาลเจ้าตึกดิน ถือเป็นโรงเรียนเก่าแก่ได้รับความนิยมจากชาวจีนทั้งในย่านนี้และภายนอก
นอกจากนี้ยังมีร้านขายเครื่องจักรสาน ร้านขายเครื่องไหว้จีนตั้งมานานกว่า 50 ปี ร้านทำขนมกุยช่าย
ขนมไหว้ ร้านชำแหละเนื้อ โรงฆ่าไก่ ร้านตัดเย็บเสื้อโหลมี 2-3 ร้าน ร้านเหล่านี้เป็นตึกบ้างเป็นเรือน
ไม้บ้าง ถ้าเป็นเรือนไม้จะเก่ามาก บริเวณนี้เป็นที่ดินของพระคลังข้างที่

ละแวกโรงเจ ใกล้แนวทางรถไฟนี้ยังมีโรงจิว ค่ายมวย และโรงเลี้ยงไก่ชน ทางแยกเข้าซอย
เทอดไท 21 จะมีร้านขายเครื่องไหว้หลายร้าน มีโรงเจ 2 โรง คือโรงเจ เชียงเซงตั้ง หรือโรงเจใหญ่ และ
โรงเจเทียนโก ซอยนี้มีเรือนแถวไม้เก่าแก่มากมาย และมีร้านทำขนมกุยช่ายหลายร้าน ซอยด้านนี้
สามารถเชื่อมต่อกันได้ และสามารถต่อไปยังถนนรัชดาภิเษก

ละแวกวัดกันตทารารามหรือวัดใหม่จันกัน จะคึกคักมากมีศาลเจ้าแม่อาเนี้ยว (โหวเจี๊ยะ
หยี่อาเนี้ยเก็ง) เป็นศาลเจ้าเก่าแก่ตั้งมาเกือบ 150 ปี ซอยนี้มีร้านขายยาจีนเก่าแก่ 3 ร้าน มีบ้านหลัง
ใหญ่มีบริเวณหลายหลังและมี อพาร์ตเมนต์ขนาดใหญ่ 10 กว่าชั้นตั้งอยู่ในซอยนี้ มีเรือนแถวไม้เก่า
มากหลายสิบห้องขนานไปกับคลองบางน้ำชนส่วนใหญ่ขายอาหารสำเร็จรูปในช่วงเย็นและข้าวสวย
เป็นถ้วยๆละ 2 บาทมีนับ10เจ้า ซอยด้านนี้สามารถเชื่อมต่อกันได้ และสามารถออกไปยังถนน
รัชดาภิเษก

แผงขายของสดใต้สะพานรัชดา

ละแวกใต้สะพานรัชดาภิเษกด้านทางรถไฟ

มีสถานีตำรวจตลาดพลูปัจจุบันย้ายไปอยู่ถนนวุฒากาศ มีตึกแถวยาวนานกับถนนรัชดาภิเษกเป็นตึกแถวเก่ามาก ยังคงรูปแบบของ สถาปัตยกรรมรัชกาลที่ 6 ปากทางเข้าตึกแถวนี้มีร้านขายอาหารประเภทก๋วยเตี๋ยว บะหมี่ ข้าวหมูแดง กระเพาะปลา ฯลฯ ซึ่งเป็นอาหารที่มีชื่อของย่านนี้ ต่อจากตึกแถวเก่ามีตึกแถวค้าขายอีกหลายคูหา มีร้านเซเว่น อีเลฟเว่น ร้านขายทอง ธนาคารนครหลวงไทย ธนาคาร

กรุงเทพ ผังตรงข้ามกับสถานีตำรวจตลาดพลู

ใต้สะพานรัชดาภิเษกจะเป็นตลาดของเทศบาล ขายเสื้อผ้าสำเร็จรูปและมีร้านอินเทอร์เน็ต แผงขายอาหารสดอยู่ 10 กว่าแผง ผังตรงข้ามจะเป็นตึกแถวเก่าเห็นชัดว่าเป็นแนวเดียวกับร้านบะหมี่ ข้าวหมูแดง แต่ไม่ค่อยคึกคัก เป็นแถบบ้านอยู่อาศัยมากกว่า

ใต้สะพานรัชดาภิเษกเคยเป็นที่ตั้งสถานีตำรวจตลาดพลู

ศาลเจ้าพ่อพระเพลิง

ละแวกศาลเจ้าพ่อพระเพลิง มีซอยขนานไปกับแนวคลองบางหลวง มีร้านขายทองอยู่มุมปากซอย ลึกเข้าไปในซอยจะมีศาลเจ้าพ่อพระเพลิง สมมติเพื่อการพัฒนาศาลเจ้าพ่อพระเพลิงตรงข้ามจะเป็นร้านขายยา ส.ดวงกมล เกดสุข ตามแนวซอยสองข้างจะเป็นตึกแถวมีคณะเชิดสิงโตลูกท้าวมหาพรหม และบ้านไม้เก่าหลายหลังมีบ้านมีบริเวณอยู่ 2-3 หลัง ต่อไปจะเป็นโรงเรียนธนบุรีวรเทพีวรวิทย์ เปิดสอนระดับมัธยมศึกษา ตรงข้ามโรงเรียนเป็นโรงงานฆ่าไก่ ชาวบ้านเล่าว่าแต่ก่อนเป็นโรงงานฆ่าหมู มีที่ทำการของชมรมตระกูลหวังมิตรสัมพันธ์ (ชาวกังซัว) ย่านนี้จะมีบ้านโบราณอยู่หลายหลัง เป็นบ้านทรงไทยมีบริเวณเช่น บ้านหลวงประจักษ์สรรพากร บ้านสามเรือน ต่อไปจะเป็นโกดังเก็บข้าวสาร ซึ่งชาวบ้านแถวนี้เล่าว่า เป็นท่าขึ้นพลูเรียกกันว่า “ตลาดบางหลวง” ต่อมาเมื่อหมดสัญญาเจ้าของที่ดินก็เอามาทำเป็นโกดังเก็บข้าวสาร ถัดไปเป็นโรงน้ำมันเก่า ไว้สำหรับบริการลูกค้าทางน้ำปัจจุบันเลิกกิจการไปแล้ว

ละแวกปากคลองบางสะแก จะมีศาลเจ้ากวนอู โรงจิ้ง โรงไม้เก่า บ้านเรือนย่านนี้จะเป็นเรือนไม้เป็นส่วนใหญ่ เลยเข้าไปทางปากคลองบางสะแก ตรงข้ามวัดปากน้ำภาษีเจริญ จะเป็นที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จำนวน 1 ไร่ 3 งานเศษ เดิมเป็นของเจ้าจอมเพิ่ม สุจริตกุล ได้ขายให้กับกรมพระคลังข้างที่เมื่อ พ.ศ. 2458 เป็นเงิน 15,000 บาท (ข้อมูลจาก กองอนุรักษ์สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) ที่ดินแปลงนี้ได้จัดสรรแบ่งให้เช่าแปลงละ 30-60 ตารางวา ส่วนใหญ่เป็นบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ สิบกว่าหลัง และมีเรือนแถวไม้คั่นข้างเก่าประมาณเกือบ 30 ห้องมีบ้านไม้ขนาดกลางของเจ้าของที่อยู่ 4-5 หลัง ในซอยที่จะออกไปยังถนนเทอดไท มีบ้านหลังใหญ่มีบริเวณหลายหลังทั้งบ้านใหม่และบ้านเก่า มีโรงงานผลิตพลาสติกทำเป็นตุ่นเล็ก ๆ เอาไว้ติดอวนจับปลา กลางซอยมีอพาร์ทเมนต์ขนาดกลางสูง 5-6 ชั้น มีสมาคมศรีมงคลพุทธวิสุทธ ปากซอยคือตลาดมะลิทอง ซึ่งปัจจุบันมีของขายอยู่ 2-3 แผง ตลาดมะลิทองช่วงกลางวันเปิดขายอาหารสำเร็จรูป 5-6 แผง ต่อมาเป็นปั้มเชลล์ ร้านตัดเสื้อ ร้านถ่ายเอกสาร ร้านถ่ายรูป ธนาคารไทยพาณิชย์ ธนาคารทหารไทยและร้านขายอาหาร

ละแวกวัดบางสะแกนอก ริมถนนเทอดไทใกล้ปากซอย วัดบางสะแกนอก มีร้านขายอาหารต่อไปเป็นโรงพยาบาลยาวลักษณะ และตึกแถวตัดเสื้อผ้า ร้านอาหารมีหลายร้าน ร้านซ่อมเครื่องใช้ไฟฟ้าหลายร้าน เข้าไปในซอยวัดบางสะแกมีร้านขายอาหารสำเร็จรูป อาหารตามสั่ง มากมาย มีร้านขายเหล้าสมยาแดงจีนเป็นร้านขายส่งเป็นตึกแถวสองคูหาขนาดใหญ่ มีโรงงานอุตสาหกรรมสิ่งทอขนาดกลาง 4-5 โรง ภายในวัดบางสะแกนอกมีศาลเจ้าแม่เนียมซึ่งมีผู้ศรัทธากราบไหว้นักมาก และมีโรงเรียนระดับประถมศึกษาในวัดบางสะแกนอก เส้นทางต่อเนื่องจากวัดมีภัตตาคารจีนขนาดใหญ่โตสวยงาม บริเวณรอบๆ วัดบางสะแกนอก มีบ้านเรือนอยู่หนาแน่นส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้

สามแยกวุฒากาศมีตลาดมะลิทอง

ขนาดเล็กเช่าที่วัด ลึกเข้าไปในซอยยังมีพื้นที่สวนอยู่หลายแปลงบางแห่งเป็นสวนร้าง บางสวนยังมีต้นไม้อยู่เต็มส่วนใหญ่เป็นต้นหมาก มะพร้าว กลั้ว มะม่วง

จากสามแยกวุฒากาศไปตามถนนเทอดไท ซึ่งสร้างต่อในปี 2484 จะเป็นละแวกวัดขุนจันทร์ สอง

ฟากฝั่งถนนประกอบด้วยตึกแถวเก่า มีบ้านไม้สลับบ้างเล็กน้อย ตามซอยแยกจากถนนเทอดไทจะเป็นตึกแถวและบ้านไม้ ตึกแถวแนวถนนเทอดไทส่วนใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยสลับกับร้านอาหาร ร้านทำผม ร้านตัดเสื้อและร้านขายอาหารสดวิ เชียงสะพานข้ามคลองด่านก่อนถึงวัดนางชี เป็นอุ้งระแทกชี และอุ้งจวดรอก

ละแวกวัดนางชี มีอพาร์ทเมนต์อยู่ปากทางเข้าวัดนางชี ซึ่งมีคณะสิงโตวัดนางชี ระหว่างวัดนางชีกับวัดนาครปรกเต็มไปด้วยร้านอาหารทั้งสองฝั่งถนนทอดไทโดยเฉพาะทางเข้าวัดนาครปรกมีร้านอาหารและแผงขายอาหารสำเร็จรูปมากมาย ผู้คนมาซื้อหากันอย่างคึกคัก มีร้านสัตวแพทย์ 3 ร้านซึ่งไม่ค่อยพบในย่านอื่น และมีร้านแพทย์แผนปัจจุบันอีก 4 ร้าน โดยเฉพาะหมอสมศักดิ์มีชื่อในทางรักษาโรคกระดูก หลังแนวถนนทอดไทใกล้วัดนางชีและวัดนาครปรกมีบ้านอยู่อาศัยหนาแน่นทั้งบ้านไม้และและบ้านตึก บ้านไม้ขนาดเล็กส่วนใหญ่จะเช่าที่วัดหรือที่เอกชน หลังวัดนางชีมีคณะลิเกชื่อชาติสมัยวิไลศิลป์ รับเล่นกลองยาว กระตั่วแทงเสือ และเป่าพาทย์

ละแวกวัดอัปสรสวรรค์ ตั้งแต่เชิงสะพานข้ามคลองด่านเข้าไปจนถึงวัดอัปสรสวรรค์มีบ้านไม้ขนาดเล็กเป็นส่วนใหญ่เป็นบ้านเช่าหรือเจ้าของที่แบ่งที่ให้เช่า มีโรงพิมพ์เก่าแก่ ป.พิศนาคะ อยู่ย่านนี้ ด้านหลังวัดอัปสรสวรรค์มีตึกแถว 200 ห้องเรียงรายซับซ้อนกัน ส่วนใหญ่เป็นอยู่อาศัยมีค้าขายบ้างและเป็นโรงงานขนาดเล็กเช่น เย็บเสื้อโหลหลายห้อง โรงพิมพ์ขนาดเล็ก

ละแวกประตูน้ำคลองภาษีเจริญ ตั้งแต่ตลาดเจริญศรี ซึ่งเป็นตลาดขนาดกลางมีแผงมากกว่า 50 แผง ปัจจุบันทำการค้าอยู่ 20 กว่าแผง ริมนถนนทอดไทส่วนใหญ่เป็นตึกแถวค้าขาย ใกล้ปากคลองภาษีเจริญมีอพาร์ทเมนต์ขนาดใหญ่ บริเวณปากคลองภาษีเจริญเป็นที่ทำการของหน่วยบำรุงรักษาประตูน้ำภาษีเจริญ ของ กทม. ฝั่งตรงข้ามที่ทำการบำรุงรักษาประตูน้ำมีห้องแถวไม้เก่ากว่า 80 ปี หลงเหลืออยู่หลายห้อง (โปรดดูแผนที่ โรงเรียนเฉลิมวัฒน์ศึกษา) เดิมเป็นร้านขายยาจีน มี 3 เจ้าและขายสินค้าอุปโภคต่างๆแก่คนที่ใช้ คลองภาษีเจริญสัญจรไปมา ปัจจุบันเลิกค้าขายไปหลายสิบปีหลังจากผู้คนหันไปใช้การคมนาคมทางบก ห้องแถวเหล่านี้จึงเป็นเพียงที่อยู่อาศัยซึ่งทางกทม. ได้รื้อทิ้งไปหลายห้องและสร้างเป็นสนามขึ้นแทนที่ หลังบริเวณห้องแถวไม้เก่ามีศาลเจ้าพ่อไฟซึ่งสร้างโดยนางลม่อม อิศรางกูร พ.ศ.2500 และมีห้องแถวไม้อีกหลายสิบห้องแต่ไม่เก่าเท่าที่อยู่ริมคลอง บริเวณติดชายฝั่งใกล้ประตูน้ำคลองภาษีเจริญมีหมู่บ้านที่เป็นทาวเฮาส์สร้างขึ้นไม่นานและมีคุณภาพขนาดใหญ่มีบริเวณมากกว่า 2 ไร่ ใช้ชื่อบ้านจักรัษตรีมงคล พื้นที่ฝั่งตรงข้ามกันนี้มีอพาร์ทเมนต์ขนาดใหญ่ ถ้าเดินต่อมาทางด้านปากคลองภาษีเจริญจะมีตึกแถวตามแนวริมคลองซึ่งมีที่ทำการของสมาคมเพลงฮักกะแห่งประเทศไทย

พื้นที่ฝั่งขวาของคลองบางหลวงตรงข้ามตลาดพลู ปัจจุบันหลายจุดรถไม่สามารถเข้าถึงได้ ถ้าบริเวณที่รถเข้าถึงจะเป็นตึกแถวค้าขายและอยู่อาศัยในลักษณะตึกแนวขวางลำคลอง ยังมีบ้านเรือนไม้และตึกแบบเก่าตั้งแต่รัชกาลที่ 6 – รัชกาลที่ 7 ยังพอมีหลงเหลืออยู่บ้าง รวมทั้งเรือนแถวไม้ค่อนข้างเก่า ขนานไปกับลำคลองจะมีให้เห็น 2-3 กลุ่ม มีสภาพคล้ายห้องเช่า คานเรือ โรงเลื่อยเก่า โรงน้ำปลา ยังมีหลงเหลืออยู่ และมีลักษณะการเปลี่ยนมือการถือครองที่ดิน ดูได้จากการเปลี่ยนไป

สร้างตึกแถวและจากการสอบถามคนในละแวกนั้น มีหลายจุดที่เปลี่ยนการถือครองเจ้าของที่ดินใหม่ จะพัฒนารูปทรงบ้านให้ทันสมัยขึ้นอาภรณ์รูปทรงตึกแบบเก่า หรือเปลี่ยนเป็นตึกแบบทันสมัย

ฝั่งขวาของคลองบางหลวงจะไม่มีธุรกิจการค้ามากนัก จะเป็นที่อยู่อาศัยเป็นส่วนใหญ่ ตามคลองแยกต่าง ๆ ยังมีลักษณะบ้านสวนอยู่แต่ไม่มากนัก คนฝั่งขวาบางกลุ่มอาจเข้ามาซื้อขายของที่

สภาพบ้านเรือนริมน้ำใกล้ตลาด

ตลาดวัดกลางอยู่บ้าง ดูจากเรือข้ามฟากเป็นเรือพาย ค่าแรงคนละ 1 บาท เนื่องจากจุดที่ข้ามฟากอยู่ไกลจากสะพานรัชดาและสะพานเนาวจำเนียร การใช้เรือข้ามฟากคลองจะสะดวกที่สุด

จากสภาพพื้นที่ในปัจจุบัน สภาพแวดล้อมที่นับวันยิ่งแย่ลง คลองซอยกลายเป็นที่ระบายน้ำ ปัญหาไฟไหม้ไม่ได้ลดน้อยลง เพียงแต่กินบริเวณจำกัดขึ้น หน่วยดับเพลิงสามารถดับไฟได้ ไม่ให้ลุกลามไปใน

บริเวณกว้างมากนัก สภาพพื้นที่หลายแห่งคณะนักวิจัยไม่สามารถเข้าไปสำรวจได้ เช่น ชุมชนวัดอินทาราม เพราะปัญหาเสาพืด ซึ่งถ้าย้อนกลับไปในอดีต ปัญหาบางอย่างจะยังมีอยู่ เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วมใหญ่ หลายครั้งแต่ปัจจุบันในย่านนี้แก้ปัญหาน้ำท่วมได้แล้ว

ตลาดน้ำ – ตลาดบก

สภาพตลาดในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากอดีตมาก ตลาดน้ำในพื้นที่ศึกษาไม่มีหลงเหลืออยู่ คงมีเฉพาะเรือขายของอยู่ 2-3 เจ้า เช่น เรือขายเปิดพะไล ขายกล้วยเตี้ย ตลาดอื่น ๆ ขบเขาลงยกเว้นตลาดวัดกลางกลับยิ่งคึกคักมากขึ้น จำนวนแผงเพิ่มขึ้นเกือบ 200 เจ้า (มีการสำรวจในปี พ.ศ. 2523 พบว่าตลาดวัดกลางมีแผง 110 แผง (เกียรติ จิระกุลและคณะ, 2525 : น. 429) ระยะนี้ตัวตลาดพลูยังคงอยู่ บริเวณตลาดวัดกลางจะมีอาหารประเภทของสดเป็นส่วนใหญ่ เช่น หมูมีมากกว่า 20 เจ้า ไก่สด เนื้อสด ปลาน้ำจืด ปลาและอาหารทะเลสดมีกว่าอย่างละ 15-20 เจ้า ปลาหนึ่งเกือบ 10 เจ้า ไข่ไก่ ไข่เป็ด ผักสดกว่า 40 เจ้า ผักดอง ผลไม้กว่า 30 เจ้า ขนมหวานของไทยมีแบบขายส่งนับ 10 เจ้า ตอนเช้ามีตั้งแต่ตี 3 – ตี 4 จะมีขนมหวานวางขายตามแนวถนนเทอดไทใกล้กับวัดจันทาราม (วัดกลาง) แต่ถ้าช่วงสายจะมีเจ้าอื่นที่วางขายในตัวตลาด และมีขนมเบี๊ยะจ่างทำแบบขายส่งและส่งไปขายต่างประเทศด้วย นอกจากนี้มีขนมกุยช่าย ขนมจีน ฯลฯ และมีของบางอย่างวางขายอยู่ 2-3 เจ้า เช่น หมากพลู ผักแบบไทย ๆ เช่น หัวปลี พักข้าว ในบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่วัดอินทารามไปจนถึงวัดราชคฤห์จะมีแผงลอยตั้งขายอาหารสำเร็จรูป เช่น ลูกชิ้นปลา ข้าวแกง ขนม กาแฟโบราณ ขนมไข่โบราณ ฯลฯ นอกจากนี้มีตึกแถวขายของแห้ง ถ้วยชาม ไข่ไก่ ฯลฯ ส่วนใหญ่จะขายส่ง

ปัจจุบันตลาดพลูหายไปกลายเป็นตลาดของเทศบาลได้สะพานรัชดาภิเษกหลังจากสร้างสะพานนี้ ซึ่งมีแผงขายอาหารสดอยู่ประมาณ 10 กว่าแผง ร้านอินเตอร์เน็ต ร้านขายเสื้อผ้าสำเร็จรูป มีหลายร้าน และร้านขายเทป

ยังมีตลาดบ่ออื่น ๆ อยู่ในพื้นที่คือ ตลาดเจริญศรี อยู่ใกล้ประตูน้ำภาษีเจริญ ตลาดศรีธน ซึ่งมีแผงขายอาหารสดอยู่เพียง 2-3 แผงและแผงขายดอกไม้สดประเภทมาลัยอยู่ 3 แผง ตลาดมะลิทอง ซึ่งอยู่บริเวณสามแยกถนนวุฒากาศกับถนนเทอดไท มีแผงขายอาหารสดอยู่ 2-3 แผงแต่ช่วงกลางวันจะขายอาหารสำเร็จรูปประมาณ 5-6 แผง จะเห็นว่าตลาดอื่น ๆ แทบจะไม่สามารถเปิดขายได้ในปัจจุบัน เนื่องจากมีร้านขายของชำเล็ก ๆ เปิดขายอาหารสดมากมายทุกซอยเล็กซอยน้อย และร้านขายอาหารสำเร็จรูปนับรวมทุกซอยและตามแนวถนนเทอดไทโดยตลอดนับ 100 ร้าน รวมทั้งที่เป็นรถเข็นขายประจำตามท้องต่าง ๆ อีกเกือบ 200 เจ้าเช่นกัน ตลาดในปัจจุบันไม่มีสภาพเหมือนในอดีตเนื่องจากสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตรวมทั้งการเข้ามาอยู่ของกลุ่มคนนอกพื้นที่ซึ่งมีการดำเนินชีวิตต่างจากในอดีต

ศาสนสถาน ในย่านพื้นที่ศึกษามีศาสนสถานมากมายทั้งพุทธ มุสลิม และศาลเจ้าของชาวจีน วัดในศาสนาพุทธมีทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ซึ่งส่วนใหญ่อยู่เรียงตามแนวคลองบางหลวงดังนี้ คือ

1. **วัดเวฬุราชิน** สร้างสมัยรัชกาลที่ 3 มีหลวงพ่อบึงทองสุกใส เป็นพระพุทธรูปโบราณที่ คักกิลทิ์ และมีหลวงพ่อบุศย์เป็นเจ้าอาวาสในสมัยรัชกาลที่ 6 ท่านมีชื่อเสียงทางเมตตา โอบอ้อมอารีย์เป็นที่นับถือของคนทั่วไป(ประวัติวัดเวฬุราชิน 2545)
2. **วัดอินทาราม** หรือวัดบางยี่เรือ เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยา พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปฏิสังขรณ์ มีอนุสาวรีย์ของพระเจ้าตากสิน สมัยนั้นใช้ประกอบราชพิธีต่างๆไม่มีเมรุเผาศพ
3. **วัดจันทาราม** เดิมเรียกวัดใหม่ท้องคู้ หรือวัดบางยี่เรือกลาง เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยา บูรณะสมัยรัชกาลที่ 3
4. **วัดราชคฤห์** หรือวัดบางยี่เรือใต้ หรือบางยี่เรือมอญเป็นวัดเก่าสมัยอยุธยาบูรณะในสมัยพระเจ้ากรุงธนและรัชกาลที่ 1 โดยชาวมอญที่อพยพมาอยู่ที่บางยี่เรือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลองและเจ้าพ่อเขาคอกไว้เป็นที่สักการะ

5. **วัดอัปสรสวรรค์** หรือวัดหนู เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยาอยู่ปากคลองด่าน เจ้าจอมน้อยสุหรานางสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นผู้บูรณะ เดิมบริเวณนี้เป็นที่เลี้ยงหมู ลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมจีน
6. **วัดขุนจันทร์** หรือวัดวรมายกัณฑ์สาราราม อยู่ตรงข้ามวัดอัปสรสวรรค์ เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยาบูรณะสมัยรัชกาลที่ 3 โดยพระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อมาตยกุล) โดยใช้แรงงานชาวลาวเวียงจันทร์ในการสร้าง ต่อมาพระยามหาอำมาตย์ถึงแก่กรรมกรรมธิดาของท่าน คือ ท้าวภักทสารได้สร้างต่อจนเสร็จ ปัจจุบันตัวอุโบสถสร้างด้วยกระจกสีสวยงาม
7. **วัดนางชี** (อยู่ทางด้านคลองด่าน) หรือวัดนางชีโชติการาม เป็นวัดเก่าสมัยอยุธยาบูรณะสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมจีน มีพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุของพระสาวกในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสต้น ได้แวะมา

- ประทับมีเสนาห็นเทียบเรือพระที่นั่ง เป็นวัดที่ไม่มีเมรุ ไม่มีโรงเรียน
8. **วัดโพธิ์นิมิตร** อยู่ในซอยตรงข้ามกับวัดอินทาราม สร้างสมัยรัชกาลที่ 5 มีมหาเสมาอยู่นอกอุโบสถ 4 ทิศจึงเหมือนมีใบเสมา 2 ชั้น มีท่อน้ำริมคลองสำหรับ เรียกท่อน้ำรับเสด็จ (รัชกาลที่ 5)
 9. **วัดนาครปรก** เป็นวัดเก่าตั้งแต่สมัยอยุธยามีหลวงพ่อสุขเป็นเกจิอาจารย์มีรูปปั้น ของท่านอยู่หน้าวัด วัดนาครปรกอยู่ติดกับ

อัญเชิญพระธาตุวัดนางชี

วัดนางชีแต่มีการบริการชุมชนมากกว่า เช่น มีเมรุ มีโรงเรียน มีตลาดนัดทุกวันพุธประวัตินี้วัดต่าง ๆ ค้นคว้าจากประวัตินี้ เช่น ประวัตินี้วัดนางชี โดยพระศรีศาสนวงศ์เจ้าอาวาสวัดนางชี 2543 ประวัตินี้วัดสำคัญทางพุทธศาสนา ตอนที่ 3, 2526 ไชแสง สุขวัฒน์ วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ , 2526 กองจดหมายเหตุ จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, 2525 นอกจากนี้ได้ข้อมูลจากการสำรวจวัดต่างๆของคณะผู้วิจัย นอกจากวัดหลวงทั้ง 8 วัดแล้วในพื้นที่ศึกษาซึ่งประกอบด้วยวัดราษฎร์ ซึ่งส่วนใหญ่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นบ้าง หรือในสมัยหลังไม่เกินสมัยรัชกาลที่ 5 บ้างดังนี้ คือ

1. วัดใหม่จีนกัน (วัดกันตทาราราม) อยู่ในซอยถนนเทอดไท ริมคลองบางน้ำชน
2. วัดบางสะแกนอก อยู่ในซอยถนนเทอดไท ริมคลองบางสะแก
3. วัดใหม่ยายนุ้ย อยู่ในซอยถนนเทอดไท ริมคลองด่าน
4. วัดสมุทราราม (วัดปากน้ำภาษีเจริญ) ริมคลองภาษีเจริญ

ในบรรดาวัดราษฎร์ วัดปากน้ำภาษีเจริญเป็นวัดขนาดใหญ่มีพื้นที่และผู้คนเข้าไปนมัสการเป็นจำนวนมาก ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ แทบทุกวัดจะมีโรงเรียนและเมรุเผาศพยกเว้นบางวัดที่กล่าวไปแล้ว

ศาสนสถานของชาวมุสลิม คือ **มัสยิดสวนพลู** ซึ่งตามประวัติไม่ทราบว่าจะสร้างเมื่อใดแน่ (น่าจะอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถ้าเชื่อตามการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่บ้านสวนพลูในสมัยนี้) เดิมเป็นรูปทรงเรือนไทยแบบปั้นหยา อาคารนี้เข้ามาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2518 ได้สร้างอาคารตึก 2 ชั้น แทนอาคารเก่าที่ทรุดโทรมมาก ชาวมัสยิดสวนพลูภูมิใจในความเก่าแก่ของมัสยิดแห่งนี้ว่าได้มีประวัติอันยาวนานกว่า 180 ปี มัสยิดสวนพลูนอกจากมุสลิมในบริเวณนี้มาใช้ประกอบศาสนกิจแล้ว มุสลิมที่อยู่ตามแนวสองข้างทางรถไฟไปจนถึงวงเวียนใหญ่ก็มาใช้มัสยิดนี้ด้วยเช่นกัน

ศาสนสถานของศาสนาในย่านนี้มี 1 แห่ง คือ ที่ตลาดพลูเป็นอาคารตึกแถว 2 คูหา ใช้ชื่อว่า **คริสตจักรตลาดพลูแป็บติส** มีป้ายโฆษณาการสอนพิเศษวิชาภาษาอังกฤษไว้ที่หน้าอาคาร คณะวิจัยได้สอบถามราษฎรในย่านนั้น ทราบว่าไม่ค่อยมีคนในย่านตลาดพลูนับถือศาสนาคริสต์กันมากนัก

ศาสนสถานของคนจีนมีมากมายทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีตั้งแต่อายุ 100 กว่าปีและที่เพิ่งตั้งได้ 10 กว่าปี ศาลเจ้าร้างก็มีอยู่หลายแห่งเช่นกัน และยังมีโรงเจอีก 2 โรง พอสรุปได้ดังนี้คือ

1. **ศาลเจ้าแม่อาเนี้ยว** (โอรเจียะหีย้อเนี้ยวเก็ง) หรือเจ้าแม่กวนอิม อยู่ใกล้กับวัดกันตทาราราม ศาลเจ้านี้มีอายุเก่าแก่ถึง 149 ปี (จากการบอกเล่าของคุณลักษ แซ่ตั้ง อายุ 70 ปี) ผู้ดูแลศาลเจ้าอยู่ที่ศาลเจ้านี้ 10 ปีเศษ ย้ายมาอยู่ตลาดพลูได้ 30 ปีเศษ เล่าว่าเมื่อก่อนมีคนมาไหว้เจ้าแม่กันมาก ปัจจุบันน้อยลงไปมากแต่ก็มากกว่าศาลเจ้าอื่นในย่านนี้ โดยเฉพาะวันพระใหญ่ของจีนซึ่งตรงกับวันพระไทยจะมีคนมาไหว้กันมาก มีประเพณีเก่าแก่คนนิยมมาทำพิธี คือ **ประเพณีรับแม่ซ้อ** แต่ปัจจุบันคนนิยมน้อยลง

2. **โรงเจเซียงเซ่งตึ้ง** หรือโรงเจใหญ่ ตั้งอยู่ในซอยเทอดไท 21 ในช่วงกินเจจะมีคนมากินเจที่นี่มาก เมื่อก่อนมีคนมาถือศีลกันหลายร้อย ปัจจุบันมีน้อยลง

3. **โรงเจเซียนโก** อยู่ถัดโรงเจใหญ่เข้ามาในซอยเทอดไท 21

4. **ศาลเจ้าพ่อพระเพลิง** สร้างปี 2534 อยู่ใกล้โรงเรียนขุนธนบุรีวรเทพีพลารักษ์ ในวันที่ 10 เดือน 11 (นับแบบจีน) จะมีประเพณีแห่เจ้าพ่อพระเพลิง

5. ศาลเจ้าแม่ไทร เป็นศาลเจ้าเล็ก ๆ อยู่ในตลาดวัดกลาง

ศาลเจ้าแม่ไทร

6. ศาลเจ้าพ่อเขาดก อยู่หลังวัดราชคฤห์ ผู้ดูแลเล่าว่าสร้างพร้อมกับวัด สร้างมาประมาณ 200 ปี ยังคงมีคนมากราบไหว้อยู่ตลอด

7. ศาลเจ้าตึกดิน อยู่ในบริเวณเดียวกับโรงเรียนกมลจันทน์

8. ศาลเจ้ากวนอู อยู่ใกล้ปากคลองบางสะแก

9. ศาลเจ้า 3 เขา เป็นศาลเจ้าร้างอยู่ตรงข้ามกับศาลเจ้ากวนอู

10. ศาลเจ้าขนาดเล็ก ในวัดอินทาราม มีคนจีนมาสร้างไว้

11. ศาลเจ้าแม่นิยม อยู่ในวัดบางสะแกนอก

12. ศาลเจ้าปูนเถ่ากง อยู่ในสวนคลองศาลเจ้า เขตบางยี่เรือ

13. ศาลเจ้าสูง อยู่ใกล้สถานีอนามัยจันฉิมไพบูลย์ ถนนเทอดไท

สถานที่ราชการ สถานศึกษาและธนาคาร

ในเขตพื้นที่ศึกษามีสถานที่ราชการไม่มากนัก แต่มีหลายสังกัดกระทรวงและหน่วยงานการปกครองเปลี่ยนชื่อไปตามระเบียบการปกครองในสมัยต่าง ๆ ดังนี้คือ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นฝั่งธนบุรีทั้งหมดขึ้นอยู่กับกรมเวียงในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหลวง ต่อมาปลายรัชกาลที่ 5 ได้แบ่งการปกครองออกเป็นอำเภอชั้นนอกและอำเภอชั้นใน พื้นที่ศึกษาอยู่ในเขตอำเภอบางกอกใหญ่ ซึ่งเป็นอำเภอชั้นใน แต่สถานที่ราชการคือที่ว่าการอำเภออยู่นอกเขตพื้นที่คือใกล้วัดราชมัญ (วัดประดิษฐาราม) ต่อมาในปี 2458 ได้แบ่งเขตกรุงเทพพระมหานครออกเป็นจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี ซึ่งมีทั้งหมด 11 อำเภอ เขตพื้นที่ศึกษาจะอยู่ในเขตธนบุรี ที่ว่าการอำเภอธนบุรีตั้งอยู่ในวัดราชคฤห์ และต่อมาในปี 2514 สมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร ได้มีประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 ให้รวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกัน ที่ว่าการอำเภอได้ย้ายจากวัดราชคฤห์มาอยู่ที่วัดจันทาราม แต่

ยังเรียกอำเภอธนบุรี ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นเขตธนบุรี ส่วนฝั่งตรงข้ามคลองบางหลวงอยู่ในเขตบางกอกใหญ่

สถานที่ราชการอื่น ๆ นอกจากวัดและโรงเรียนมีดังนี้คือ (เรียงลำดับตามถนนเทอดไทและถนนวุฒากาศที่ปรากฏในอดีตและปัจจุบัน)

ศูนย์เยาวชนเวฬุราชิน และห้องสมุดประชาชน อยู่ในเขตวัดเวฬุราชิน

ที่ทำการไปรษณีย์อยุธยาถนนเทอดไท ในอดีตที่ทำการไปรษณีย์อยุธยาคลองบางหลวง

สถานีอนามัยจันทรมิไพบูลย์ อยุธยาถนนเทอดไท

สถานีรถไฟตลาดพลู อยู่ใกล้กับถนนรัชดาภิเษกและตั้งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5

สถานีตำรวจตลาดพลู เดิมอยู่ใต้สะพานรัชดาภิเษกปัจจุบันย้ายไปอยู่ถนนวุฒากาศ

ธนาคารในย่านนี้มีทั้งหมด 7 แห่ง มีธนาคารออมสิน เป็นธนาคารรุ่นแรก ๆ ที่ตั้งขึ้นในย่านนี้ อยู่ใกล้กับตลาดพลูเดิม (2)ธนาคารนครหลวงไทย ตั้งอยู่ที่ปากคลองบางสะแกถนนเทอดไท(3) ธนาคารกรุงไทย ตั้งอยู่ที่ปากคลองบางน้ำจืด ถนนเทอดไท(4) ธนาคารกรุงศรีอยุธยาอยู่ถัดมาใกล้ ๆ สถานีรถไฟตลาดพลู (5)ธนาคารทหารไทย (6) ธนาคารไทยพาณิชย์ อยุธยาถนนเทอดไท (7)ธนาคารกสิกรไทย อยู่ตรงข้ามธนาคารทั้งสอง

โรงเรียนที่เป็นของรัฐบาลส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณวัดแทบทุกโรงเรียน จากการสำรวจพื้นที่พบว่า โรงเรียนรัฐบาลในย่านนี้มีดังนี้คือ

1. โรงเรียนวัดเวฬุราชิน เปิดสอนระดับประถมศึกษา
2. โรงเรียนวัดอินทาราม เปิดสอนระดับมัธยมศึกษา
3. โรงเรียนวัดราชคฤห์ เปิดสอนระดับประถมศึกษา
4. โรงเรียนโพธิ์นิมิตร เปิดสอนระดับประถมศึกษา
5. โรงเรียนวัดก้นตฬาราราม เปิดสอนระดับประถมศึกษา
6. โรงเรียนวัดบางสะแกนอก เปิดสอนระดับประถมศึกษา
7. โรงเรียนวัดขุนจันทร์ เปิดสอนระดับประถมศึกษา
8. โรงเรียนวัดอัปสรสวรรค์ เปิดสอนระดับมัธยมศึกษา
8. โรงเรียนวัดปากน้ำ (ภาษีเจริญ) เปิดสอนระดับประถมศึกษา
10. โรงเรียนวัดนาครุฑ เดิมเปิดสอนระดับมัธยม ต่อมาปรับเป็นการเปิดสอนเฉพาะประถมศึกษา
11. โรงเรียนธนบุรีวรเทพีพลารักษ์ เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาเปิดสอนหลังโรงเรียนอื่นๆ

โรงเรียนเอกชนในปัจจุบันมีดังนี้คือ

โรงเรียนสหนิยม อยุริมทางรถไฟตัดจากมัสยิดสวน

1. โรงเรียนสหนิยม อยุริมทางรถไฟตัดจากมัสยิดสวนพลู
2. โรงเรียนกงลี้จัน (ตงซัว) อยุริมทางรถไฟเปิดสอนภาษาจีน ซึ่งเริ่มเปิดสอนประมาณปี 2460 เดิมอยู่ใกล้วัดราชคฤห์ มีนักเรียน 70 คน และเมื่อปี 2475 ถูกเวนคืนที่ดินทำถนนทอดไท้จึงย้ายไปตั้งที่บริเวณริมคลองบางหลวง หลังจากนั้นไม่นานก็ถูกปิดกิจการตามนโยบายการเมือง ต่อเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง โรงเรียนกงลี้จันจึงเปิดกิจการขึ้นมาใหม่ โดยอาศัยกำลังเงินและความร่วมมือจากพ่อค้า,ประชาชนในย่านตลาดพลู เปิดกิจการขึ้นมาใหม่ในบริเวณศาลเจ้าตึกดิน เยื้องกับสถานีรถไฟตลาดพลู มีนักเรียนจำนวนสูงสุดถึง 600 คน แต่จากปัญหาเศรษฐกิจทำให้จำนวนนักเรียนลดลงเหลือเพียง 400 คนเศษ (สายสัมพันธ์ กงลี้จัน 2001, 2544 : 9)
3. โรงเรียนพรประสาทวิทยา ถนนเทอดไทติดตลาดมะลิทอง
4. โรงเรียนวัฒนศึกษา เปิดสอนมากกว่า 70 ปี เดิมอยู่ในตลาดพลูเป็นที่นิยมของ ผู้ปกครองย่านนี้ ต่อมาย้ายไปอยู่ถนนนวมินทราธิราช
5. โรงเรียนอำนวยการศึกษา ถนนนวมินทราธิราชใกล้โรงเรียนวัฒนศึกษา
6. โรงเรียนจินตนาถ ซอยวัดบางสะแกใน ถนนเทอดไท 7
7. โรงเรียนมนตรีวิทยาซอยวัดบางสะแกใน ถนนเทอดไท
8. โรงเรียนจารุศิลป์ ซอยวัดบางสะแกนอก ถนนเทอดไท ตั้งมากกว่า 50 ปี เดิมเรียก โรงเรียนยายเจียด
9. โรงเรียนเอกประสิทธิ์ วัดนางชี ถนนนวมินทราธิราชใกล้วัดปากน้ำ
10. โรงเรียนสถาพรศึกษา ใกล้วัดอัมพรสวรรค์
11. โรงเรียนสุภาคมศึกษา ใกล้โรงเรียนวัดอัมพรสวรรค์

จากการที่พระราชบัญญัติประถมศึกษาออกมาบังคับใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2460 ทำให้เด็กทุกคนต้องเข้าเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา และต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับปี พ.ศ.

2542 เด็กทุกคนต้องเรียนจบระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ทำให้เด็กในย่านนี้ต้องเข้าโรงเรียน จากจำนวนโรงเรียนทั้งโรงเรียนรัฐและเอกชนจำนวนมากในย่านนี้น่าจะพอรองรับเด็กได้ทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนที่อยู่ใกล้เคียงในรัศมีไม่เกิน 5-7 กิโลเมตรอีกนับ 10 โรงเรียน โดยเฉพาะโรงเรียนที่มีชื่อเสียงเช่น โรงเรียนวัดนวลนรดิศ โรงเรียนทวีธาภิเศก โรงเรียนศึกษานารี รวมทั้งการเข้าไปเรียนยังฝั่งพระนคร เป็นที่น่าสังเกตว่าสมัยก่อนจากการคมนาคมที่ไม่สะดวก เด็ก ๆ จะเรียนโรงเรียนใกล้บ้าน เช่น เด็กที่อยู่ในย่านมัสยิดสวนพลูก็จะเรียนที่วัดเวฬุราชิน และต่อระดับมัธยมที่วัดอินทาราม แต่ค่านิยมของคนมีฐานะในสมัยก่อนและในสมัยปัจจุบันโรงเรียนตามวัดจะไม่ค่อยได้รับความนิยมมากนัก เด็ก ๆ สมัยเมื่อประมาณ 30-50 ปีที่แล้ว ถ้าเป็นผู้หญิงจะนิยมไปเรียนที่โรงเรียนสตรีวัดอัมพรสวรรค์ ถ้าเป็นผู้ชายจะเรียนที่โรงเรียนวัดนวลนรดิศ (จากการสัมภาษณ์คนอายุ 50-60 ปี ส่วนใหญ่ผู้ชายจะเรียนโรงเรียนดังกล่าวผู้หญิงจะน้อยกว่าเนื่องมาจากการเดินทาง) ถ้าเป็นเด็กลูกจีนจะเข้าโรงเรียนจีนซึ่งเมื่อ 10-20 ปีที่แล้วมีโรงเรียนจีนถึง 3 โรงเรียนเหลือโรงเรียนเดียวคือ **กงลี้จัน** ซึ่งสามารถยืนหยัดอยู่ได้กว่า 60 ปี ปัจจุบันกลับได้รับความนิยมอีกครั้ง สำหรับเด็กมุสลิมจะเข้าโรงเรียนศาสนธรรมวิทยาศาสตร์สอนในช่วงเย็น ถ้าจะเรียนในเวลาปกติต้องไปเรียนที่โรงเรียนสหนิคมซึ่งเป็นโรงเรียนสามัญระดับประถม แต่ไม่ได้สอนศาสนาอิสลามและภาษาอาหรับมากเท่าโรงเรียนศาสนธรรมวิทยาศาสตร์สวนพลู

การคมนาคมในปัจจุบัน

ผู้คนในย่านนี้ยังนิยมเดินทางทั้งทางบกและทางน้ำ การคมนาคมทางน้ำในคลองบางหลวงและคลองแยกต่าง ๆ ย่านนี้ใช้เรือหางยาวเป็นพาหนะหลัก เรือพายมีน้อยยกเว้นย่านวัดนางชี วัดหนัง วัดนางนองยังมีเรือพายอยู่ อัตราค่าโดยสารขึ้นกับระยะทางเริ่มต้นที่ 1-5 บาท บ้านที่อยู่ฝั่งขวาคลองบางหลวงและคลองแยกต่าง ๆ ซึ่งรถเข้าไม่ถึงจะพายเรือมาขึ้นตามท่าวัดต่างๆมีบางคนจอดรอฝากไว้ที่วัดและมีเรือรับจ้างข้ามฟากหลายจุดเช่นบริเวณใกล้วัดเวฬุราชิน บริเวณประตูน้ำภาษีเจริญ เรือหางยาวมีหลายสายตั้งต้นที่ท่าพระจันทร์ ท่าช้างไป ตามคลอง บางหลวงต่อไปยังบางแค บางขุนเทียน บางแวก หรือออกไปคลองอื่น ๆ อัตราค่าโดยสาร 10 -25 บาท นอกจากนี้ยังมีเรือแท็กซี่ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ใช้บริการจะเป็นชาวต่างชาติ เสียงเรือหางยาวเป็นมลภาวะทางเสียงซึ่งผู้คนที่อยู่ริมคลองบางหลวงไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ในสภาวะปัจจุบัน

การคมนาคมทางบก

ในพื้นที่ศึกษามีถนนสายหลักคือถนนเทอดไทหัวถนนต่อเนื่องกับถนนอินทพิทักษ์และไปสู่จุดที่ประตูน้ำภาษีเจริญ ซึ่งเป็นที่ชุมนุมของรถเมล์หลายสาย รถเมล์ที่ผ่านพื้นที่ศึกษามีดังนี้คือ สาย 4 ตลาดพลู - คลองเตย (รถปรับอากาศ) สาย 9 ศรียาน - ท่าน้ำภาษีเจริญ สาย 43 วัด

สิงห์ - เทเวศ สาย 111 เจริญนคร - ทำนน้ำภาษีเจริญ สาย 175 นนทบุรี - ทำนน้ำภาษีเจริญ และยังมีรถชัรบารูวิ่งระหว่าง ศีรราช - พรานนก - วัดสิงห์ สายหนึ่ง วัดสิงห์ - ตลาดพลู สายหนึ่งและสายคลองสาน - ตลาดพลู ค่าโดยสารคนละ 5 บาท

ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการสร้างทางรถไฟสายท่าจีนในปี 2445 เดิมวิ่งระหว่างคลองสาน - มหาชัย ต่อมาได้เปลี่ยนต้นทางมาเป็นวงเวียนใหญ่ ปัจจุบันที่สถานีรถไฟตลาดพลูในช่วงเช้าและเย็นยังมีผู้คนนิยมเดินทางด้วยรถไฟ เพื่อหลบหลีกการจราจรที่คับคั่งและด้วยราคาที่ย่อมเยา นอกจากนี้ยังสามารถเดินทางต่อด้วยรถเมล์ซึ่งเป็นต้นทางอีกด้วย

1.3 ขอบเขตของย่านตลาดพลู

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวว่า นามสถานเป็นสื่อบ่งชี้ลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ชื่อสถานที่ ชื่อบ้านนามเมือง ที่เป็นชื่อดั้งเดิมและเป็นภาษาถิ่นเป็นสิ่งบ่งชี้โครงสร้างทางภูมิศาสตร์และพลวัตวัฒนธรรมของถิ่นนั้น ๆ (สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2544 : 31) นามสถานที่ตั้งขึ้นเพื่อใช้เป็นที่สังเกต เป็นสัญญา (การจำได้ หมายถึง) ใช้สื่อสารสัมพันธ์กัน นามสถานที่จึงมักบ่งถึงลักษณะจำเพาะของท้องถิ่นด้านใดด้านหนึ่งด้วย

“ตลาดพลู” นามสถานที่ผู้คนต่างเรียกขาน จึงบ่งชี้ถึงลักษณะเฉพาะท้องถิ่นที่ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิต จำแนกแจกจ่าย การบริโภค ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิต การปฏิสัมพันธ์ของคนจากหลายพื้นที่ หลายชาติพันธุ์ ร่วมก่อรูปขึ้นเป็นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำย่านตลาดพลู

อย่างไรก็ตามก่อนหน้านี้จะเป็นตลาดพลู พื้นที่ย่านนี้ถูกเรียกว่า “บางยี่เรือ” และเป็นตลาดพลูในภายหลัง หลักฐานที่บ่งชี้ชัด คือ

1. วัดต่าง ๆ ในย่านนี้ ซึ่งสร้างมาตั้งแต่ครั้งอยุธยาตอนปลาย ต่างเรียกวัดย่านนี้โดยมีคำว่า “บางยี่เรือ” รวมอยู่ด้วย เช่น วัดราชคฤห์ เดิมเรียกว่า วัดบางยี่เรือมอญ ปัจจุบันชาวบ้านเรียกว่าวัดมอญ วัดจันทารามวรวิหาร หรือวัดบางยี่เรือกลาง ปัจจุบันชาวบ้านเรียกวัดกลาง บ้างก็เรียกวัดกลางตลาดพลู วัดอินทาราม หรือวัดบางยี่เรือไทย ปัจจุบันยังมีชาวบ้านเรียกว่าวัดใต้

2. หลักฐานจากพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ความว่า “.....ณ วัน 6 ๔ 3 ค่ำ เพลา 2 ยาม เลือเข้ามากินเขมรชายซึ่งเฝ้าสวนวัดบางยี่เรือ.....”

3. หลักฐานจากหนังสือจดหมายเหตุ บางกอกเรคคอร์ด ฉบับวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2408 เรื่อง “รายชื่อผู้ที่ซื้อจดหมายเหตุนี้ ... เจ้าแบน บ้านอยุธยาริมตลาดพลูข้างใน.....”

จากหลักฐานที่สามารถค้นพบได้ ณ ขณะนี้พอจะสันนิษฐานได้ว่า ชื่อของ “ตลาดพลู” น่าจะมีมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างน้อย

4. หลักฐานจากหนังสือของกรมไปรษณีย์ สารบาญชีส่วนที่ 2 คือราชฎในจังหวัด ถนนและตรอก จ.ศ. 1245 (พ.ศ. 2426 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 2) ปรากฏคำว่า “ถนนตลาดพลู”

5. หลักฐานจากลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เรื่องสวนของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เขียนบรรยายเอาไว้ว่า “.....พลูค่างทองหลวง...ได้เพาะปลูกในตำบลบางไส้ไก่และบางยี่เรือมากที่เหล่านั้นจึงเรียกว่าสวนพลู...” และ “.....ในสวนพลูบางไส้ไก่และบางยี่เรือ.....บรรทุกแข่งหาบบ้าง บรรจุมาด้วยเรือรงมาขึ้นที่ ท่าในคลองบางกอกใหญ่ เคียงกับวัดอินทาราม จันทาราม ราชคฤห์ เรียกตามสำคัญว่าวัดบางยี่เรือทั้ง 3 วัด หรือวัดบางยี่เรือไทย ยี่เรือมอญ ก็เรียก ท่าที่บรรทุกพลูลงมาจำหน่ายนั้นก็กลายเป็นตลาดพลูไป.....”

จากหลักฐานที่ยกมากล่าวข้างต้น พอที่จะทำให้เห็นที่มาของชื่อย่านตลาดพลู ดังนั้น การกำหนดขอบเขตของย่านตลาดพลูในที่นี้จึงมีได้หมายถึงการกำหนดอาณาเขตทางกายภาพและอาณาเขตทางการปกครองเท่านั้น หากหมายรวมถึงการกำหนดขอบเขตความเป็น “ท้องถิ่น” ตลาดพลูด้วยนั้นที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับพื้นที่ที่ถูกเรียกว่า “ตลาดพลู”

1.3.1 ขอบเขตตลาดพลูด้านการปกครอง

ตลาดพลูจากการปกครองนับแต่มีการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลเสร็จในปี พ.ศ. 2449 (กรมศิลปากร, 2525 : 90) ตลาดพลูมีฐานะเป็นเพียงตำบลหนึ่งเท่านั้นแม้กระทั่งปัจจุบัน โดยขึ้นอยู่กับอำเภอและจังหวัดดังนี้

ตารางที่ 1 : ขอบเขตตลาดพลูด้านการปกครอง

ปี พ.ศ.	ตำบล / แขวง	อำเภอ / เขต	มณฑล / จังหวัด
2449	ตำบลตลาดพลู	อำเภอบางกอกใหญ่	มณฑลกรุงเทพมหานคร
2458	ตำบลตลาดพลู	อำเภอราชคฤห์	ธนบุรี
2459	ตำบลตลาดพลู	อำเภอบางยี่เรือ	ธนบุรี
2482	ตำบลตลาดพลู	อำเภอธนบุรี	ธนบุรี
2514	ตำบลตลาดพลู	อำเภอธนบุรี	นครหลวงกรุงเทพธนบุรี
2515	แขวงตลาดพลู	เขตธนบุรี	กรุงเทพมหานคร

ที่มา : กรมศิลปากร, 2529 : 90-114 และ หนังสือประวัติสำนักงานเขตธนบุรี ส่วนในปัจจุบันอาณาเขตของแขวงตลาดพลู

ทิศเหนือจดคลองบางกอกใหญ่ ตั้งแต่ปากคลองบางน้ำชันถึงคลองด่าน

ทิศใต้จดเขตจอมทอง ตั้งแต่วัดใหม่ยายนุ้ยถึงโรงเรียนวัดบางสะแกใน
ทิศตะวันออกจดแขวงบางยี่เรือ ตั้งแต่ปากคลองวัดราชคฤห์ถึงคลองทหารเรือ
ทิศตะวันตกจดเขตภาษีเจริญตั้งแต่ปากคลองด่านถึงวัดใหม่ยายนุ้ย

1.3.2 ขอบเขตตลาดพลูด้านกายภาพ

ตลาดพลูในขอบเขตด้านกายภาพมีความหมายถึง 2 ลักษณะ

1. หมายถึงสถานที่ที่เป็นตัวตลาด (Market Place)
2. หมายถึงย่านตลาด พื้นที่ที่มีความยืดหยุ่น มีขอบเขตที่ไม่เท่ากันในแต่ละช่วงเวลา

ความเข้าใจของคนในวัย 70 ปี และประกอบอาชีพค้าขายทางเรือระหว่าง พ.ศ.2489-2512 ซึ่งเป็นช่วงที่การค้าย่านตลาดพลูยังมีความคึกคักได้บอกขอบเขตตลาดพลูว่า **ย่านตลาดพลู** เริ่มตั้งแต่วัดใหม่ทองคั้ง (วัดเวฬุราชิน) บริเวณนั้นจะเรียกว่า "หัวโค้งตลาดพลู" และเรื่อยไปจนถึงวัดขุนจันทร์ แต่ **ตัวตลาดพลู** เริ่มตั้งแต่สะพานช้างตรงคลองวัดราชคฤห์ถึงบริเวณสะพานรัชดาภิเษกซึ่งมีถนนตอนในเรียกว่า "ถนนตลาดพลู"

ส่วนความเข้าใจของคนในพื้นที่ปัจจุบันมักจะบอกว่า **ตัวตลาดพลู** เริ่มตั้งแต่สะพานช้างตรงคลองข้างวัดราชคฤห์ถึงสะพานรัชดาภิเษก ไม่เรียกตลาดวัดกลางว่าตลาดพลู ส่วน **ย่านตลาดพลู** เริ่มตั้งแต่คลองสำเหร่ข้างวัดอินทารามถึงวัดขุนจันทร์ซึ่งนั่นหมายถึงว่ามีตลาดวัดกลางอยู่ในย่านตลาดพลูด้วย

ในขณะที่คนนอกพื้นที่จะบอกขอบเขตของย่านตลาดพลูว่าเริ่มตั้งแต่หัวเลี้ยวโรงพักบางยี่เรือเรื่อยไปตามแนวถนนเทอดไทถึงแยกถนนวุฒากาศสิ้นสุดตรงบริเวณวัดขุนจันทร์ ตัวตลาดพลูอยู่ใต้สะพานรัชดาภิเษก

1.3.3 ขอบเขตตลาดพลูพิจารณาจากการเป็นพื้นที่ทางสังคม

ขอบเขตความเป็นตลาดพลูเมื่อพิจารณาจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แสดงพลังอำนาจของท้องถิ่นอย่างแท้จริงนั้น ขอบเขตของตลาดพลูมีลักษณะของความเป็นเครือข่ายของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ที่ได้ใช้พื้นที่ ณ สถานที่หนึ่ง เพื่อการปฏิบัติการจริงของชีวิตประจำวัน ในรอบวัน รอบเดือน รอบปี บุคคลผู้เลือกใช้พื้นที่ตลาดพลูและมีส่วนร่วมในการสร้างความเป็นตลาดพลูมีทุกระดับชั้น ตั้งแต่กลุ่มราชสำนัก ในสมัยศักดินา (ก่อน พ.ศ. 2475) ขุนนาง ราษฎรทั่วไป ชาวต่างชาติต่างศาสนา โดยเฉพาะจีน มุสลิม ที่ยังคงอ้างความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อย่างเข้มแข็ง สามารถรักษาอัตลักษณ์ของกลุ่มไว้ได้อย่างเหนียวแน่นและแทบจะเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจในการใช้พื้นที่ตลาดพลูสำหรับปฏิบัติการทางสังคมที่โดดเด่นที่สุด โดยแสดงผ่าน กิจกรรมทางการค้าการผลิตเฉพาะกลุ่ม เช่น การผลิตเครื่องเซ่นไหว้ของคนจีน แสดงผ่านขนบ จารีต ประเพณี เช่น การปฏิบัติตนตามศาสนกิจ

ของ อิสลาม การกว่นข้าวอาชูรอที่แสดงพลังของความเป็นคนมัศยิดสวนพลู ขบวนแห่สิงโตกว่าสิบคณะในงานแห่เทียนเข้าพรรษาของวัดโพธิ์นิมิตร หรืองานประจำปีของวัด เทศกาลตรุษจีนที่มีความคึกคักไม่แพ้เยาวราชหรือสำเพ็ง นอกจากนี้ยังมีการแสดงผ่านความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์อดีตเจ้าของสวนพลู ปัจจุบันเจ้าของบ้านเช่า กิจการทั้งร้านค้าปลีก โรงงานผลิตลูกชิ้นปลา (จีน) ผู้ค้าไก่ เนื้อ รายใหญ่ของธนบุรี (มุสลิม) ฯลฯ

ขอบเขตพื้นที่ตลาดพลูนับแต่ปากคลองด่านถึงวัดใหม่ท้องคั่งหรือหัวโค้งตลาดพลูจึงเป็นเสมือนพื้นที่ปฏิบัติการทางสังคมของคนใน (ไทย จีน มุสลิม มอญ) ท้องถิ่น กับคนนอกที่เข้ามาในฐานะผู้ซื้อ ผู้ขาย ผู้นำอาหารทะเล อาทิ กะปิ น้ำปลา ปลาทุ ปลาเน่า ไม่แถมจากมหาชัย หอมกระเทียมจากบางช้าง กะปิจากแม่กลอง มาส่งขายที่ตลาดวัดกลางและตลาดพลู น้ำตาลเมืองเพชรบุรี ตุ่มราชบุรี พลุจากคลองบางกอกใหญ่ บางพรหม บางแวก บางไผ่ รอนแรมกันมาทางเรือ เรือจึงเป็นทั้งพาหนะและโรงแรมกลางน้ำในยุคที่ตลาดพลูยังเป็นคลังอาหาร เป็นห้างสรรพสินค้าลอยน้ำที่มีชีวิต เป็นแหล่งกระจายสินค้า แหล่งแสวงหาเงินตรา แหล่งงาน ตลาดพลูยังเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมของคนต่างถิ่นกับคนในถิ่น เหมือนญาติสนิทมิตรสหายที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันจนเติบโตกลายเป็นศูนย์กลางขายส่งหามาพลู เป็นแหล่งบันเทิง (โรงหนัง โรงฝิ่น โรงบ่อน) ก่อนที่ศูนย์กลางความเจริญจะย้ายไปแจ้งเกิดที่วงเวียนใหญ่หลัง ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

ส่วนความเข้าใจของชาวบ้านได้บอกกับเราในเวทีสาธารณะว่า "...ตลาดพลูเดิมชื่อว่าตลาดเจริญผลหลักฐานถูกทำลายไปหมดแล้วมีโรงพยาบาลตรัสสองโรง เรียกว่าวิกสูงกับวิกเตี้ย ทางเข้าวิกสูงนั้นเขาเขียนไว้ว่าตลาดเจริญผล..."

"...ตลาดพลูเมื่อสมัยผมเด็ก ๆ ไม่ได้มีรูปธรรมของตลาด แต่ตลาดพลูคล้ายๆเป็นตลาดนัดนิยามของตลาดพลู เป็นทำขึ้นพลูเป็นศูนย์กลางของพลูทุกสวนไปขึ้นที่นั่น..."

หรือ "...การเรียกตลาดพลูยังเข้าใจผิด พลุ หมายไม่ ไปขายวัดกลาง ซึ่งเป็นทำขึ้นพลูของสวนในบางแวก บางกอกน้อย บางระมาด เป็นทำขึ้นพลูเก็บพลูได้ก็ไปส่งตลาดวัดกลางเพราะเป็นตลาดใหญ่ ใครซื้อพลูต้องไปที่วัดกลาง...."

"...ตลาดพลูเดิมเป็นตลาดนัด เป็นคนละที่กับตลาดวัดกลาง แต่มันอยู่ในบริเวณเดียวกัน บริเวณจากสะพานช้างถึงสะพานรัชดาภิเษกปัจจุบันจริงๆแล้วเป็นตลาดพลู แต่พลูเค้าเอาไปขายวัดกลางเพราะ

เป็นตลาดใหญ่ ตัวตลาดพลูไม่มีมันคล้าย ๆ แขวง แต่ที่ตลาดพลูก็มีพลูแต่ไม่เท่าวัดกลาง” (เวทีสาธารณะ, 5 สิงหาคม 2544 ณ วัดนางชี แขวงปากคลองภาษีเจริญ กรุงเทพฯ)

1.4 คนตลาดพลู ; ประเพณี พิธีกรรม การแสดง

1.4.1 ประเพณีและพิธีกรรมของคนไทย

ประเพณี พิธีกรรม ประเพณีชักพระวัดนางชีจะมีทุกปีในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 12 จากการที่ผู้วิจัยเข้าร่วมประเพณีชักพระวัดนางชี พบว่ามีผู้คนเข้าร่วมในพิธี และกราบไหว้ระหว่างทางนับพันคน เรื่องที่เข้าร่วมในขบวนจะเป็นเรือหางยาวเป็นส่วนใหญ่ และจากการสังเกตพบว่ามีที่ตั้งโต๊ะหมู่บูชาระหว่างเส้นทางชักพระมีประมาณ 50 แห่ง จากการสัมภาษณ์ลุงสนั่น ตูลยานนท์ อายุ 72 ปี ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ถือธงพระธาตุในพิธีเป็นเวลา 10 ปี เล่าว่าเมื่อก่อนมีคนเข้าร่วมพิธีมากกว่านี้ และเป็นคนจากนอกพื้นที่เข้าร่วมพิธีมากกว่าปัจจุบัน ขบวนเรือจะเริ่มออกจากด้านหน้าวัดนางชี เข้าคลองบางหลวงและคลองบางกอกน้อย จนถึงวัดโก่เตี้ยที่ตลิ่งชัน ขากลับให้ไปทางปากคลองบางกอกน้อยเข้าแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองบางหลวงกลับวัดนางชี เมื่อก่อนคนจะพายเรือมา มีทั้งเรือเล็กเรือใหญ่เข้าร่วมพิธีหลายร้อยลำ บางลำจอดคอยตามคลองซอย บ้านตามริมน้ำจะตั้งโต๊ะบูชา 100 ที่

งานชักพระวัดนางชี จะจัด 2 วัน ๆ แรกจะเป็นการอัญเชิญพระบรมธาตุมาให้ผู้คนมนัสการวันที่สองจึงจะอัญเชิญพระบรมธาตุมาลงเรือเข้าขบวนแห่ เป็นที่น่าสังเกตว่าในวันแรกพิธีกรรมในอุโบสถผู้เข้าร่วมพิธีจะเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้มีฐานะแต่งตั้งตัวสวยงาม คนธรรมดาจะไม่กล้าเข้าไปร่วมพิธี และผู้ที่เข้าร่วมขบวนแห่ต้องเสียเงินค่าบัตรก่อนลงเรือ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าถ้าไม่มีเงินก็ไม่มีสิทธิ์เข้าถึงพิธีกรรมนี้ แต่อย่างไรก็ตามความศรัทธาในพิธีนี้ยังมีอยู่มากผู้คนสองฝั่งคลองยังคงมาร่วมคอยขบวนแห่และมีส่วนร่วมโดยการบริจาคเงินไปตลอดทาง บางคนก็แสดงการรำการเต้นรับกับคนในขบวนแห่ นอกจากการแสดงของนักเรียนในเรือหลายลำชาวบ้านก็ร่วมสนุกด้วยการเล่นต่างๆ เช่น หัวล้านชนกัน

เมื่อก่อนพิธีชักพระวัดนางชี จะเป็นพิธีของคนในย่านนี้ทางวัดและคณะกรรมการจะเป็นผู้จัดกันเอง แต่เมื่อพลตรีจำลอง ศรีเมือง มาเป็นผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ได้ทำให้ประเพณีชักพระวัดนางชี เป็นงานของรัฐ (กรุงเทพมหานคร) โดยนำเรือตั้ง เรือแข่งมาใช้ในพิธีและให้ทหารเรือมาเป็นฝีพายนำองค์พระธาตุและได้ทำอยู่หลายปีมีข้าราชการเขตและข้าราชการ กทม. เข้าร่วมพิธีมาก

มาย สองฝั่งจะมีนักเรียนแทบทุกโรงเรียนโดยเฉพาะโรงเรียนระดับประถม ประเพณีของคนในท้องถิ่นได้กลายเป็นประเพณีของรัฐไป

ประเพณีเกี่ยวกับลำน้ำ ซึ่งมีถึงปัจจุบันมีอีกงานคือ งานลอยกระทง วัดในย่านคลองบางหลวงจะมีคนไปลอยกระทงกันอย่างเนืองแน่น บางวัดเช่นวัดนางชีจะมีการทำกระทงมาขายเอาเงินเข้าวัด พวกที่ซื้อจะเป็นคนจากภายนอก ส่วนผู้คนย่านนี้จะทำกระทงกันเอง ผู้วิจัยได้ไปสังเกตการณ์ในวันลอยกระทงมีคนไปลอยกระทงกันมากแทบทุกวัด ในสมัยก่อนกระทงจะทำด้วยใบตอง ใบพลับพลึง หยวกกล้วย ในวันลอยกระทงจะมีกระทงจุดเทียนสว่างไปทั่วลำคลองบางหลวงและมีการจุดดอกไม้เพลิงที่ริมคลองกับมาก

งานประเพณีอื่น ๆ นอกเหนือจากงานในวิถีริมน้ำ ยังมีงานไหว้พระบาทวดีราชคฤห์ ปัจจุบันไปรวมกับงานประจำปีของวัดราชคฤห์ วัดย่านนี้มีงานประจำปีทุกวัดและมีคนไปเที่ยวงานกันค่อนข้างมากทุกวัด เช่น งานแห่เทียนพรรษาก็มีทุกวัด ซึ่งงานแห่เทียนวัดโพธิ์นิมิตรเป็นงานใหญ่ที่สุดเมื่อก่อนมีคนจีนเข้ามาร่วมขบวนแห่ด้วย โดยใช้เด็ก ผู้หญิงเข้าร่วมขบวนด้วยและแต่งตัวกันอย่างสวยงาม มีคนร่วมขบวนเยอะมาก แต่ปัจจุบันความยิ่งใหญ่ลดลงไป

พิธีกรรมทางศาสนาในย่านนี้จะไม่แปลกออกไปกว่าย่านอื่น แต่การมีส่วนร่วมของผู้คนน้อยลงกว่าเมื่อก่อน การทำบุญในวันพระจะมีคนมาร่วมไม่มากนักและมักเป็นคนภายนอกพื้นที่โดยเฉพาะวัดที่อยู่ติดถนนเช่น วัดอินทาราม วัดจันทาราม สำหรับวัดที่อยู่ห่างถนนเช่นวัดนางชี ผู้คนในพื้นที่จะมาทำบุญร่วมกัน วัดนางชีในช่วงเข้าพรรษาจะมีสามเณรมาบวชเรียนกันมาก และมีการทำอาหารเลี้ยงพระเณรโดยใช้แม่ครัวที่บ้านอยู่ใกล้วัดมาช่วยกันทำในลักษณะการขอแรงซึ่งหาได้ยากไม่ปรากฏที่วัดอื่น

การแสดงที่สูญหายไปนี่ย่านนี้คือ ละครนอก ละครใน และละครชาตรี เดิมละครชาตรีไว้กับบนคณะแม่ริ้ว

การแสดง ลิเกมีการแสดงให้เห็นอยู่บ้างแต่ปัจจุบันลิเกส่วนใหญ่จะเป็นคนนอกพื้นที่มาแสดงเก็บเงินตามบริเวณที่ว่างแล้วก็กันรั้วจัดเวที มีคนเข้าดูน้อยจนอยู่แสดงได้ไม่กี่วัน มีคณะลิเกที่อยู่ในพื้นที่ศึกษาอยู่ข้างวัดนางชี ชื่อคณะชาติสมัยวิไลศิลป์ เมื่อ 10 กว่าปีแล้ว คณะนี้จะเล่นในงานฉลองพระธาตุวัดนางชีทุกปี แต่ตอนนี้มีปัญหาการขัดแย้งกับเจ้าอาวาส ซึ่งมีปัญหาเรื่องการเช่าที่วัด ผู้วิจัยได้พูดคุย ทั้งคณะกรรมการวัด (ลุงสนั่น) และทางคณะลิเก ซึ่งเป็นปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับคนที่อยู่บริเวณรอบวัด ลิเกคณะนี้ไม่ค่อยได้เล่นในพื้นที่ศึกษา มักรับงานนอกพื้นที่ซึ่งมีผู้ว่าจ้างตลอดทั้งปีรวมถึงคณะปีพาทย์ กลองยาวด้วย

ดนตรี วงปี่พาทย์ วงมโหรี ในย่านพื้นที่ศึกษามีวงปี่พาทย์ วงมโหรี เกือบ 10 วง แหล่งที่มีมาก คือ วัดนางชี และฝั่งตรงข้ามถนนเทอดไทใกล้วัดอัปสรสวรรค์ และออกนอกพื้นที่ไปบ้างคือย่านวัดหนัง จากการสัมภาษณ์ลุงเขียน กลับสี อายุ 79 ปี ซึ่งอยู่ในวงปี่พาทย์เล่นที่วัดหนัง ในงานทำบุญ หลวงปู่เอี่ยมว่า ปัจจุบันคนจ้างวงปี่พาทย์ไม่มากนักเพราะค่อนข้างแพงเนื่องจากใช้คนเล่นนับ 10 คน ค่าจ้างตั้งแต่ 15,000 – 30,000 บาท แล้วแต่ตกลงกัน หากผู้จ้างเป็นเครือญาติกันก็จะได้ราคาถูกลง แต่ส่วนใหญ่ผู้จ้างต้องเป็นคนมีฐานะ และถือว่าเป็นงานใหญ่ประเภทงานศพ เเผศพ แต่ก่อนผู้ที่มีวงมโหรี วงปี่พาทย์ จะเป็นขุนนางระดับสูง เช่น เจ้าพระยา พระยา ซึ่งอาศัยอยู่ในคลองบางหลวง หลายท่านมีวงมโหรีของตนเองและมีผู้ร้องส่ง (ขับร้อง) ปัจจุบันผู้ที่เคยเล่นเช่น ลุงสอน ก็เคยเรียนมากับครูที่เคยเล่นในบ้านขุนนางมาก่อน ลุงสอนเล่นปี่พาทย์มาตั้งแต่หนุ่ม ๆ เป็นศิษย์จำวงทั่ว (ทั่วพาทย์โกศล ครูปี่พาทย์ชื่อดังย่านวัดกัลยาณมิตร ผู้เล่นส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีอายุประมาณ 60 ปี ขึ้นไปแทบทั้งสิ้น แต่ก็มีบางคนอายุประมาณ 30 ปี ซึ่งทำอาชีพอื่นอยู่ด้วยคืองานรับจ้าง (สัมภาษณ์ ลุงสอน อยู่ประคอง อายุ 90 ปี) เพราะงานเล่นดนตรีวงปี่พาทย์ปัจจุบันไม่ค่อยมีงานเล่นบ่อยนัก

ปัจจุบันในโรงเรียนย่านนี้มีการเล่นปี่พาทย์ และเล่นอังกะลุง แต่จะมีผู้เล่นไม่มากนักเพราะเล่นยากและต้องเล่นพร้อมกัน ในงานชักพระวัดนางชี มีโรงเรียนนำนักเรียนมาเล่นอังกะลุงและปี่พาทย์ในเรื่องร่วมขบวนแห่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า เครื่องดนตรีประเภทวงมโหรี ปี่พาทย์ นับวันจะมีน้อยลง นอกจากมีอยู่ตามโรงเรียนซึ่งจะสืบทอดเฉพาะการเล่น แต่ความสัมพันธ์ในระดับบุคคลแบบเดิมจะไม่เกิดขึ้นเหมือนเมื่อก่อน ในอดีตระบบขุนนาง การมีวงมโหรีของตนจะแสดงถึงความยิ่งใหญ่ ความมีสุนทรีย์ของเจ้าของบ้าน มีการเลี้ยงดูนักดนตรีจำนวนนับ 10-20 คน นักดนตรีในวงมโหรีปี่พาทย์จะต้องเล่นให้สอดคล้องสอดรับประสานกันด้วย ดังนั้นความสามัคคีความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักดนตรีจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการเล่น

1.4.2 ประเพณีจีน

ย่านตลาดพลูเป็นย่านเก่าแก่ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์จีนอาศัยอยู่มากกว่ากลุ่มชาติพันธุ์อื่น ปรากฏการณ์ของขนบธรรมเนียมประเพณียังคงมีให้เห็นอยู่ทุกเทศกาล เมื่อถึงเทศกาลต่าง ๆ ย่านตลาดพลูจะมีความคึกคักเป็นพิเศษ โดยเฉพาะบริเวณตลาดวัดกลาง พ่อค้าแม่ขายจะนำของคาวหวาน ผัก ผลไม้มาวางจำหน่ายเป็นจำนวนมาก จนกล่าวได้ว่าคนย่านฝั่งธนบุรีจะซื้อของไหว้ก็ต้องมาที่ตลาดพลู โดยเฉพาะขนมหวาน จะมีการผลิตเพื่อส่งขายเป็นจำนวนมากทุกปี เช่น

ซาลาเปาลูกท้อ (ชีวท้อ) ขนมไข่ (หนึ่งกอล) ขนมถ้วยฟู (ก๊าก้วย) กุ้ยช่ายแบบโบโพธิ์ (ท้อก้วย) ขนมจันอับ (จับกิม, แต่เหลียง) ขนมเปี๊ยะ (ตัวเปี๊ยะ) ปะจ่าง ขนมเซ่ง ขนมเทียน ฯลฯ ซึ่งขนมบางอย่าง

จะผลิตเพื่อส่งขายถึงต่างประเทศก็มี เช่น กุ้งแช่เย็น ขนมห้าง (สำรวจและสอบถามจากแม่ค้าตลาดวัดกลาง)

ประเภทของไหว้อื่น ๆ ก็มีขายกันทั้งปี อาทิ กระดาษเงิน กระดาษทอง เงินงเด็ก และเครื่องไหว้อื่น ๆ ซึ่งแหล่งผลิตจะมีอยู่ทั่วไปตามห้องแถวของย่านตลาดพลู

ส่วนตามศาลเจ้าซึ่งเป็นศาสนสถานของจีนมีนับ 10 แห่ง มีหลายแห่งที่คนไทยหรือคนไทยเชื้อสายจีนเข้ามากราบไหว้ บางแห่งก็มีคนมากราบไหว้เป็นจำนวนมากเช่น ศาลเจ้าแม่อาเนี้ยว จะมีคนมากราบไหว้ตลอดเวลา จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยที่ศาลเจ้าแห่งนี้ และจากการพูดคุยกับผู้ดูแลศาลเจ้า พบว่าคนไทยและคนไทยเชื้อสายจีนมากราบไหว้กันมากโดยเฉพาะในวันพระจะมีคนมากราบไหว้มาก เนื่องจากคนที่มากราบไหว้ที่สุขภาพไม่ดีจะอธิษฐานขอให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ จากการบอกเล่าของคุณสมศักดิ์ งามสวนพลู อายุ 53 ปี อธิษฐานขอให้ลูกชายหายป่วยจากโรคหัวใจ ซึ่งปรากฏว่าลูกชายของคุณสมศักดิ์ ไม่มีอาการทรมานแต่กลับดีขึ้นเรื่อย ๆ และมีชีวิตอยู่กันจนปัจจุบัน คุณสมศักดิ์จึงมากราบไหว้เจ้าแม่อาเนี้ยวอยู่เสมอ ถึงแม้จะย้ายบ้านออกจากพื้นที่ไปอยู่แถบบางแคแล้วก็จะหาโอกาสมากราบไหว้และถวายเครื่องเซ่นบอย ๆ

นอกจากนี้โรงเจทั้งสองแห่งโดยเฉพาะโรงเจใหญ่เมื่อถึงเทศกาลกินเจ จะมีคนมาเข้าพิธีหลายร้อยคนรวมทั้งคนไทยและคนไทยเชื้อสายจีน ศาลเจ้าอื่นเช่น ศาลเจ้าพระเพลิง เมื่อมีการแห่เจ้า

พ่อพระเพลิงในขบวนและมีการขอรับบริจาคเงิน ปรากฏว่าคนไทยจะมาร่วมบริจาคกันมาก และยื่นชมขบวนแห่กันมากมาย ที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ มีศาลเจ้าอยู่ในวัดหลายวัด เช่นวัดอินทาราม วัดบางสะแกนอก วันราชนครณ์ คนที่เข้ามากราบไหว้จะมีทั้งคนไทย คนจีน

จากการเข้าไปฝังตัวอยู่ในชุมชนพบว่าศาลเจ้าย่านตลาดพลูจะมีเทศกาลไหว้เจ้าตลอดทั้งปี โดยเริ่มต้นปีจากเทศกาลตรุษจีน ไปจนถึงสิ้นปีเป็นวันไหว้ขนมบัวลอยหรือขนมอี๊ รวมทั้งปีจะไหว้เจ้า 8 ครั้ง ดังนี้

1. เทศกาลตรุษจีน ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของชาวจีนตามธรรมเนียมปฏิบัติของชาวจีน พอใกล้สิ้นปีจะนิยมทำความสะอาดบ้าน ร้านค้า ครั้นพอถึงวันเทศกาลจะหยุดงาน หยุดกิจการค้าเพื่อทำพิธีไหว้เจ้า ซึ่งจะมีวันหลัก ๆ 3 วันคือ วันจ่าย วันไหว้ และวันถือปัจจุบันคนทั่วไปจะเรียกว่า วันเที่ยว

- วันจ่าย คือวันที่จะต้องเตรียมซื้อของไหว้

ย่านตลาดพลูจะคึกคักเป็นพิเศษ มีของมาขายตลอด 24 ชั่วโมง โดยเฉพาะเปิดไก่ จะมีพ่อค้าจากนครปฐม กระทุ่มแบน ราชบุรี สมุทรสาคร เล้าเปิดไก่นับ 100 เล้า มาตั้งขายบริเวณ 2 ข้างทางรถไฟ ล่วงหน้าหลายวัน และบริการเชือดขายสำหรับการไหว้เจ้า จากการสอบถามคนเชือดเปิดไก่แล้วว่า

“...รับจ้างเชือดมา 30 กว่าปีแล้ว เหมารถบรรทุกกันมาจากอีสาน ร้อยเอ็ดบ้าง กาฬสินธุ์บ้าง มากินนอนกันที่นี่เลย จะนัดหมายกับเจ้าของเล้าพอถึงใกล้เทศกาลก็เป็นอันรู้กัน...” (สัมภาษณ์พ่อค้า แม่ค้า คนเชือด เทศกาลตรุษจีนตลาดพลู, กุมภาพันธ์ 2545)

- **วันไหว้** จะไหว้ทั้ง 3 เวลา คือ เข้าไหว้เจ้าที่และไหว้พระ (กรณีที่ชาวบ้านตั้งพระพุทธรูปประจำบ้าน) ตอนสายไหว้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และต้องไหว้ไม่เกินเที่ยง ตอนบ่ายไหว้ผีไม่มีญาติ (ฮอเฮียตี้) “....ของไหว้มี 10 อย่าง ทั้งคาวหวาน มีมากก็ไหว้มาก มีน้อยก็ไหว้น้อย มีขนมเหล้า ขนมแข่ง ขนมเทียน ขนมถ้วยฟู ฯลฯ ส่วนการไหว้ผีไม่มีญาติ จะต้องบักให้รูปหมด 3 ครั้งเป็นอันเสร็จพิธีและกระถางรูปต้องใส่ข้าวสาร เครื่องเซ่นไหว้จะตั้งหน้าบ้าน ต้องไหว้ผีไม่มีญาติเพราะเชื่อว่า มีปัญญาเลี้ยงผีไม่มีญาติแสดงว่าเรามีฐานะดีและเชื่อว่าจะทำให้เรารวย ตกกลางคืนจะไหว้เจ้าที่หน้าบ้าน เชื่อว่าให้โชคลาภ เจ้าที่ลงมาจากสวรรค์ เอาเงินเอาทองเอาโชคลาภมาให้.....” (สัมภาษณ์นายเกาจือเยี่ยง แซ่เฮ้า อายุ 69 ปี, 31 มกราคม 2546)

ในวันไหว้เมื่อเสร็จจากที่บ้านแล้วจะต้องเอาส้มไปไหว้ที่ศาลเจ้าต่าง ๆ แต่ที่นิยมไปไหว้ ได้แก่ ศาลเจ้าพ่อเสือ วัดเล่งเน่ยยี่ (วัดมังกรกมลาวาส) ปอเต็กตึ๊ง (ภิกขุได้สงใจ) ซำปอกง (วัดกัลยาณมิตร) (สัมภาษณ์ นายเกาจือเยี่ยง แซ่เฮ้า, อ่างแล้ว)¹

- วันถือ หรือ วันเทียว คือ วันตรุษจีน วันถือเป็นวันที่จะต้องพูดและทำสิ่งที่เป็นมงคล เป็นวันที่ห้ามทำงาน เพราะเชื่อว่าจะต้องทำงานหนักไปตลอดทั้งปี ห้ามกวาดบ้านเพราะเชื่อว่าอาจกวาดสิ่งดีออกไปและกวาดสิ่งไม่ดีเข้ามา ในวันนี้ลูกหลานจะนำส้ม 4 ผลห่อผ้าเช็ดหน้าไปไหว้ญาติผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ก็จะรับไว้ 2 ผลและเอาส้มของตนเปลี่ยนให้กับลูกหลาน เพราะเชื่อว่าส้มเป็นสัญลักษณ์ของความโชคดี นอกจากนี้ยังมีการแจกเงินลูกหลานหรือญาติผู้ใหญ่ หรือที่เรียกว่า “อั่งเปา” หรือ “แต๊ะเอีย” การปฏิบัติของชาวจีนย่านตลาดพลูในปัจจุบันไม่เคร่งครัดมากนัก เพราะร้านค้าของชาวจีนยังเปิดขายตลอดเวลาเพราะถือว่าเป็นช่วงที่ขายดี โดยมากร้านค้าเหล่านี้ยังนิยมหยุดร้านหลังตรุษจีนไปแล้ว

2. ไหว้สารทปี 1 หรือเทศกาลไหว้ครั้งที่ 2 เป็นการไหว้เจ้าหลังตรุษจีนไปแล้ว จะไหว้ในวันที่ 15 เดือน 1 ของจีน เรียกว่า “ง่วงเซียวโจย” (จิตร ก่อฉันทเกียรติ, 2539 หน้า 4) การตั้งเครื่องเซ่นไหว้ จะไหว้ทั้งเจ้าที่ที่บ้าน (ตี่จูเอี้ย) บรรพบุรุษ และไปไหว้ตามศาลเจ้าต่าง ๆ เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าพ่อกวนอู แต่จะไม่นิยมไหว้เจ้าท้องถิ่น เช่น เจ้าพ่อพระเพลิง เครื่องเซ่นจะมีทั้งของคาว 3 อย่าง (ซาแซ) ของหวาน 3 อย่าง (ซาเปี้ย) หรือของคาวชุดใหญ่ 5 อย่าง (โหวงแซ) ของหวาน 5 อย่าง (โหวงเปี้ย) ผลไม้ 3 อย่าง (ซำก้วย) ผลไม้ 5 อย่าง (โหวงก้วย) นอกจากเครื่องเซ่นเหล่านี้แล้ว ยังมีเครื่องไหว้ประเภทเจ็ดน้าตาล (ทึงกะ) สิงห์โตน้ำตาล (ทึงไซ) และสิงห์โตที่ทำมาจากถั่วลิสง ซึ่งตอนกลางคืนจะนำไปไหว้ตามศาลเจ้าต่าง ๆ ในวันนี้คนจีนจะนิยมไปกู้เงินศาลเจ้าเป็นการเอาเคล็ด เพราะเชื่อว่าถ้ายืมเงินเจ้ามาลงทุนจะทำให้การค้ากำไร เพราะการใช้นี้คนเจ้าจะต้องจ่าย 1 เท่าตัว เช่น ปีนีไปไหว้แล้วนำเจ็ดน้าตาลกลับมาบูชาที่บ้าน 1 คู่ ปีนีต้องนำเจ็ดน้าตาลไปไหว้เจ้า 2 คู่ เป็นต้น ในวันนี้คนย่านตลาดพลูนิยมไปไหว้เจ้าพ่อกวนอู (นางจวงซิม แซ่ลิ้ม อายุ.....ปี, 31 มกราคม 2546)

¹ อ่านงานเพิ่มเติมเรื่องประเพณีจีนใน

- ส.พลายน้อย. ประเพณีจีน กรุงเทพฯ : บริษัทเซลโลการพิมพ์, 2542.
- จิตร ก่อฉันทเกียรติ. ตีงหน่งเกีย กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2539.
- บริษัทเส้นทางเศรษฐกิจ. คนจีน 200 ปีภายใต้พระบรมโพธิสมภาร ภาค 2. กรุงเทพฯ : 2530.

3. เทศกาลไหว้เซ็งเม้ง ไหว้เดือน 3 วันที่ 4 เป็นประเพณีที่ลูกหลานไปไหว้บรรพบุรุษที่
อวงซุ้ย คนย่านตลาดพลูยังคงถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ต่างไปไหว้ที่สุสาน จ.สระบุรี และ ชลบุรี นอก
จากนี้ยังไปไหว้ป้ายบรรพบุรุษที่วัดขุนจันทร์ตลาดพลูด้วย

4. เทศกาลไหว้ขนมจ่างหรือจั่ง หากลงมือทำเองเรียก “ปักจั่ง” ปัจจุบันเพี้ยนมาเป็น “ปะ
จ่าง” เป็นการไหว้เพื่อระลึกถึงขุนนางคุกง้วน ซึ่งเป็นขุนนางที่ซื่อสัตย์ สุจริต ในสมัยฮ่องเต้กั๊กกู่ 278 ปี
ก่อนคริสต์ศักราช การไหว้จะไหว้ทั้งบรรพบุรุษและเจ้าที่ เครื่องเซ่นไหว้จะเพิ่มปะจ่างขึ้นมาเป็นพิเศษ
ความเชื่อเหล่านี้ ลูกหลานชาวไทยเชื้อสายจีนปัจจุบันมีความเข้าใจกันน้อยและเลือนลางเต็มที แต่
บรรดาแม่บ้านจะถือว่าวันนี้จะเป็นวันได้อวดฝีมือในการปักจั่งเพราะหลังจากปักจั่งเสร็จแล้ว แม่บ้านก็
จะนำขนมจ่างไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง หรือนำไปแจกจ่ายบรรดาญาติ เพื่อแสดงน้ำ
ใจไมตรีและถือโอกาสเยี่ยมญาติไปด้วย ส่วนในตลาดวัดกลางแม่คำจะนำปะจ่างมาขายกันอย่างเอิก
เกริก โดยมากจะทำส่งขายไปยังแหล่งต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ และส่งขายถึงต่างประเทศโดยจะทำล่วงหน้าก่อนเทศกาลจะมาถึงเป็นสัปดาห์

5. เทศกาลสารทจีน เป็นการไหว้ครั้งที่ 5 ของปี เครื่องเซ่นไหว้พิเศษในเทศกาลนี้คือ ขนม
เซ่ง ขนมเทียน การไหว้จะไหว้ 3 ชุด คือ ไหว้เจ้าที่ ไหว้บรรพบุรุษ และต้นตระกูลจีน (จิตรรา ก่อหนท
เกียรติ, 2535:หน้า 73) โดยไหว้เจ้าที่ตอนเช้า ไหว้บรรพบุรุษตอนสายและไหว้ต้นตระกูลจีนตอนบ่าย
และในเทศกาลนี้ สิ่งพิเศษแตกต่างไปจากงานเทศกาลอื่น คือ ต้องมีงานเทกระจาดของศาลเจ้า ซึ่ง
ในย่านตลาดพลูตามศาลเจ้าต่าง ๆ จะมีคนมารอรับเป็นจำนวนมาก เช่น ที่ศาลเจ้าของสมาคมศรี
มงคลพุทธวิสุทธิ ช. เทอดไท 22 (ซอยตลาดมะลิทอง) โรงเจเสียงเซ่งตึ้ง เป็นต้น

6. เทศกาลไหว้พระจันทร์ เป็นการไหว้ครั้งที่ 6 ของคนจีน วันนี้เป็นการไหว้เจ้าแม่กวนอิม
ในคืนวันไหว้พระจันทร์ ชาวจีนจะจัดงานโดยประดับโต๊ะไหว้อย่างสวยงาม อาหารที่ไหว้ใช้อาหารเจ
ผลไม้ และขนมไหว้พระจันทร์เช่น ขนมเปี๊ยะ ขนมโก๋ ของใช้สำหรับผู้หญิง เพราะไหว้เจ้าแม่กวนอิมจึง
ต้องใช้ของไหว้ที่สวยงามในเทศกาลนี้ย่านตลาดพลู จะไม่คึกคักเท่าเทศกาลไหว้ขนมจ่าง มีร้านทำ
ขนมเปี๊ยะสำหรับไหว้พระจันทร์ไม่กี่ร้าน แต่จะคึกคักที่ร้านขายกระดาษเงินกระดาษทอง เพราะผู้คน
จะต้องตกแต่งโต๊ะสำหรับไหว้ให้สวยงาม ในคืนวันไหว้พระจันทร์นักวิจัยได้ลงสำรวจพื้นที่พบว่า ชาว
บ้านย่านนี้ร่วมกันไหว้พระจันทร์หลายบ้านร่วมกันตั้งเครื่องบูชา คุณสมศักดิ์ ศิริมหากุล (แช่ลิ้ม) และ
คุณประสิทธิ์ บรรจงประเสริฐ (แช่เบ๊) เล่าว่า“.....การไหว้พระจันทร์คือ การไหว้เจ้าแม่กวนอิม ที่ยังคง
ให้ไหว้อยู่เพราะอยากสืบทอดประเพณีให้ลูกหลาน ปัจจุบันไม่ค่อยมีคนไหว้แล้ว เนื่องจากเศรษฐกิจ

ไม่ดี ก่อนเศรษฐกิจจะพัง 2539-2540 มีคนไหว้พระจันทร์กันเยอะมาก อยากสืบทอดประเพณีแต่ไม่มีตัวเชื่อมโยง (ชาวบ้านเสนอให้ทางการเป็นตัวประสานงานในการเชื่อมชาวบ้านเข้าด้วยกัน มาร่วมงานกัน จะได้สืบทอดประเพณีไว้) เพราะจะให้เชื่อมโยงเองคงทำไม่ได้.....

.....การไหว้พระจันทร์จะซื้อของไหว้จากตลาดวัดกลาง บางครั้งก็ซื้อในห้างไม่ได้เข้าไปเยาวราช เพราะแถวนั้นมีร้านทำขาย....." (สัมภาษณ์คุณสมศักดิ์ ศิริมหากุล (แซ่ลิ่ม), คุณประสิทธิ์ บรรจงประเสริฐ (แซ่เป้), 1 กันยายน 2544) และคุณสุภาวดี พึ่งวัฒนากุล (แซ่ปึ้ง) เล่าว่า โต๊ะไหว้พระจันทร์ตั้งรวมกันหลายบ้าน (แซ่ปึ้ง, แซ่เฮง, แซ่ตั้ง) และอยากให้รักษาประเพณีไว้ให้ลูกหลาน

หากเทียบอัตราส่วนการไหว้พระจันทร์ของชาวบ้านย่านตลาดพลู ถือว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนชาวจีนในย่านนี้

7. เทศกาลกินเจ เป็นอีกหนึ่งเทศกาลที่คึกคักในย่านตลาดพลู เมื่อถึงเทศกาลกินเจ ร้านรวงย่านตลาดพลู จะหันมาค้าขายอาหารเจกันนับสิบ ๆ ร้าน ซึ่งละแวกที่คึกคักมาก คือละแวกซอยโรงเจ ทั้งซอยโรงเจ 1 และซอยโรงเจ 2 การกินเจจะเริ่มในวันแรกของเดือน 9 (นับเดือนอย่างคนจีน) หรือหลังจากไหว้พระจันทร์ประมาณ 15 วัน ตามธรรมเนียมเชื่อว่าเทศกาลทางศาลเจ้าจะทำพิธีเชิญพระพุทธรูปเจ้าศาลกมูนี้พุทธเจ้าลงมาจากสวรรค์ให้ประทับที่องค์ท่าน (รูปปั้นพระพุทธรูป) เพื่อให้คนกราบไหว้เป็นสิริมงคล เมื่อเสร็จงานกินเจก็จัดบุญเชิญกลับ ตามโรงเจและศาลเจ้าจะมีพิธีแห่มังกร ".....ตามโรงเจบางโรงเจก็จะอัญเชิญ (กิมบ้อเหนี้ยเนี้ย) เจ้าแม่สวรรค์ พิธีกรรมในตอนกลางคืนของโรงเจจะมีการเวียนเทียน..... ในช่วงวันก่อนจบการกินเจจะมีการเทกระจาด....." (นายยรรยงค์ คำอินทร์ ตรวจสอบข้อมูล 14 มิถุนายน 2546)

8. ประเพณีวันไหว้ขนมบัวลอย (ขนมอ้อ) หรือที่เรียกว่าตังโจ้ย เป็นเทศกาลไหว้ช่วงปลายปีเพื่อขอบคุณเจ้าตามศาลเจ้าประจำตระกูล ตระกูลที่มีฐานะจะจ้างจิว สิงโต มาเล่นถวายเจ้าที่ช่วยคุ้มครองมาตลอดทั้งปี ศาลเจ้าประจำตระกูลในตลาดพลูที่มี เช่น ศาลเจ้าตระกูลมิตรสัมพันธ์ แซ่ตั้ง แซ่ซิ้ม ซึ่งปัจจุบันไม่ค่อยเคร่งครัดแล้ว (นายเกาจื้อเยียง แซ่เฮ้า, อ้างแล้ว)

9. เทศกาลไหว้สิ้นปี หรือก้วยนี้โจ้ย เป็นวันสุดท้ายของเดือน 12 เป็นวันส่งเจ้าขึ้นสวรรค์ นอกจากการไหว้เจ้าตามปกติ 8 เทศกาล (ไม่นับเทศกาลกินเจ) บางบ้านจะมีการไหว้เจ้าพิเศษ เช่น

- ไหว้เทพยดาฟ้าดิน (ทีกงแซ หรือวันเกิดเทพยดาฟ้าดิน)
- ไหว้วันเกิดเจ้าแม่กวนอิม (อาเนี้ยแซ) ปีหนึ่งมี 3 ครั้ง ย่านตลาดพลูมีคนจีนนับถือเจ้าแม่กวนอิมกันมาก ศาลเจ้าอาเนี้ยวจึงมีคนนิยมเข้าไปสักการะกันเป็นประจำ

- ไหว้เทพยดาพื้นดิน เฉพาะบ้านที่ทำสวน เช่น สวนพลู ก็จะมีการไหว้เจ้าที่ประจำสวน (นาย.... แซ่เฮ้า อายุ 70 ปี, 13 เมษายน 2546)
- ไหว้อาพั่ว หรือพ่อซื้อแม่ซื้อ ในกรณีที่บ้านมีเด็กเล็ก
- ไหว้เจ้าเตา คนจีนโบราณเชื่อว่าในบ้านใหญ่ ๆ ที่ครัวมีเตาขนาดใหญ่ใช้หุงกับกระทะใบบัว ดังนั้น ร้านค้าที่ประกอบกิจการค้า ผลิตภัณฑ์ (โดยมากจะเป็นอาหาร) จะยังคงไหว้เจ้าเตาอยู่

เจ้าเตา : การไหว้เจ้าเตายังถือปฏิบัติอยู่
สำหรับกิจการโรงเต้าเจี้ยวของตระกูลแซ่เฮ้า

โดยสรุปแล้วประเพณีการไหว้เจ้าของชาวจีนจะไหว้กันปีละ 8 ครั้ง หรือที่เรียกว่า โป๊ยโย้ย แต่จะมีเทศกาลพิเศษ เช่น การไหว้ศาลเจ้าท้องถิ่น เทศกาลกินเจ ไหว้เทพยดาฟ้าดิน เป็นต้น ซึ่งสามารถจำแนกเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางที่ 2 : ประเพณีการไหว้เจ้าในรอบปี

การไหว้เจ้าในรอบปี	เทศกาล	ความเกี่ยวข้องในพื้นที่ตลาดพลู
ไหว้โป๊ยโย้ยครั้งที่ 1	ตรุษจีน	เป็นเทศกาลที่คึกคักที่สุดในรอบปี
ไหว้ที่กงแซ	วันเกิดเทพยดาฟ้าดิน	ไม่เคร่งครัดมากนัก
ไหว้โป๊ยโย้ยครั้งที่ 2	วันสารทปี 1	มีการไหว้ที่ไปตามศาลเจ้า
วันเจ้าพ่อเสืออ้าปาก	-	-
วันเกิดเจ้าแม่กวนอิม	-	ศาลเจ้าอานเนี่ยวมีคนไหว้ตลอดทั้งปี
ไหว้โป๊ยโย้ยครั้งที่ 3	เซ็งเม้ง	วัดขุนจันทร์ คนจีนจะมาเคารพป้ายบรรพบุรุษ
แป๊ะกงแซ (วันเกิดเทพยดาฟ้าดิน)	-	ยุคที่ตลาดพลูยังมีสวนพลู คนจีนจะทำบุญสวนด้วยการไหว้เจ้าที่สวน (แป๊ะกงแซ) ปัจจุบันเลิกไหว้กันไปแล้ว
ไหว้โป๊ยโย้ยครั้งที่ 4	เทศกาลขนมจ้าง	ชาวจีนย่านตลาดพลูที่มีฝีมือ จะทำขนมบ๊ะจ่างออกจำหน่ายเป็นจำนวนมาก บางเจ้าทำส่งขายทั่วกรุงเทพฯ โดยเฉพาะเยาวราช นอกจากนี้ยังส่งขายต่างจังหวัดทั้งภาคเหนือ กลาง อีสาน ใต้ และยังส่งไปขายถึงต่างประเทศ เช่น ฮองกง ไต้หวัน สิงคโปร์ ไปจนถึงยุโรปและอเมริกา

การไหว้เจ้าในรอบปี	เทศกาล	ความเกี่ยวข้องในพื้นที่ตลาดพลู
วันเกิดเจ้าแม่กวนอิม	-	ชาวจีนนิยมไปไหว้เจ้าที่ศาลเจ้าอาเนี้ยว
ไหว้อาฬั้วแซ (วันเกิดพ่อชื่อ แม่ชื่อ)	-	บางบ้านยังคงถือปฏิบัติ
ไหว้โป๊ยไฉ่ครั้งที่ 5	สารทจีน	ย่านตลาดพลูจะมีการทำขนมไหว้เจ้าคึกคักมากเช่นกัน โดยเฉพาะ “คักท้อก้วย” แต่มักเรียกกันว่า ฉ่ายก้วย หรือ กุ่ยซ่าย ซึ่งขนมกุ่ยซ่ายนี้จะใช้ไหว้เจ้าในทุกเทศกาล
ไหว้โป๊ยไฉ่ครั้งที่ 6	เทศกาลไหว้พระจันทร์	ในอดีตย่านตลาดพลูมีคนไหว้กันเยอะถึงปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ตาม ชาวจีนย่านตลาดพลูก็ทำขนมไหว้พระจันทร์ ออกมาวางจำหน่าย
เทศกาลกินเจ	-	ละแวกโรงเจ จะมีความคึกคักมากเป็นพิเศษ มีอาหารเยอะวางจำหน่าย
อาเนี้ยวแซ	-	คนไปไหว้เจ้าที่ศาลเจ้าอาเนี้ยว
ไหว้โป๊ยไฉ่ ครั้งที่ 7 (ตั้งไฉ่)	เทศกาลขนมบัวลอย	ย่านตลาดพลูไม่คึกคัก อาจเป็นเพราะขนมบัวลอยทำได้ง่ายกว่าขนมอื่น ๆ อาทิ บ๊ะจ่าง กุ่ยซ่าย ขนมไหว้พระจันทร์ เป็นต้น
ไหว้เจ้าซึ้ง (ไหว้ส่งเจ้าเตา)	-	เฉพาะร้านค้าที่มีกิจการ
ไหว้โป๊ยไฉ่ ครั้งที่ 8	เทศกาลไหว้สิ้นปี	ชาวจีนจะทำขนมเซ่ง ขนมเทียน ออกขายเช่นเดียวกับเทศกาลตรุษจีน

จากการศึกษาโดยการสังเกตอยู่ในพื้นที่พบว่า ประเพณีของชาวจีนย่านตลาดพลุนั้น จะคึกคักเป็นบางเทศกาลเท่านั้น และจะให้ความสำคัญกับวันที่ไหว้เจ้าเพื่อความเป็นสิริมงคล โดยเฉพาะเรื่องการค้าขาย โชคลาภ เช่น วันตรุษจีน วันสารทจีน ส่วนเทศกาลอื่น ๆ ลูกหลานชาวจีนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับที่มาในการไหว้อย่างลางเลือน คนรุ่นหลังจึงไหว้เจ้าเพราะเป็นประเพณีที่พ่อแม่ไหว้กันจึงไหว้ตามเพื่อรักษาประเพณีไว้ แต่ไม่เข้าใจความหมายของการไหว้อย่างลึกซึ้ง เช่น เทศกาลไหว้ขนมจ่างนั้น มิได้มีความหมายเพื่อการไหว้ขุนนางคู่ก่งวันที่มีความซื่อสัตย์ ในสมัยกษัตริย์ก๊กอู๋ เท่านั้น แต่ความหมายที่ซ่อนอยู่เป็นสิ่งที่น่าสนใจกว่าว่าลูกหลานต้องหยุดงานมาช่วยพ่อแม่มัดขนมจ่าง ซึ่งปัจจุบันมีเพียงบางบ้านเท่านั้นที่ยังทำขนมบ๊ะจ่างเอง และนำไปแจกจ่ายญาติพี่น้องเพื่อนฝูง เพื่อกระชับไมตรี ตลอดจนสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ในอนาคตเป็นที่น่าสังเกตว่าขนมสำหรับไหว้ในปัจจุบันมีขายตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แทบทุกชนิด ยกเว้น กุ่ยซ่าย ไม่พบมีการกล่าวถึง

น่าจะทำกินกันในบ้านไม่นำออกขาย วันจ่ายในสมัยก่อนคนจีนจะจับจ่ายซื้อหาของไหว้กันมากกว่าปกติ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นวันจ่ายมากที่สุดในรอบปี ปัจจุบันก็ยังคงเป็นลักษณะเช่นเดิมสำหรับชาวจีนส่วนใหญ่ สำหรับวันถือและวันเที่ยวสมัยก่อนจะหยุดค้าขายไปเที่ยวเตร่และเยี่ยมญาติอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า 3 วัน ซึ่งต่างกับปัจจุบัน บางบ้านแทบไม่หยุดในช่วงตรุษจีนเลย

การที่ย่านนี้มีศาลเจ้าและวัดมากมาย จึงก่อให้เกิดอาชีพต่าง ๆ เช่น ทำและขายของเซ่นไหว้ ทำและขายขนมไหว้ต่าง ๆ และตามเทศกาล ของทำงเด็ก คนทำและคนขายจะเป็นคนละรุ่นกัน

1.4.3 ประเพณีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมย่านตลาดพลู

อิสลามเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต The way of life วิถีชีวิตของชาวมุสลิม จึงมีอัตลักษณ์เฉพาะ เป็นหลักการที่เชื่อว่าถูกกำหนดจากพระผู้เป็นเจ้าและแสดงแบบอย่างผ่านทางท่านศาสดา บทบัญญัติในอิสลามนั้นเป็นทั้งหลักการในทางทฤษฎีและเป็นแนวทางในการปฏิบัติที่มีรายละเอียดของการกำหนด หน้าที่ บทบาทและกิจกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน แต่ละเดือน และในตลอดปี ที่ครอบคลุมทั้งมิติเวลาดังแต่กำเนิดจนกระทั่งเสียชีวิต หรือตั้งแต่ตื่นนอนตอนเช้าจนกระทั่งเข้านอนในเวลากลางคืน อิสลามจึงเป็นแนวทางประเพณีชีวิตและวัฒนธรรมกลุ่มชนที่ไม่แยกขาดกับวิถีชีวิตของชาวมุสลิม ประเพณีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของชาวมุสลิมที่มาจากบทบัญญัติของศาสนาอิสลาม จะครอบคลุมทั้งในระดับตัวบุคคล ครอบครัว ชุมชน หรือสังคมภาพรวม และยังขยายถึงระบบการปกครองชุมชนและรัฐ

จุดกำเนิดของประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมเป็นส่วนใหญ่มักมีแหล่งที่มาจาก จริยวัตร การยอมรับและแนวทางการปฏิบัติของท่านศาสดาที่มีมาแต่อดีตกว่า 1,400 กว่าปี โดยได้รับการสืบทอด สืบสานกันมาอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นเสมือนเหตุผลรองรับ (justification) ในการดำเนินประเพณีและวัฒนธรรม อีกด้านหนึ่งก็มีบางประเพณีและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมที่ประยุกต์มาจากแนวประเพณีของชาติพันธุ์อื่นๆที่อยู่รายรอบอย่างเช่นพุทธและพหุชน ซึ่งอยู่ร่วมกันในสังคมไทย จะเห็นได้ว่าประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมโดยส่วนใหญ่มีความเป็นสากลที่ก้าวข้ามความเป็นรัฐชาติและชาติพันธุ์

- **มุสลิมสวนพลู** หรือสัปบุรุษมัศยิดสวนพลู ซึ่งดำรงชีพอยู่ในย่านตลาดพลูเช่นเดียวกันมีโครงสร้างทางประเพณี ปฏิบัติ การปกครอง การละเล่น การทำบุญ การแต่งงาน และวิถีชีวิตประจำวันที่เหมือนกับมุสลิมทั่วไป ประกอบกับการเป็นมุสลิมชาติพันธุ์มลายู มีอดีตที่เคยเป็นเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนอพยพมาจากเมืองปัตตานีในอดีต และมุสลิมชาติพันธุ์ปาตานีที่ปรากฏอยู่ประปรายในชุมชน จึงส่งผลต่อการทำนุบำรุงรักษาประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะดั้งเดิมของชาติพันธุ์ตนไว้อย่างเหนียวแน่น ในที่นี้ผู้ศึกษาขอแบ่งการศึกษาประเพณีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมสวนพลูแยกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

- **ประเพณีชีวิต** ประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมสวนพลูมักไม่แตกต่างกันมากนักกับประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมโดยทั่วไปภายหลังจากการอพยพมาจากอาณาจักรปัตตานีเมื่อกว่า 200 ปี จวบจนกระทั่งปัจจุบันชาวมุสลิมสวนพลู ได้สืบทอดวงศ์ตระกูลมาจนกระทั่งปัจจุบันซึ่งเป็นชนรุ่นที่ 6 -7 ของชาวมุสลิมอพยพ ในช่วงแรกเริ่มภายหลังจากการอพยพความเข้มข้นในประเพณีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนของชาวมุสลิมย่านตลาดพลูได้รับการสืบทอด รักษาอย่างจริงจังและเคร่งครัด ระหว่าง พ.ศ. 2327 - 2490¹ และมีเสื่อมถอยบ้างในปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของคน ครอบครัว ชุมชนและสังคม การศึกษาแนววิทยาศาสตร์และความเป็นตะวันตกที่เพิ่มมากขึ้นที่ ส่งผลต่อศรัทธา คุณค่าและการปฏิบัติตามประเพณีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต

ประเพณีชีวิต หรืออีกนัยหนึ่งคือวิถีการดำรงชีวิตของมุสลิมชาวสวนพลู การเริ่มต้นของการมีชีวิตในอิสลาม ถ้าจะนับว่าชีวิตเริ่มต้นเมื่อใด คำตอบที่ลึกกว่าน่าจะเป็นการที่เริ่มจากการมีคู่ครองหรือ การแต่งงาน มากกว่าที่จะเป็นการกำเนิดจากท้องแม่ อันเป็นจุดเริ่มต้นของประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมสวนพลู จึงต้องนับตั้งแต่การเลือกคู่ครอง การแต่งงาน การตั้งครุฑ การเกิด การโกนผมไฟ การดำเนินชีวิต การเข้าสู่สังคม(การขลิบปลายอวัยวะเพศชาย) การศึกษาศาสนา-สามัญ การประกอบสัมมาอาชีพ การแต่งงานการครองตนและบริหารครอบครัว จนถึงกระทั่งการตาย โดยในแต่ละช่วงเวลาและช่วงวัยเหล่านี้จะมีรายละเอียดที่เป็นหน้าที่ แนวปฏิบัติในแต่ละบริบทของการดำเนินชีวิต แต่มีที่มาจากหลักการทางศาสนาที่มีท่านศาสดาเป็นตัวอย่างและแบบอย่างที่ดี ที่แสดงรายละเอียดของ วิธีการ และข้อปลีกย่อยต่างๆที่เชื่อมโยงกันอีกหลายๆด้านในการดำเนินชีวิตของมนุษย์

การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน การเลือกคู่ครองเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญของการสร้างสถาบันหลักแรกเริ่มของสังคม คือ สถาบันครอบครัว ประเพณีชีวิตนี้จึงเป็นจุดแรกเริ่มที่สำคัญของการสร้างครอบครัว การเลือกศาสนา ตระกูล ความงาม และทรัพย์สินสมบัติจะเป็นส่วนที่มีผลต่อวิถีอนาคตของการครองเรือน ในวิธีการเลือกคู่ของชาวมุสลิมตลาดพลูก็เป็นสากลที่ คือจะมีทั้งการหมั้นหมาย การสู่ขอ และการตกลงเรื่องสินสอดทองหมั้น เมื่อตกลงได้อย่างลงตัวแล้วจึงกำหนดวันแต่งงาน (นิกะฮ์) และลักษณะของการฉลองการแต่งงาน (วาลีมะห์)

พิธีการแต่งงานของชาวมุสลิมบ้านสวนในอดีต หลาย ๆ ส่วนของประเพณีการแต่งงาน นอกจากจะมีส่วนที่เป็นพิธีกรรม พิธีการทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพ่อแม่ของ คู่ครอง ผู้นำชุมชนทั้งผู้ใหญ่ บ้าน โต๊ะอิหม่ามหรือกรรมการมัสยิด พยานและคู่บ่าวสาวแล้ว ยังจะมีส่วนของพิธีการคล้ายคลึงกับพิธีการของเพื่อนต่างศาสนา เช่น ชาวพุทธ อาทิ การแต่งงานที่มีการแห่เป็นขบวนขันหมากไป มา ระหว่าง บ้านเจ้า บ่าวเจ้าสาว(ห่างกันสัปดาห์ต่อสัปดาห์) มีการแต่งชุดไทยหรือชุดอาหรับ การตกลงเรื่องสินสอดทองหมั้น มีการกั้นประตูป่า บ้างบ้านในอดีตที่มีฐานะก็จะมีการเชิญคณะลำตัด กระบี่

¹ เป็นยุคก่อนที่มุสลิมในประเทศไทยจะเกิดความขัดแย้งในเรื่องคณะเก่า – คณะใหม่ (กลุ่มวะฮาบีย์)

ชาวบ้านแต่งงานของชาวมุสลิม

กระบอง ดนตรีก๊นเลี้ยง หรือ การขับร้องนาเสบ(เพลงอาหรับ – มลายูบรรเลง) มาแสดงเพื่อเป็นตัวเสริมในการสร้างความสนุกสนานครื้นเครงในงานแต่ง ในส่วนอาหารก็จะมีทั้งคาวหวานหรืออาหารที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวมุสลิมมลายู เช่นข้าวหมก โรตี่ มะตะบะ แกงกรูหม่า แกงมัสมั่น และแกงกะหรี่ ในส่วนของแขกที่มาร่วมงานก็จะมีทั้งชาวมุสลิมในและนอกชุมชน เครือญาติเพื่อนฝูง และรวมถึงเพื่อนร่วมชุมชน เพื่อนร่วมงานทั้งที่เป็นชาวพุทธและชาวจีนอีกด้วย

“มีเรื่องแปลกอยู่อย่างหนึ่งคือ ชุมชนสวนพลูกับชุมชนมัสยิดบ้านสมเด็จ สี่แยกบ้านแขกสองชุมชนนี้ผู้คนสนิทสนมไปมาหาสู่กันมายาวนานครั้งรุ่นปู่ย่า แต่ไม่ค่อยมีใครแต่งงานกัน ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันนับคู่ได้เลย และที่ชุมชนสี่แยกบ้านแขกนี้ คนอยุธยาาก็ไปอยู่และไปเป็นเขย-สะใภ้กันมากเหมือนกัน นอกจากคนอยุธยาแล้ว เขย-สะใภ้ที่มาอยู่สวนพลูก็จะมีมุสลิมชาวนาที่อื่นเช่น พระโขนง คลองตัน หัวหมาก (รวมคำแหง) ลาดพร้าว บางกะปิ และใกล้เคียงมาอยู่ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน...” (สัมภาษณ์ ป้าสุพร วิฑู อายุ 63 ปี 14 มีนาคม 2545)

ส่วนภารกิจงานครัวเป็นสีสันของประเพณีปฏิบัติที่สำคัญเป็นการมีส่วนร่วมจากหลากหลายฝ่าย เช่น **ช่างแกงแขกหม้อใหญ่** ที่เป็นผู้รับภารกิจหลัก และเป็นงานหนักของช่างแกงฝ่ายชาย ที่ต้องหุงข้าว ต้มแกงจากหม้อขนาดถึงใหญ่ๆ เพื่อรองรับผู้มาร่วมงาน งานเชือดสัตว์ใหญ่และการแลเนื้อก็อีกส่วนที่ต้องใช้การร่วมลงแรง และเช่นเดียวกัน ก่อนวันงานจะมี **วันสุกดิบ** ที่รวมเหล่าแม่บ้านเครือญาติในชุมชนและต่างชุมชนเพื่อการเตรียมเครื่องปรุงและส่วนผสมต่างๆ กิจกรรม การหันผัก ปลอกหัวหอม กระเทียม และเตรียมเครื่องแกงต่างๆจะเป็นกิจกรรมหลักในวันนี้ และยังรวมถึงภารกิจ การเตรียมขนมหวานที่ทำขึ้นเองที่บ้านงานหรือจากการร่วมทำบุญจากเพื่อนบ้าน อาทิเช่นทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง และชะลว้(ขนมกวนกะทะทองเหลืองที่ต้องผลัดกันกวนลงแรงกัน)ทุกชนิดของขนมล้วนจะมีกระบวนการที่ต้องช่วยกันทำ และแบ่งหน้าที่ที่เป็นงานหลักงานรองแทบทั้งสิ้น ส่วนมากจะเป็นภาระทั้งสุภาพสตรีและชายหนุ่มทำร่วมกัน ในส่วนวันงานจริง นอกจากพิธีการทางศาสนาแล้ว

ก็จะมีการจัดเลี้ยง เก็บล้าง และเช็ด คั้น อุปกรณ์ เครื่องครัว เครื่องใช้ที่มาจากสุเหร่าและวัดอีกด้วย ซึ่งกระบวนการทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่าล้วนต้องอาศัยการมีส่วนร่วม และการร่วมลงแรงแทบทั้งสิ้น

ในส่วนในเรื่องคุ้มครองสำหรับมุสลิมชาวตลาดพลูแล้ว อาจมีบ้างทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่คุ้มครองของหนุ่มสาวมุสลิมชาวตลาดพลูมักจะเป็นเครือญาติ ลูกพี่ลูกน้อง หรือเพื่อนร่วมชุมชนที่เป็นต่างศาสนา ทั้งชาวจีนและชาวพุทธ เพราะการที่เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายและมีการปฏิสัมพันธ์ร่วมกันทั้งทางด้านการประกอบอาชีพ การศึกษาหรือค้าขาย แต่ก็ไม่ได้ทำให้ประเพณีชีวิตของมุสลิมเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะคุ้มครองเหล่านั้นจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขและยอมรับประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมจะสังเกตได้จากหลายครอบครัวโดยส่วนมากในปัจจุบัน แม้ระดับของการเคร่งครัดจะน้อยลงบ้าง แต่ก็ยังส่งเสริมให้ลูกหลานได้ศึกษาวิชาการทางศาสนาควบคู่กันไปกับวิชาสามัญทั่วไป ดังกล่าวนี้นี้จึงเป็นวิธีการหนึ่งในการดำรงความเป็นมุสลิมเอาไว้ได้

ประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมย่านตลาดพลูในด้านการแต่งงานจึงเป็นงานใหญ่สำหรับชาวมุสลิมย่านตลาดพลูในอดีต และมีการปรับเปลี่ยนมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2520 เป็นต้นมาจนปัจจุบันมีการแต่งงานที่มีสยิด โรงแรม สมาคมหรือศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยมีทั้งที่เป็นแบบที่เป็นพิธีกรรมศาสนาอย่างเดียว แบบสากลมีดนตรีหรือแบบโต๊ะจีนกันมากขึ้น

การเกิด มุสลิมชาวสวนพลูในอดีต **มุสลิมะห์** หรือสตรีชาวไทยมุสลิมในอดีตจะทำการคลอดเองที่บ้านจะมีหมอบ้านที่เรียกกันว่าหมอดำแยเป็นผู้ทำคลอด นวด ประคบและการอยู่ไฟ เนื่องจาก การสาธารณสุขในสมัยก่อนยังไม่เจริญ ชาวตลาดพลูยังนิยมใช้สมุนไพรยาจีนทั้งที่เป็นยาเด็กหรือยาสำหรับสตรี โดยสามารถหาซื้อได้ง่ายรายรอบบริเวณตลาดพลู ในอดีตชุมชนตลาดพลู เคยมี **หมอดำแย** ประจำชุมชนที่อาสาดูแลกับแบบยาวนาน 3 วัน 7 วันก็มีหมอดำแยหรือหมอบ้านนี้จะทำหน้าที่ช่วยอยู่ไฟ ตัดสายสะดือ หรือฝังรกให้และการรักษาแบบนวดและประคบหิน หลังปี 2500 เป็นต้นมา มุสลิมะห์ตลาดพลูจึงนิยมคลอดบุตรที่โรงพยาบาล ตามแบบแพทย์แผนปัจจุบัน โดยสถานที่ให้กำเนิดบุตรของชาวมุสลิมตลาดพลูโดยส่วนมากจะเป็น โรงพยาบาลยาวลักษณะ โรงพยาบาลทหารเรือ ศิริราชหรือธนบุรีหรือจะเป็นคลินิกโรงพยาบาลเอกชนในปัจจุบัน

“.....การหาหมอ..... ก็ต้องหายากินพวกควินิน พวกแอสไพริน เม็ดขาว ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นของศิริราช พุดถึงเรื่องผ่าตัดก็ไม่ค่อยดีเท่าไร นั่งกินควินิน ขมจะตายโหง ไม่ชอบกินเลย กินแล้วมันจับปากไปหมด.....เท่าที่จำได้ ก็มีหมอยู่แถววงเวียนใหญ่ นุ่งผ้าโจงกระเบนสีเขี้ยว ๆ ใส่เสื้อนอก หัวกระเป๋ายามารักษาคน โดยยาจะเป็นยาผง ยาสมุนไพรจากร้านเจ้ากรมเปื้อ.....แล้วหมอดำแย ตอนเมี่ยมคลอดเชิญมา 8 คนด้วยกันเป็นชาวไทย.....” (สัมภาษณ์ คุณลุงชำนาญ เชนติยานนท์ 19 มกราคม 2545)

ส่วนพิธีการหลังการเกิดจะต้องให้พ่อหรือญาติฝ่ายชายทำการ **อาซาน**(การกล่าวเชิญชวนสู่การละหมาด)ที่หูขวา **อิกอหมัต** (การกล่าวเชิญชวนครั้งที่สองที่บอกว่าการละหมาดกำลังจะเริ่มต้นขึ้นแล้ว)ที่หูซ้าย และทำการเปิดปากด้วยผลไม้ชนิดหวาน(อาทิเช่น ผลอินทผลัม) เป็นเสมือนพิธีต้อนรับทารกมุสลิมคนใหม่

การตั้งชื่อ โดยส่วนมากชาวมุสลิมส่วนพหลมักตั้งชื่อลูกเป็นสองชื่อในปัจจุบัน (ในสมัยก่อนอาจใช้ชื่อเดียว)ทั้งที่เป็นชื่อไทยสากลที่ใช้เรียกในทางราชการหรือที่โรงเรียนและอีกชื่อเป็นภาษาอาหรับที่เป็นนามศาสนาหรือที่ให้ความหมายในทางศรัทธา โดยใช้เรียกในชุมชน ครอบครัวและชีวิตประจำวัน การตั้งชื่อนี้จึงเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญและยังดำรงอยู่จนปัจจุบัน เช่น คอติยะห์ มูฮำมัด บุคอรี มูซา ยาบีร อิบรอฮีม เป็นต้น

“....เด็กคลอดและทำพิธีโกนผมไฟแล้วก็ต้องตั้งชื่อ คนโบราณเขาก็มีการตั้งชื่อทั้งภาษาอาหรับและภาษาไทย บางที่ตั้งชื่อภาษาอาหรับไว้เรียกกันเอง ส่วนชื่อในทะเบียนราษฎรเขาตั้งชื่อภาษาไทย บางทีพยายามหาชื่อให้พ้องกันเช่น ยูซุบ เป็น ประสบ ชัน เป็น สันติ ชื่ออาหรับส่วนมากจะนิยมเอาชื่อท่านศาสดาทั้ง 25 องค์มาตั้งให้เด็กเพื่อเป็นสิริมงคล เด็กผู้หญิงก็นำชื่อภรรยาหรือญาติของบรรดาท่านศาสดา (นบี) มาตั้งให้นิยมตั้งกันมาเป็นร้อย ๆ ปีแล้ว การตั้งชื่อเขาก็มีตำราเหมือนกัน ตั้งแต่วันอาทิตย์ถึงวันเสาร์ กลางวันหรือกลางคืนก็ดูเอาได้จากตำรา เป็นประเพณีนิยมไม่ใช่หลักศาสนา ด้วยเหตุนี้ ชื่อของมุสลิมทั้งชายและหญิงจึงซ้ำ ๆ กันทุกท้องถิ่น แม้แต่ประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม แต่สำเนียงอาจเพี้ยนกันไป.....ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างเพียง 5-6 ชื่อ ดังนี้ มุฮัมหมัด ยูซุบ สุไลมาน มูซา ซอและฮ์ อาลี อาดำ ฯลฯ เด็กผู้หญิงก็มี คอติเยฮ์ ซาฟิเยฮ์ ฟาติมะฮ์ ฮาวา สุไลคอ ไมมูเนาะฮ์ ซาเราะฮ์ ฯลฯ ซึ่งชื่อเหล่านี้ถือว่าเก่าแก่โบราณ ข้าพเจ้ามีเพื่อนเป็นไทยพุทธคนหนึ่งเขาถามข้าพเจ้าว่า ทำไมอิสลามจึงตั้งชื่อกันแปลก ๆ.....” (บันทึกความทรงจำป้าสุพร วิทย์ อายุ 63 ปี, 10 กุมภาพันธ์ 2545)

ประเพณีการโกนผมไฟ และการทำอาถรรพ์เกาะฮ เป็นประเพณีที่จัดทำขึ้นตามแบบอย่างของ
ท่านศาสดา มักนิยมทำกันตามบ้านที่มีทารกแรกเกิดครบ 7 วันซึ่งมีหลักการอยู่ว่า ถ้าเป็นทารกชายจะ
ต้องพลีสัตว์ที่เป็นแพะหรือแกะ ที่แข็งแรงสมบูรณ์ 2 ตัว และถ้าเป็นทารกหญิงจะเพียง 1 ตัว สัตว์ส่วน
ของเนื้อที่ทำการเชือดเสร็จแล้ว จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนที่ครอบครัวของทารกนั้นจะเก็บเอาไว้
รับประทานเอง ส่วนที่แจกญาติพี่น้องและส่วนที่บริจาคเพื่อคนยากคนจน ผู้ยากไร้ หรือนำทั้ง 3 ส่วน
มาปรุงอาหารรับประทานร่วมกันที่บ้านของทารกนั้นประเพณีชีวิตเช่นนี้ยังปรากฏอยู่อย่างเด่นชัดและ
ดำรงอยู่คู่กับมุสลิมชุมชนสวนพลูจวบจนปัจจุบัน โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนบ้างในภายหลัง อาทิเช่น
เรื่องขนาดของการจัดเลี้ยงและการเชิญแขกที่สนิทชิดเชื้อเท่านั้น หรือบางบ้านที่ฐานะปานกลางถึง
ค่อนข้างต่ำ บ้างก็จะจัดทำประเพณีชีวิตเหล่านี้เมื่อเด็กอายุครบ 1-2 ขวบ

“.....ถ้าจะทำพิธีแบบเคร่งครัดจริง ๆ ก็ต้องทำแบบนี้คือ เมื่อเด็กคลอดออกมาครบ 7 วัน
เขาจะทำบุญโกนผมไฟเด็กด้วยการเชือด แพะหรือแกะ (ไม่ใช่หมูชายันต์) ทารกเพศชายใช้แพะ
หรือแกะสองตัว เพศหญิงใช้หนึ่งตัวเมื่อเชือดแล้วก็นำมาประกอบอาหารเลี้ยงกัน ถ้าไม่
สะดวกจะแกงเสร็จแล้วตัดแจกตามบ้านญาติพี่น้องหรือจะแจกเป็นเนื้อสดให้เขาไปประกอบ
อาหารเองก็ได้ การโกนผมไฟคือ การขลิบผมเด็ก โดยให้ญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย ขลิบพอ
เป็นพิธีแล้วมาโกนกันทีหลัง ผมที่โกนแล้วเขานำมาตากให้แห้งนำไปชั่งแบบชั่งทองคำ แล้วตี
ค่าเป็นทองคำ แล้วคิดเป็นเงินในปัจจุบัน เงินนั้นก็นำมาแจกเด็ก ๆ ลูกหลานหรือคนรู้จักกัน
แต่เท่าที่เห็นไม่มีใครชั่งผมแบบที่ว่ามีแต่เตรียมเงินไว้แจกเด็ก ๆ การโกนผมไฟเด็กนี้ต้องมี
น้ำผึ้ง อินทผลัมสุกไว้ป้ายปากเด็กและป้อนเด็กด้วย..... การทำบุญโกนผมไฟนี้ เมื่อก่อนเขามี
การขึ้นเปลด้วย คือ บางบ้านเขาต้องการความสนุกสนานเขาก็นำเปลตาข่ายมา แล้วนำของ
เล่นนานาชนิดมาติดรอบเปล อุ้มเด็กมานอนในเปลนั้น พอเสร็จพิธีสวดเขาก็ให้เด็กมาหยิบ
ของเล่นได้ ปรากฏว่าเด็กวิ่งเฮโลมาแย่งกันเปลแทบพัง บางทีผู้ใหญ่ผสมโรงด้วย เด็กในเปล
ตกใจร้องไห้จ้าเลย ดูแล้วอันตรายเหมือนกัน มาหลัง ๆ เขาก็เปลี่ยนมาติดเบอร์และแจก
เบอร์ให้เด็ก ๆ มารับของเล่นก็เลยดูเป็นระเบียบเรียบร้อยดี แต่ปัจจุบันไม่ค่อยมีให้เห็น
แล้ว.....การโกนผมไฟ แบบประเพณีนิยมและโกนแบบหลักศาสนาก็ยังมีอยู่ในปัจจุบัน
บางบ้านทำผสมผสานกันสองอย่าง.....” (บันทึกความทรงจำคุณสุพร วิฑู, อ่างแล้ว)

การโกนผมไฟตามหลักศาสนา

การศึกษา ชาวมุสลิมส่วนใหญ่มองว่าการศึกษาคือการศึกษาด้านศาสนาอิสลามซึ่งเป็นการศึกษาทางธรรมเฉพาะ**อิสลามศึกษา**เพื่อการครองตนและศึกษาแนวทางจริยวัตร แบบแผนประเพณีในการดำเนินชีวิต ส่วนอีกด้านของการศึกษาของชาวมุสลิมส่วนใหญ่มองว่าทั้งเด็กและผู้ใหญ่ในยุคหลัง 2500 คือการศึกษาในด้าน**วิชาสามัญ** หรือวิชาตามระบบการศึกษาไทยตั้งแต่ระดับอนุบาลจนกระทั่งระดับอุดมศึกษา รวมทั้งด้านวิชาพาณิชยกรรม การช่างและวิชาชีพ โดยบางส่วนของสมาชิกในชุมชนยังสามารถเรียนจบวิชาสามัญในระดับปริญญาในประเทศไทยและวิชาการทางศาสนาจากประเทศแถบตะวันออกกลาง

การศึกษาทางธรรมหรือทางศาสนาที่เรียกว่า **ฟัรดูอิน** หรือความรู้พื้นฐานทางศาสนาเบื้องต้นเป็นการศึกษาที่มีมาตั้งแต่เริ่มมีการตั้งชุมชน นับได้ร้อยกว่าปี มีทั้งที่เป็นทางการแบบโรงเรียน และมีแบบไม่เป็นทางการคือการสอนแบบนั่งเรียนตามบ้านครูผู้สอน การเรียนการสอนที่เป็น ฟัรดูอิน จะเน้นหนักในเรื่อง การศึกษา**คัมภีร์อัลกุรอาน** ทั้งตัวบทและความหมาย รวมทั้งการศึกษাজริยวัตรของท่านศาสดาผ่าน **ฮาดิษ** ที่ครอบคลุมถึงเรื่องของจริยธรรมอิสลามเบื้องต้น อาทิ การกล่าวประโยคขอพร(ซูดุอาร์)ในวาระและโอกาสต่างๆ การกล่าวทักทายเมื่อพบกัน มารยาทในการอยู่ร่วมกัน การแต่งกายอย่างมุสลิม การบริโภคอาหารที่ฮาลาล(อาหารที่สะอาดและได้รับการอนุมัติตามหลักการของศาสนาอิสลาม) และเพื่อการค้า การทำความสะอาดทั้งร่างกายและจิตใจ การกล่าวเชิญชวนการมาละหมาดที่มัสยิด การละหมาด 5 เวลา การถือศีลอด การแต่งงาน เป็นต้นโดยการศึกษาสำหรับมุสลิมและเน้นหนักตั้งแต่เยาว์วัยเพื่อเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต ในอดีตผู้ใหญ่ในชุมชนส่วนใหญ่มองว่าเด็กจะเรียนเรื่องการบริหารครอบครัว วิชาฟารอเอ็ด(การแบ่งมรดก) วิชาตะเซาฟ (ว่าด้วยการสร้างคุณธรรมสูงสุด ณ จิตใจ)โดยในปัจจุบันผู้รู้และผู้เรียนวิชาเหล่านี้เริ่มหายไปจากชุมชน

“.....ในระยะ 50 ปีที่ผ่านมาหลักสูตรการเรียนการสอนที่มาจาก สมาคม**คุรุสัมพันธ์** ที่ครอบคลุมวิชาต่างๆอาทิ เช่น วิชาภาษาอาหรับ วิชาอัลกุรอาน วิชาจริยธรรมอิสลาม โดยแบ่งออกเป็น 6 ระดับชั้นโดยแยกเป็นหน่วยสอบในการวัดผลประเมินผลเลื่อนชั้น ในชุมชนส่วนใหญ่มองว่า

มีการสอนศาสนาอยู่ 2 โรงเรียนในอดีตคือ **โรงเรียนอิบาดุสซอลิฮีน** สอนโดยกิฟา กับครูการิม วันแอะเลาะ ซึ่งเปิดสอนในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2500-2520 และ**โรงเรียนสหนิยมวิทยา** บ้านสวนพลูที่ก่อตั้งมาก่อนปี 2508 ที่ทำการเรียนการสอนด้วยหลักสูตร**คุรุ่มสัมพันธ์** ในปัจจุบัน.....” (สัมภาษณ์ นางมาดีนา เด่นทอง อายุ 33 ปี และนางนิภาพร (มีสมทบ) บุญมาเลิศ อายุ 42 ปี ครูเก่าที่เคยสอน เมื่อ พฤษภาคม 2546)

การสัมพันธ์เครือญาติ เป็นประเพณีชีวิตประการสำคัญที่มีบัญญัติสำหรับมุสลิมทุกคน วิถีชีวิตของชาวมุสลิมสวนพลูบางส่วนจะอยู่กันอย่างรวมกลุ่มในระแวกที่ตั้งของ มัสยิดสวนพลู แต่ก็มีอีกหลายครอบครัวที่กระจัดกระจายไปอยู่ในส่วนต่างๆ ตามตรอกซอกซอยของย่านตลาดพลู ริมทางรถไฟ ตรอกเทวดา ชุมชน 80 ห้อง โดยมีทั้งที่เป็นคนที่เคยอยู่ดั้งเดิมและที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ประเพณีปฏิบัติที่สำคัญของมุสลิมสวนพลูในอดีตเช่นเดียวกันที่ประสานและรักษาความเป็นชุมชนอยู่ได้ ด้วยวิธีการนี้การเยี่ยมเยียนชาวบ้าน การเยี่ยมเยียนผู้ป่วย และการดูแลเอาใจใส่เพื่อนบ้าน เป็นการแผ่ความสัมพันธ์ของการเป็นพี่น้องร่วมชุมชนการทำดีต่อเครือญาติ เพื่อนฝูง การเยี่ยมผู้ป่วย เด็กกำพร้า แม่หม้ายและคนชรา เป็นการผูกมิตรที่ไม่ทำให้เกิดการอยู่อย่างโดดเดี่ยว ประเพณีชีวิตเช่นนี้ในอดีตทำกันมากกว่าปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปและความเป็นสังคมที่ไม่ค่อยมีเวลา แต่จะปรับเปลี่ยนการเยี่ยมเยียน สัมพันธ์เครือญาติในลักษณะการไปร่วมงานมัสยิด งานโรงเรียน และแต่งงานหรือเมื่อเวลาที่มีสมาชิกในชุมชนเสียชีวิตแทน

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีความเด่นชัดในภารกิจนี้พร้อมทั้งทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาโดยเดินเยี่ยมเยียนตามบ้านในเวลาเย็น เป็นกลุ่มที่เรียกตนเองว่า **กลุ่มดะวะห์ดับลิค** หรือกลุ่มคนที่ออกเยี่ยมเยียนชุมชนต่างๆกลุ่มละประมาณ 10-20 คน เดินทางไปตามชุมชน/มัสยิดต่างๆใช้เวลาประมาณ 3 วัน/เดือนหรือ 40 วัน/ปี ทำการพักที่มัสยิด มุ่งเน้นการเยี่ยมเยียนและการฝึกฝนตนเองให้อยู่ในหลัก การทำการชักชวนสู่ความดีและเชื่อมโยงพี่น้องสู่การเผยแพร่และเยี่ยมเยียน กลุ่มนี้มีทั้งคนในสวนพลู และผู้มาเยือนร่วมทำหน้าที่ดังกล่าวร่วมกัน โดยกลุ่มเคลื่อนไหวเหล่านี้เริ่มทำภารกิจสำคัญนี้ในชุมชนตลาดพลูมานานกว่า 15 ปีจวบจนปัจจุบัน

การตายและการฝังศพ ชุมชนมุสลิมสวนพลูมี สุสานมุสลิมที่เรียกว่า **กูโบร์** อยู่ 3 แห่งที่รองรับการฝังศพของชาวมุสลิมในชุมชน และเครือญาติที่อยู่บริเวณใกล้เคียงก็จะมาทำการฝังที่นี่ เป็นวิถีชีวิตของชาวชุมชนมุสลิมที่เมื่อมีการป่วยและมีการตายขึ้นในชุมชน ก็จะเป็นหน้าที่ร่วม ของชาวชุมชนที่จะทำการ อาบน้ำศพ ปาวประกาศ ทำการละหมาดศพที่มัสยิด แล้วทำการฝัง รวมถึงการจัดการปัญหาหนี้สินและมรดกของผู้ตายที่เป็นผลจากในยามที่เคยมีชีวิตอยู่ ที่เคยร่วมทำธุรกิจ การค้า การกู้ยืมต่างๆเพื่อการกลับสู่ความเมตตาของพระผู้เป็นเจ้าอย่างบริสุทธิ์ ในขั้นตอนของการชำระล้าง อาบ

น้ำศพ การละหมาดและการฝัง เป็นประเพณีชีวิตของชาวมุสลิมที่มีลักษณะเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยที่เน้นเรื่องความสะอาด มีส่วนร่วมและถูกต้องตามบทบัญญัติในอิสลามจึงเป็นอีกหนึ่งภาระกิจร่วมของชาวมุสลิม และผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะเช่น **ผู้ทำการอาบน้ำศพ** (ชายอาบให้ศพชายหญิงอาบให้ศพหญิง) โดยที่ต้องใช้น้ำสบู่น้ำและน้ำใบพุทราเป็นส่วนประกอบ ส่วนอีกบุคคลที่สำคัญที่ขาดไม่ได้คือ **โต๊ะเซาะ กุโบร์** หรือคนดูแลกุโบร์ที่ดูแลเรื่องสถานที่ฝังและการขุดหลุม จะเป็นผู้ที่ดูแลภารกิจที่สำคัญของวิถีชีวิตชาวมุสลิมชุมชนสวนพลูแห่งนี้

ส่วนประเพณีชีวิตประจำสัปดาห์ เป็นการบัญญัติให้ชายชาวมุสลิมร่วมกันละหมาดยุมอะห์ หรือละหมาดวันศุกร์ (ที่คล้ายกันคือยิวเข้าโบสถ์วันเสาร์ และคริสเตียนเข้าโบสถ์วันอาทิตย์) ในสวนชาวมุสลิมย่านตลาดพลู สวนพลูและบริเวณใกล้เคียงก็จะมาร่วมปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน ซึ่งเป็นการมาละหมาดเคารพพระเจ้าและขอพรร่วมกัน เป็นประเพณีประจำสัปดาห์ที่ทำให้สมาชิกทั้งชุมชนทั้งหมดได้มาร่วมกัน ได้ร่วมฟัง **กฏบะห์** (การอบรมชี้แนะประจำสัปดาห์) หลังจากนั้นจึงมีโอกาสเพื่อการพบปะ เชื่อมโยง ประสาน ปรีกษาหารืองานด้านต่างๆร่วมกันทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัวและเรื่องส่วนรวม เสมือนเป็นเวทีแห่งนัดพบและการพบปะซึ่งกันและกัน

- **ประเพณีวัฒนธรรมในรอบปี** ประเพณีวัฒนธรรมในรอบปีเป็นแบบแผนของแนวทางการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันของกลุ่มชนในท้องถิ่นต่างๆที่ดำรงไว้ซึ่งความเป็นกลุ่มชน และสร้างคุณค่าแก่ผู้ปฏิบัติ และสร้างเชื้อเอื้อของการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม โดยประเพณีวัฒนธรรมในรอบปี เป็นกิจกรรมการดำเนินชีวิตระดับกลุ่มชนที่กระทำร่วมกันผ่านความเชื่อ ศรัทธา ที่มีแหล่งที่มาจากการเป็นแบบอย่างของบรรพบุรุษ เนื้อหาคัมภีร์ แบบอย่างศาสดา เทพเจ้า ตำนาน เรื่องเล่าขาน หรือที่มีหลักฐานจากผู้ปกครองท้องถิ่นนั้นๆ โดยความแตกต่างกับประเพณีชีวิตระดับบุคคล คือ การที่ประเพณีวัฒนธรรม จะเป็นกิจกรรมที่กระทำกันเป็นส่วนรวมพร้อมกันทั้งชุมชนที่ไม่ใช่รายครอบครัวหรือรายปัจเจก เป็นการเข้าร่วมของบุคคลหลายฝ่าย หลากหลายวัย และต่างสถานะและหน้าที่ของแต่ละคนในชุมชน โดยมีความหมายซ่อนเร้นในการกำหนดให้ประเพณีวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ ในการประสานกลมเกลียวและการปฏิสัมพันธ์ร่วมกันเพื่อก่อเกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างเอกลักษณ์ร่วมของชาวมุสลิม

ชาวมุสลิมสวนพลู เป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีประเพณีวัฒนธรรม ที่ดำเนิน สืบสานกันในทุกๆปี และบางช่วงเวลาตามฤดูกาล ช่วงเวลาเฉพาะกิจ หรือที่เป็นครั้งหนึ่งในชีวิต อาทิเช่น ประเพณีกวนข้าวอาชูรอ การถือศีลอด พิธีการจัดทำสุนัต(คอตัน)หมู่ การบริจาคซากาต การสังคมสงเคราะห์ การทำฮัจญ์ การละเล่นกระป๋องบอง และการร้องลำตัด เป็นต้น โดยกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้ จะได้รับการสืบสานบางส่วนและเหลือเพียงร่องรอยจากเรื่องเล่าเป็นบางส่วนจนปัจจุบัน

พิธีการจัดทำสุนัต(คอตัน)หมู่ ในส่วนเด็กชายก่อนบรรลุนิติภาวะก็จะมีพิธีขลิบปลายอวัยวะเพศ มีทั้งที่เป็นเอกเทศที่โรงพยาบาลตั้งแต่แรกเกิด หรือตอนเด็ก อายุประมาณ 1- 12 ปี หรือถ้าเป็นความต้องการที่ตรงกันของชาวชุมชนก็จะมีเป็นกิจกรรมที่เรียกว่า พิธีการจัดทำสุนัต(คอตัน)หมู่ ในอดีตผู้ปกครองชุมชนอย่างเช่น อิหม่าม หรือ กรรมการมัสยิด จะสำรวจความต้องการจากจำนวนเด็กชายที่เริ่มโต ผ่านผู้ปกครองที่ดูแลลูกหลานของตนแล้วนัดแนะวันร่วมกันพร้อมกับหมอบ้านมาทำการกันที่บริเวณมัสยิดหรือไม่ก็โรงเรียนสอนศาสนาในอดีตจะมีพิธีต้องพอสมควร มีงานฉลองทำบุญเลี้ยงอาหาร ดูการตีกระบี่กระบอง และทำบุญแจกเงินเด็กเสริมกำลังใจก่อนขึ้นเตียงผ่าตัด ในอดีตจะมีหมอบ้านชายที่ทำหน้าที่นี้ประจำ มาเป็นผู้ทำการขลิบให้ ส่วนปัจจุบันจะให้กลุ่มแพทย์อาสาสมัครแผนปัจจุบันจากโรงพยาบาลเป็นผู้ดำเนินการ ประเพณีชีวิตนี้เรียกว่าเป็น ครั้งหนึ่งของลูกผู้ชายอย่างแท้จริง ที่ต้องทำตามบัญญัติแห่งศาสนา

ประเพณีกวนข้าวอาซุร เป็นประเพณีวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ชุมชนสวนพลูจนปัจจุบัน ถ้าจะถามว่าเริ่มทำกันชุมชนกันมาตั้งแต่เมื่อไร คงสืบหาคำตอบได้ยาก แต่คาดว่าคงมีมาตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชนมุสลิมในละแวกนี้เป็นต้นมา ทุกปีชาวบ้านจะมาร่วมกวนกันที่มัสยิดสวนพลู โดยมีแกนนำหลัก ๆ อย่างครูอี๊ด (สนิท วัณนาวาทีน) และสมาชิกในชุมชนมาร่วมกันมากบ้างน้อยบ้างในแต่ละปี เป็นการมีส่วนร่วมทั้งแม่บ้าน พ่อบ้านและวัยรุ่นที่แข่งขันในการออกแรงกวน อาซุร เป็นอาหารกวนที่มีทั้งรสเค็มและหวานมีส่วนผสมหลักที่มาจาก ข้าวสาร กะทิ ถั่วดำ น้ำตาล ผลไม้และเนื้อสัตว์ กวนเข้าด้วยกันในกะทะเหล็กขนาดใหญ่ โดยส่วนผสมชนิดต่างๆมาจากการบริจาคร่วมกัน สละเพื่อส่วนรวมของชาวชุมชน ใช้เวลา

ในการกวนกว่า 4-6 ชั่วโมง ใช้แรงงานผลัดเวียนกัน 10-15 คน กวนเสร็จแล้วจึงนำมาเทใส่ถาดรอให้เย็น แล้วตัดแบ่งเป็นชิ้น ๆ แจกจ่ายให้ตามครัวเรือนเครือญาติและมัสยิดใกล้เคียง

“.....การกวนข้าวอาซุรของชุมชนสวนพลูข้าพเจ้าได้สอบถามผู้ใหญ่ผู้ใหญ่ว่า กวนกันมาเป็นร้อยกว่าปีมาแล้ว พอถึงเดือน 1 คือเดือนมุฮัรรอม(เดือนแรกของปีฮิจเราะห์ศักราชตามจันทรคติ) เขาจะจัดให้มีการกวนข้าวขึ้น ถ้าจัดที่มัสยิดถือเป็นส่วนกลาง มีการบอกกล่าวชวนเชิญล่วงหน้าทั้งหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านที่รู้ข่าวเขาจะนำสิ่งของที่将会ใช้มาอบให้ทางมัสยิด บางคนให้เป็นเงิน สมัยที่ข้าพเจ้ายังเด็กบ้านอยู่หน้ามัสยิด เห็นชาวบ้านเขามากันมากมายทั้งหญิงและชาย เขามาช่วยกันถึงสองวัน ช่วยปอกมะพร้าว คั้นกะทิ ปอกเปลือก ปอกมัน และอื่น ๆ ช่วยกันคนละไม้ละมือสนุกสนาน มีการทำอาหารเลี้ยงกันด้วย การ กวนสมัยก่อนยังใช้เตาฟืน เริ่มกวนแต่เช้า ทั้งควันไฟและความร้อนทำให้ต้องผลัดกันกวนกะทะหนึ่งใช้เวลาประมาณ 5 – 6 ชั่วโมง กวนพร้อม ๆ กันใช้กะทะหลายใบ ผู้ใหญ่สมัยก่อนเขาตั้งใจมาก เขาถือเป็นสิริมงคล เขาจะมาช่วยกวนด้วยไหมไม่ไหวขอให้ได้จับพายสักนิตก็ยังดี.....ส่วนตามบ้านถ้าเขาจะกวนก็แล้วแต่ฐานะและความพร้อมของเขา บางบ้านก็รวมกันกวนเป็นกลุ่มของเขา เมื่อกวนเสร็จแล้ว ก็ทำเหมือนกันหมดคือเชิญญาติพี่น้องมาทานและแจกจ่ายไปถ้าของมีพอ.....ต่อมาเมื่อผู้ใหญ่เหลือน้อยลงจึงหยุดพักไประยะหนึ่ง ปัจจุบันเริ่มฟื้นฟูขึ้นมาอีกแต่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป จากที่เคยนำของมาให้ก็เปลี่ยนเป็นเงินแทนผู้จัดเขาก็นำไปซื้อเองค่าใช้จ่ายครั้งหนึ่งก็ประมาณหมื่นกว่าบาท การกวนก็สะดวกขึ้นเพราะใช้เตาแก๊ส มะพร้าวก็ส่งคั้นมาเลย ซึ่งความสะดวกสบายนี้ก็มีผลทำให้คนช่วยงานน้อยลงไม่สนุกสนานเหมือนแต่ก่อน (สัมภาษณ์ คุณป้าสุพร วิทย์ อายุ 63 ปี, อ่างแล้ว)

ในปัจจุบันจากสภาวะสังคมที่เป็นปัจเจกมากขึ้น ประเพณีนี้จึงเริ่มหายไปจากชุมชน มีทั้งไม่พยายามสืบสาน ไม่เห็นคุณค่า ไม่เห็นด้วย หรือทำเป็นกิจกรรมที่ทำระดับครัวเรือนภายในครอบครัวหรือญาติสนิทเท่านั้น ประเพณีนี้ก็อีกเช่นกันที่ไม่ได้มีเป้าประสงค์อยู่ที่ตัวอาซุรที่กวนออกมาเพื่อร่วมทำบุญ กระจายและการแจกจ่าย บริโภคร่วมกันทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่แท้จริงจริงเป็นกิจกรรมทำให้การกวนอาซุรเป็นเวทีแห่งโอกาสเสมือนเครื่องมือในการลงแรง ประสานงาน กวนความเอื้ออาทร และชูรสด้วยความสมัครสมานสามัคคีร่วมกันของพี่น้องร่วมชุมชน

การถือศีลอด การถือศีลอดของชาวมุสลิมสวนพลูก็เหมือนกับชาวมุสลิมโดยทั่วไปที่มีระยะเวลา วิธีการและหลักการเดียวกัน การถือศีลอด(งดอาหาร เครื่องดื่ม การเสพสมทางเพศและอยู่ในภาวะที่สำรวม)ตั้งต่อก่อนพระอาทิตย์ขึ้นจนกระทั่งตกดิน ตลอด 29-30 วันเดือนรอมฎอน ซึ่งเป็นเดือนที่ 9 ตามปีจันทรคติอาหรับที่เรียกว่า **ฮิจเราะห์ศักราช** เป็นประจำทุกปีที่มุสลิมทุกครัวเรือนจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันเพื่อดำรงหลักการและปฏิบัติตามศรัทธาแห่งศาสนาโดยต้องตั้นหา

อาหารตั้งแต่ 4 นาฬิกา เพื่อรับประทานอาหารร่วมกันก่อนเวลาละหมาดซุบฮ์(ละหมาดเวลาแรกของวันประมาณ 5 - 5.30 นาฬิกา)หรือก่อนพระอาทิตย์ขึ้น และเตรียมก่อนการละศีลอด ในตอนประมาณ 5 - 6 โมงเย็น มีทั้งที่ละศีลอดร่วมกันในครอบครัวที่บ้าน ทำอาหารแจกจ่ายเพื่อนบ้าน และการออกไปละศีลอดร่วมกัน พร้อมกับแขกของชุมชนและผู้เดินทางผ่านมายเยี่ยมเยียนที่มีสยิดสวนพลูและอีกภารกิจสำคัญของการถือศีลอดคือ การละหมาดร่วมกันในเวลากลางคืนที่เรียกว่า **การละหมาดตารอเวซ** โดยออกมาร่วมละหมาดกันที่มีสยิด เป็นบัญญัติที่ส่งเสริมให้ทำทั้งชายและหญิงในเดือนอันประเสริฐของชาวมุสลิมนี้ ในเดือนนี้กิจกรรมการบริโภคสำหรับมุสลิมจะลดน้อยลงแต่การค้าและการประกอบสัมมาอาชีพต่างๆยังคงเดิม ในย่านมัสยิดสวนพลูจะมีอาหารคาวหวานจำหน่ายกันมากขึ้นในบางปี โดยในเดือนของการถือศีลอดนี้ยังมีจุดเด่นในเรื่องของการทดสอบตนเอง การทำความสะอาดจิตใจ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการแบ่งปัน

การบริจาคซากาต ชาวมุสลิมสวน

พลูนับจากอดีตจวบจนปัจจุบันยังรักษาประเพณีการบริจาคซากาต มีทั้งที่เป็นเงินตราและข้าวสาร ที่เป็นข้าวสารที่เรียกว่า **ซากาตฟิตเราะห์** ที่ทำการบริจาคแก่ คนยากคนจน บ้านใกล้เรือนเคียงที่ฐานะขัดสน ครูบาอาจารย์ผู้มีพระคุณ อย่างน้อย 1 กันดั่ง (ประมาณ 2.8 กิโลกรัม)โดยเป็นประเพณี

ประจำปีที่เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนทั้ง ชายและหญิงที่จะต้องตวงข้าวและบริจาคให้เสร็จก่อนวันตรุษหรืออย่างช้าที่สุดคือตอนเช้าของวัน**วันตรุษอิดิลฟิตตรี**เพื่อเป็นการแบ่งปัน ทำบุญ สร้างการเสียสละและเอื้ออาทรต่อกันที่ต้องเป็นข้าวก็เพราะเป็นอาหารปัจจัยพื้นฐานที่ใช้บริโภคประจำวัน โดยในปัจจุบันมีบ้างที่ไม่สะดวกซื้อข้าวสารก็จะให้เป็นเงินที่ซื้อข้าวสาร ผ่านผู้ที่เป็นเจ้าหน้าที่นี้ประจำมัสยิดแทน

อีกส่วนของประเพณีวัฒนธรรมของชาวมุสลิมสวนพลูคือซากาตประจำปีของแต่ละบุคคลและครอบครัว โดยที่หักจากรายได้ของทั้งปีของแต่ละบุคคล ออก 2.5 % ของรายได้ สำหรับบุคคล 8 จำพวก(อาทิเช่น คนยากจน เด็กกำพร้า แม่หม้าย คนเดินทาง มุสลิมใหม่)ในชุมชนและต่างชุมชนที่มีสิทธิรับกองทุนเหล่านั้น ในหลายครอบครัวของมุสลิมสวนพลูที่มีฐานะดียังคงเคร่งครัดในภารกิจนี้และมีอีกหลายครอบครัวที่ไม่ค่อยจะให้ความสำคัญละเลยภารกิจที่เป็นบัญญัติสำคัญแห่งศาสนาอิสลาม

ปัจจุบันบางชุมชนมีการรวมซากาตเหล่านี้จากหลายๆครอบครัวหรือทั้งชุมชนมาเป็น **บัยตุลมาล** เพื่อเป็นกองทุนส่วนกลางในการบริหารกิจการสาธารณะ

วันตรุษอีดิลฟิตรี และวันตรุษอีดิลอัดฮา เป็นวันตรุษอีดิลสองวันในหนึ่งปี คือ ตรุษแรกจะเป็นวันที่หนึ่งของการสิ้นสุดการถือศีลอด และตรุษที่สองคือวันตรุษอีดิลอัดฮาซึ่งตรงกับวันที่มุสลิมบางส่วนกำลังประกอบพิธีฮัจย์ที่นคร มักกะห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย โดยทั้งสองวันตรุษนี้จะเป็นวันหยุดที่สำคัญประจำปีเป็นวันรื่นเริง โดยชาวมุสลิมจะมาละหมาดร่วมกันที่มัสยิด เยี่ยมญาติผู้ใหญ่

การเยี่ยมบรรพบุรุษที่กูโบร์
ในวันตรุษอีดิลฟิตรี

บรรยากาศการร่วมแรงร่วมใจและความครึกครื้นในวันตรุษอีดิลอัดฮา

เยี่ยมบรรพบุรุษที่สุสาน(กูโบร์)ขออภัยโทษต่อกัน เยี่ยมเยียนไปมาหาสู่ ทุกบ้านจะมีอาหารเลี้ยงและเด็กจะได้ส탕ค์แจก

ในส่วนของวันตรุษอีดิลอัดฮา จะมีการพลีสัตว์ใหญ่ที่เรียกว่า **การทำกูรบาน** เป็นการเชือดวัวควาย แพะ แกะ ที่มาจากการบริจาคหรือร่วมซื้อเพื่อทำบุญ ตามความเชื่อของชาวมุสลิมและนำเนื้อที่ได้มาแบ่งปันแก่คนยากคนจน ญาติพี่น้องหรือปรุงอาหารกินร่วมกันที่มัสยิด

การสังคมสงเคราะห์ ประเพณีวัฒนธรรมประจำปีและตลอดชีวิตของชาวมุสลิมสวนพลู ในด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีมาแต่อดีต หน้าที่ และอาสาสมัครของชาวชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่ม ตั้งเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม เพื่อการดูแล สงเคราะห์เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ อาทิ ด้านการศึกษา การเผยแพร่ศาสนา และการป้องกันการประสบภัยจากไฟไหม้และน้ำท่วม จากภัยต่างๆที่เกิดขึ้น รวมถึงปัญหาการขาดโอกาสทางการศึกษา การประกอบอาชีพ ขาดเงินทุน การด้อยการศึกษา จึงทำให้เกิดกลุ่มอาสาสมัครเหล่านี้เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อการรองรับและสนับสนุนการแก้ไขปัญหาดังกล่าว และสร้างสรรค์งานพัฒนาร่วมกับหน่วยงานพัฒนาชุมชนของภาครัฐ และการดำเนินงานตามระเบียบนโยบายของรัฐในเรื่องกองทุนหมู่บ้าน โดยมีกลุ่มที่ดำเนินงานด้านนี้ อาทิ กลุ่มเยาวชนสัมพันธ์สวนพลู กลุ่มมุสลิมะห์ (สตรีมุสลิม) กลุ่มจัดกิจกรรมช่วยเหลือประชาชน อปพร. และกลุ่มออสส. และอีกกลุ่มที่สำคัญในชุมชนตลาดพลูคือกลุ่มกองทุนมุสลิมตลาดพลูเพื่อการพัฒนาชุมชนและกองทุนหมู่บ้านชุมชนเมืองที่ยังดำเนินงานอยู่ในปัจจุบัน

ภาพสมาชิกกลุ่มมุสลิมะห์ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2529 ปัจจุบันเลิกกลุ่มไปแล้ว

การทำฮัจญ์ หรือที่มักเรียกกันติดปากว่าการเดินทางไปแสวงบุญที่นคร มักกะห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เป็นประเพณีวัฒนธรรมที่เป็นแนวปฏิบัติสำหรับชาวมุสลิมทั่วโลก ทุกชาติ ทุกชาติพันธุ์ สืบมาและฐานะทางสังคม สำหรับชาวมุสลิมสวนพลูก็เช่นเดียวกันมีโอกาสได้เดินทางเข้าร่วมมากกว่า 100 ปี ที่ผ่านมาจวบจนกระทั่งปัจจุบัน จากอดีตที่ต้องเดินทางทางเรือเดินสมุทรนับแรมเดือน เล่ากันว่า 3-4 เดือนเลยทีเดียว กว่าผู้เข้าร่วมการประกอบพิธีฮัจญ์จะเดินทางกลับมา ในอดีต ประเพณีนี้จึงเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญ คนที่จะได้ไปต้องมีความพร้อมจริงทั้งทางด้านศรัทธาและทรัพย์สิน ประเพณีวัฒนธรรมของชาวมุสลิมนี้มีการเตรียมตัวกันอย่างยาวนานเรียกว่าทำงานเก็บหอมรอมริบมากันทั้งชีวิตเพื่อการนี้โดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นครั้งหนึ่งในชีวิตที่ได้รับโอกาสในการนมัสการพระผู้เป็นเจ้า ณ จุดศูนย์กลางของโลกมุสลิมหรือเป้าหมายและทิศที่เป็นหันไปสู่ในขณะนมนัสการพระผู้เป็นเจ้า ที่เรียกว่าวิหาร **กะบะห์** ที่ตั้งอยู่กลางบริเวณของมัสยิดอัล ฮารอมของนครมักกะห์ โดยในระยะหลังเมื่อมีการเดินทางโดยเครื่องบินมีความสะดวกรวดเร็วในการเดินทางคุณค่าในด้านความยากในการเข้าร่วมจึงเปลี่ยนไปเป็นการง่ายขึ้นสำหรับชาวไทยมุสลิม และมุสลิมชาวสวนพลูในการเดินทางไปด้วย ในทุกปีจะมีชาวมุสลิมสวนพลูมีโอกาสเดินทางกันไปด้วยพิธีการนี้ไม่ต่ำกว่า 10 คนในทุกปี

แผงค้าขายอาหารซึ่งจะคึกคักเป็นพิเศษในตอนเย็นของเดือนถือศีลอด

ประเพณีหรือวัฒนธรรมช่วงชีวิตนี้ อาจไม่ใช่มุสลิมทุกคนที่จะมีความสามารถ ทั้งทางด้านกำลังกายและกำลังทรัพย์ในการเข้าร่วมประเพณีที่เป็น **ครั้งหนึ่งในชีวิต** เป็นศาสนบัญญัติที่อย่างน้อยที่สุดเพียงครั้งเดียวเท่านั้นถ้ามีความสามารถที่จะทำได้ ส่วนบุคคลหรือครอบครัวใดที่มีความสามารถทางด้านร่างกายและกำลังทรัพย์ที่เหลือเพื่อ อาจเดินทางเข้าร่วมได้มากกว่าหนึ่งครั้ง และเช่นเดียวกันเป็นประเพณีที่ไม่บังคับสำหรับมุสลิมที่ไม่มีความสามารถ แต่ก็ยังมีมุสลิมที่ได้รับโอกาสจากการสงเคราะห์ของทั้งหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนจากโลกอาหรับเกือบทุกปี ส่วนจำนวนผู้เข้าร่วมประเพณีวัฒนธรรมนี้ในแต่ละปีจะขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินของชาวมุสลิมชุมชนชนวนพลูเป็นสำคัญ

ส่วน **ประเพณีเฉพาะกิจ**ของท้องถิ่นมุสลิมชนวนพลูที่หายไปแล้ว ที่เหลือเพียงแต่ความทรงจำและไม่ได้รับการสืบสานจนปัจจุบัน พบว่าในอดีตได้มีประเพณีที่ทำร่วมกันของชาวมุสลิมที่นำสนใจอยู่สองประเพณี คือ การละหมาดไล่โรคห่า(อหิวาตกโรค)และการละหมาดขอฝน เป็นศาสนกิจร่วมมือชุมชนประสบปัญหา เป็น การที่ชาวมุสลิมเข้าร่วมปฏิบัติศาสนกิจเมื่อเกิดภัยพิบัติ เช่น ภัยพิบัติโรคภัยระบาด ชุมชนมัสยิดชนวนพลู ในช่วง พ.ศ. 2480-2500 ปรากฏว่าเคยมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีที่เรียกว่า **การละหมาดไล่โรคห่า** หรืออหิวาตกโรคซึ่งในขณะนั้นกำลังเป็นที่ระบาดหนักในชุมชน เป็นการประสปร่วมกันทั้งชาวพุทธ จีนและมุสลิม คร่าชีวิตชาวมุสลิมไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งสอดคล้องกับทางศาสนาพุทธที่มีการทำพิธีไล่โรคห่าโดยการนำของเจ้าอาวาสเช่นกัน

พิธีปัดรังควาญ หรือขับไล่ไสส่ง (มารร้าย) เมื่อเกิดโรคอหิวาระบาด การทำพิธีนี้ไม่ใช่พิธีกรรมของศาสนาอิสลาม แต่เป็นความเชื่อของคนโบราณที่สืบทอดกันมา คนสมัยก่อนเชื่อว่า โรคอหิวา เป็นปิศาจร้ายจำพวกหนึ่ง จึงต้องทำพิธีขับไล่ให้ออกไปจากหมู่บ้าน ข้าพเจ้ายังมีโอกาสได้เห็นครั้งหนึ่งในราว พ.ศ. 2495 ได้เกิดโรคอหิวาระบาดขึ้นในหมู่บ้านเรามีผู้เสียชีวิตไปหลายคน การฉีดยาป้องกันไม่ค่อยมีรักษากันด้วยยาพื้นบ้าน ชาวบ้านเขาจึงนัดรวมตัวกันทำพิธีขึ้นอีกครั้ง พวกผู้ชายเขาจะมาพร้อมกันที่หน้ามัสยิดในราว 2 ทุ่มกว่าไม่อนุญาตให้ผู้หญิงไปเดินด้วย เริ่มพิธีด้วยผู้อาวุโสจะเดินสวดมนต์นำหน้ามีคนร่วมขบวนหลายสิบคน การเดินต้องจุดคบไฟด้วยเพราะถนนหนทางมืดมาก เป็นเรื่องสว่นทั้งนั้น ระหว่างที่เดินไปนั้นก็สวดมนต์ไปด้วย เขาจะเดินไปจนรอบหมู่บ้านมุสลิมเริ่มเดินไปทางสถานีรถไฟวงเวียนใหญ่ก่อนแล้วเดินลัดเลาะไปจนทั่วทั้งในสวนจนถึงใกล้วัดโพธิ์นิมิตรซึ่งมีกลุ่มมุสลิมเป็นหมู่บ้านสุดท้าย แล้ววกกลับมารวมกันที่หน้ามัสยิดเป็นอันเสร็จพิธี ตลอดทางที่เดินไปนั้นทั้งหมดก็จะสวดมนต์ด้วยเสียงดังมาก เมื่อก่อนกลางคืนจะเงียบสงบ เสียงสวดนั้นจะได้ยินก้องไปไกล ถ้าเจอทางแยกที่เรียกว่าทางสามแพร่งผู้ใหญ่ที่นำหน้าขบวนเขาจะหยุดแล้วกล่าวพระนามของพระผู้เป็นเจ้าด้วยเสียงอันดัง 3 ครั้ง ความหมายก็คือ ไล่พระองค์อัลเลาะห์ ผู้ใหญ่ ซึ่งคำกล่าวนี้อาจารย์เชื่อว่าพวกปิศาจร้ายจะเกรงกลัวแล้วหลบหนีไป “.....ความเชื่อในเรื่องนี้ไม่มีแต่ชาวมุสลิมเท่านั้น

แม้แต่ชาวพุทธเองก็เชื่อในเรื่องนี้ด้วยเหมือนกัน ข้าพเจ้ามีเพื่อนเป็นชาวพุทธ เขาบอกว่า ถ้ามีโรคอหิวาโรคระบาดเข้ามา ญาติผู้ใหญ่เขาจะนำเอาหนังหมูมาแขวนไว้ตามประตูหน้าต่าง เหตุผลคือเขาบอกว่า ผีแขกมันกลัวหมู อาจเป็นไปได้ว่าโรคอหิวาเนี่ยมักจะแพร่เชื้อมาจากประเทศอินเดีย.....” (สัมภาษณ์ สุพร วิทยุ อายุ 63 ปี และคุณลุงสมาน หลงสกุล อายุ 70 ปี กุมภาพันธ์ 2545)

และอีกประเพณีหนึ่งคือ **การละหมาดขอฝน** จากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าในคราวที่แล้วจัดฝนไม่ตก ทำให้การดำเนินชีวิตของชาวชุมชนประสบปัญหาอันเนื่องมาจากการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค โดยที่สองประเพณีเป็นประเพณีที่เป็นการเฉพาะกิจไม่ได้ทำต่อเนื่องกันทุกปี โดยมีอิหม่ามซึ่งเป็นผู้นำชุมชนนำปวง สัปบุรุษ ทั้งหลายมาร่วมทำพิธีขอพร โดยการละหมาดเพื่อขอพรตามจุดประสงค์ดังกล่าว มีหลักฐานปรากฏในบันทึกของประวัติชุมชนมุสลิมหลายๆแห่งในฝั่งธนบุรี อาทิ ชุมชนมุสลิมแยกบ้านแขก(สี่แยกบ้านแขก)และชุมชนมุสลิมปากลัด(อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ) ซึ่งปัจจุบันนี้ทั้งสองประเพณีดังกล่าวไม่ปรากฏว่ามีการร่วมกันกระทำอีกแล้ว

“.....การเล่นลำตัดจะเล่นกันถึงตีสอง ตีสาม คนจะมาดูเป็นร้อย มานั่งปูเสื่อดูกันเลยไม่เก็บตัว ดูฟรี โดยส่วนมากจะเป็นงานมงคลเป็นส่วนมาก แต่ละครกับลิเกต้องมีไหว้ครู.....งานบุญห้ามเล่นในมัสยิด แต่ว่าพวกชาวบ้านเล่นได้ เพราะไม่มีการไหว้ครู..... (สัมภาษณ์ คุณลุงชำนาญ เชนดิยานนท์ 19 มกราคม 2545)

การละเล่นกระบี่กระบอง การร้องลำตัด การทำน้ำบรเดาะฮ (น้ำมันตหยดเทียน) และ การทำบุญด้วยข้าวเหนียวเหลืองและไถ่อย่าง การอ่านอัลกุรอานร่วมกันที่มัสยิดในคืนนิซฟูชะฮาน (คืนก่อนการเข้าสู่เดือนถือศีลอด 15 วัน) ก็ได้สูญหายไปบ้างแล้วเช่นเดียวกัน

บทที่ 2

วิถีชีวิตริมน้ำย่านตลาดพลู : พลู : วิถีชีวิตสองฝั่งคลอง (พ.ศ. 2398 – พ.ศ.2475)

พลูเป็นพืชที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างมาก ตั้งแต่ต้องใช้น้ำที่สะอาด สภาพความสมบูรณ์ของดินและอากาศที่บริสุทธิ์ ในสมัยก่อนวิถีชีวิตของผู้คนย่านนี้เชื่ออำนาจต่อระบบนิเวศ วัฒนธรรมประเพณียังมีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศอีกเช่นกัน แม้กระทั่งกฎหมายในบางช่วงเวลาเริ่มเห็นความจำเป็นของการรักษาระบบนิเวศ เช่นการห้ามทิ้งขยะลงคลอง หรือทิ้งสิ่งของเพื่อถมที่ริมคลอง จากการที่พื้นที่ในย่านนี้เหมาะแก่การเพาะปลูก ภูมิปัญญาของชุมชนมีส่วนช่วยเสริมสร้างพื้นฟูระบบนิเวศให้ดีขึ้น เช่น การปลูกต้นทองหลางเป็นค้ำพลูใบทองหลางเป็นปุ๋ยชั้นดีทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์และถ่ายน้ำได้ดี ในอดีตไม่พบหลักฐานการทำลายสมดุลของระบบนิเวศโดยคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ จนอาจกล่าวได้ว่าในอดีตคนนอกที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์วัฒนธรรมประเพณีที่คนในได้วางไว้ ในช่วงเวลานี้ผู้วิจัยไม่พบความขัดแย้งที่รุนแรงในการแย่งชิงทรัพยากรสาธารณะทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่ากลไกทางวัฒนธรรมจะช่วยลดความรุนแรง

เรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนย่านตลาดพลูในช่วงนี้ ค้นพบได้จากหลักหลักฐานต่างๆและเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในย่านนี้มาก เนื้อหาส่วนใหญ่ได้จากเอกสารทางราชการและเรื่องเล่าในหนังสือเด็กคลองบางหลวง ของ ขุนวิจิตรมาตรา คำบอกเล่าของบุคคลในยุคปัจจุบันมีไม่ถึงปี พ.ศ.2475 หลัง พ.ศ.2475 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลง ค่อนข้างมากในย่านนี้และสามารถเก็บเรื่องราวได้จากการบอกเล่า แต่บางเรื่องผู้เล่าย้อนไปถึงช่วงปู่ย่าตายาย ผู้วิจัยนำเรื่องราวนั้นมาไว้ในช่วงนี้

2.1 ขาดิพนธ์การตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิต

เนื่องจากบริเวณพื้นที่ศึกษาประกอบไปด้วยลำน้ำใหญ่ที่เคยเป็นแม่น้ำมาก่อนคือ คลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง มีคลองต่างๆมากมายทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาดังได้กล่าวรายละเอียดไปแล้ว ทำให้เกิดน้ำท่วมบ่อยครั้งซึ่งเป็นผลดีคือ มีการตกตะกอนทับถมกันมากซึ่งเป็นปุ๋ยอย่างดี พื้นดินบริเวณนี้เป็นดินชุดธนบุรี คือ ดินชุดบางกอกที่ถูกยกทรงเพื่อปลูกผักและสวนผลไม้ การพลิกดินชั้นล่างขึ้นมาอยู่ข้างบนคือการลอกทรงสวนประจำปีเพื่อนำเลนขึ้นมาโปะเป็นปุ๋ยบนหน้าดิน ทำให้เกิดการเรียงตัวของดินไม่เป็นไปตามธรรมชาติ คุณสมบัติของดินเปลี่ยนไปโดยสามารถระบายน้ำได้ดีขึ้นและมีอินทรีย์วัตถุมากขึ้น (สุดารา สุจฉายา , 2542 ; 22-23) จากสภาพพื้นที่และสภาพดินที่ปรับสภาพให้ดีขึ้นเหมาะแก่การเพาะปลูก พบหลักฐานที่ยืนยันได้ว่ามีสวนผลไม้ในเมื่องบางกอกและในบริเวณพื้นที่ศึกษา เช่นราชทูต เดอ ลาร์รูแบร์ บาทหลวงตาซาร์ด ได้กล่าวไว้ในบันทึกการเดินทางที่เข้ามาเยือนกรุงสยามว่า

“.....เมืองบางกอกมีที่ดินสำหรับการเพาะปลูกอย่างเดียวเท่านั้นปีหนึ่งๆ ทำเงินให้พระเจ้ากรุงสยามได้ถึงหนึ่งแสนเอกด้วย ผลิตผล---พลู---ผลไม้เกือบทุกชนิดอันเป็นเครื่องบริโภคที่สำคัญ.....”
(กรมศิลปากร, 2521 : 9)

ภาพโบราณถ่ายจากวัดกัลยาณมิตรวาสุดีคือปากคลองบางหลวง

2.1.1 ชาติพันธุ์กับการตั้งถิ่นฐาน

ในพื้นที่ศึกษาน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากเส้นทางเดินเรือจากปากคลองบางกอกใหญ่หรือคลองบางหลวง ต่อไปจนถึงคลองด่านออกไปมหาชัย เป็นเส้นทางการค้าเส้นทางสัญจรและเส้นทางเดินทัพ ตั้งแต่ช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง โดยพบหลักฐานจากวรรณคดีกำศรวลสมุทรกล่าวถึงบางนางนอง

เสียดายหน้าซ้อยขึ้น	บัวทอง ภูนา
ศรีเกศเกษรสาว	ดอกไม้
มาดลบรรลุนอง	ชลเนตร
ชลเนตรซู้ซ้อยให้	ร่วมแรงโรงแรง (ศรีปราชญ์ : กำศรวลสมุทร อ้างใน สุ

จิตต์ วงศ์เทศ, 2539 : 28)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระได้ใช้เส้นทางคลองบางกอกใหญ่ไปจนถึงคลองด่าน ซึ่งมีหลักฐานทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่มากมาย นอกจากนี้ยังพบว่าวัดต่างๆ ในบริเวณริมคลองดังกล่าวเป็นวัดเก่าสร้างในสมัยอยุธยาแทบทั้งสิ้นซึ่งได้แก่ วัดจันทาราม วัดอินทาราม วัดราชคฤห์ วัดอัปสรสวรรค์ (วัดหนู) วัดนางชี รวมทั้งวัดนางนองซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในคลองด่าน แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้น่าจะมีผู้คนมาตั้งถิ่นฐานมากพอที่จะทำนุบำรุงวัดซึ่งมีจำนวนมากเหล่านี้ได้

ในช่วงกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าโจมตีหนักในระบะปี พ.ศ.2310 ผู้คนในธนบุรีคงกระจัดกระจายหลบหนีพม่าไปมาก เมื่อพระเจ้าตากมาจัดตั้งธนบุรีเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยา ทรงพยายามชักชวนและใช้จิตวิทยาให้ราษฎรเข้ามาตั้งบ้านเรือนในธนบุรี ในระบะแรกกรุงธนบุรีมีสภาพเป็นสวนและไร่ นาซึ่งเป็นเขตในชุมชน ห่างออกไปยังมีสภาพเป็นป่า ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า

“--- ณ วัน 6 ๗ 3 ค่ำ เพลา 2 ยาม เสือเข้ามากินเขมรชาย ซึ่งเฝ้าสวนหลังวัดบางยี่เรือ ---”
(พันจันทนумаต 2507:20)

แต่เมื่อมีคนมาอยู่มากขึ้นและพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดให้ขุนนางซื้อสายจันจากอยุธยาและชาวจีนที่อพยพจากเมืองจีนมาตั้งบ้านเมืองสองฝั่งคลองบางหลวงบางกลุ่มก็ขยับขยายเข้ามาภายในคลองซึ่งส่วนใหญ่เป็นจีนแต่จ้าว ชาวจีนเหล่านี้มีฐานะเป็นจีนหลวง ขุนนางชาวไทยและขุนนางชาวจีนได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนในคลองนี้ดังนั้นคลองบางกอกใหญ่จึงเรียกว่า **คลองบางหลวง** (บางกอกกรีกอร์เดอร์ เล่ม 1 จ.ศ.1227,2535:2)

ชาวมุสลิม ในช่วงสมัยกรุงธนบุรีมีการอพยพโยกย้ายหนีภัยสงครามของพม่ากันมาก ได้มีกลุ่มมุสลิมจากอยุธยามาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาและปากคลองบางกอกใหญ่ที่เรียกว่า สุเหร่าต้นสนและอีกกลุ่มอยู่ตรงข้ามกันคือสุเหร่าบางหลวง มุสลิมที่สุเหร่าสวนพลู ในคลองบางกอกใหญ่ถูกกวาดต้อนมาเมื่อครั้งสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ยกทัพไปตีปัตตานีในปี พ.ศ. 2374(ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, 2538 : 47-49) แลได้กวาดต้อนชาวมุสลิมมาไว้ที่คลองบางหลวงตั้งแต่ปากคลองในบริเวณสุเหร่าสวนพลูในปัจจุบัน (คณะกรรมการ อิสลามประจำมัสยิดสวนพลู, 2518 : 10-13) ซึ่งสมัยนั้นเรียกสุเหร่าบ้านสวน พบหลักฐานบางแห่งเรียกชุมชนนี้ว่าบ้านแขก (โปรดดูแผนผัง 1 วัดเวฬุราชิน) ชาวมุสลิมในสมัยนั้นจะเป็นไพร่หลวงมีสังกัด

จากแผนผังที่ 1 วัดเวฬุราชิน ปรากฏพื้นที่สวนของคนมุสลิมมี สวนโต๊ะเหม็น อำแดงจ้อย สวนโต๊ะหวัง อำแดงจ้าว สวนโต๊ะเฒ่า อำแดงหยี และจากแผนที่แนวทางรถไฟซึ่งทำขึ้นสมัยหลังคือในปี พ. ศ. 2486 (โปรดดูแผนที่แนวทางรถไฟปี พ. ศ. 2486) สามารถยืนยันถึงจำนวนบ้านเรือนที่ตั้งถิ่นฐานของชาวมุสลิมในย่านนี้ พื้นที่ตั้งแต่แนวคลองบางไส้ไก่ตามแนวทางรถไฟเกือบทั้งสองฝั่งเป็นของชาวมุสลิม มีที่ดินแปลงใหญ่ซึ่งน่าจะถือครองมาก่อนปี 2486 เช่นที่ดินของ นายตาเลียบ นางเนาะ นางซ้อย อับดุลลา นางซ้อย สันติราษฎร์ นายสะมะอา น.ส.เยาะ และมีที่ดินวัดแขกคณะอิสลาม (คือมัสยิดสวนพลู) แต่เนื้อที่โดยรวมของชาวมุสลิมมีไม่มากนัก เมื่อเทียบกับคนไทย สำหรับชาวมุสลิมน่าจะสนใจว่าในปัจจุบันที่ดินแปลงใหญ่แทบไม่มีแล้ว ชาวมุสลิมจัดการที่ดินในอดีตอย่างไร มีปัจจัยอะไรที่ทำให้ที่ดินของชาวมุสลิมในย่านนี้เปลี่ยนมือไป

โดมทรงสูงของมัสยิดหลังเก่า

ชาวมอญได้อพยพเข้ามาจากหัวเมืองมอญในสมัยธนบุรีต่อมาได้มาสมทบเพิ่มเติมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้มาตั้งถิ่นฐานใกล้วัดรามัญ หรือวัดประดิษฐาราม ซึ่งมีพวกมอญเดิมอยู่กันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ต่อมาได้ขยายขยายมาอยู่ใกล้วัดมอญ หรือวัดบางยี่เรือมอญหรือวัดราชคฤห์ ชาวมอญบางส่วนได้เข้าไปอยู่ในคลองบางไส้ไก่ จะเห็นว่าวัดมอญทั้งสองแห่งถูกรัฐบาลไทยเปลี่ยนชื่อเรียกใหม่ ไม่มีร่องรอยชาติพันธุ์มอญหลงเหลืออยู่ ชาวมอญในย่านนี้ปัจจุบันได้แต่งงานผสมกับคนมุสลิม คนไทย คนจีน ไม่เหลือเค้าของความ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวมอญ ชาวมอญจะทำมาหากินโดยการเพาะปลูก แต่ไม่พบหลักฐาน การปั้นหม้อเหมือนชาวมอญถิ่นอื่น ๆ ฐานะของชาวมอญย่านนี้จะต่างจากชาติพันธุ์อื่น ๆ คือ มีฐานะเป็นไพร่หลวง ทำหน้าที่พายเรือหลวงซึ่งมีโรงเรือหลวงอยู่ใกล้กับปากคลองบางไส้ไก่ (สุจริตลักษณะ ดิณดุลงและคณะ , 2538 : 16 , 28) โรงเรือนนี้เป็นที่เก็บเรือของทหารเรือและเป็นย่านทหารเรืออยู่มาก พวกมอญบางไส้ไก่ส่วนมากจะทำงานอยู่ในกรมอู่หลวง และมักจะชักจูงญาติพี่น้องเข้ามาทำหน้าที่นี้ด้วย (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541 : 142) การที่ชาวมอญมีฐานะเป็นไพร่หลวงทำให้สามารถถือครองที่ดินได้เช่นเดียวกับคนไทย น่าเสียดายว่าเราไม่ทราบจำประชากรมอญในกรุงเทพฯ ในช่วงนั้น มีการสำมะโนประชากรใน พ.ศ.2441-2442 แต่ไม่มีรายงานในกรุงเทพฯ เนื่องจากไม่ได้ขึ้นกับมหาดไทยจึงไม่สามารถคาดคะเนจำนวนชาวมอญในย่านนี้ได้ นอกเหนือจากการแต่งกายของชาวมอญที่ต่างไปจากคนไทยทั่วไป ค่ะเนจำนวนชาวมอญในย่านนี้ได้ นอกเหนือจากการแต่งกายของชาวมอญที่ต่างไปจากคนไทยทั่วไป การสร้างบ้านเรือนของชาวมอญก็ต่างออกไปคือชอบปลูกเรือนขวางลำน้ำโดยเอาด้านชื่อลงน้ำ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบ้านก็คล้ายกับการก่อสร้างบ้านไทยในสมัยเดียวกันคือจะใช้ไม้หรือไม้ไผ่และมุงหลังคาจาก สิ่งสำคัญคือจะต้องมีเสาเรือนซึ่งเป็นเสาหลักในบ้านและเป็นที่ประดิษฐานผีบ้านผีเรือน ตัวบ้านมักจะเป็นบ้านยกพื้นเรื่องที่สำคัญ ได้แก่ เสื่อและหมอน ไม่ค่อยมีโต๊ะและเก้าอี้ โดยทั่วไปมักจะรับรองแขกด้วยเสื่อ (สุภรณ์ โอเจริญ, 2541 : 80)

ภาพเจดีย์ใหญ่ย่อไม้ยี่สิบประจำวัดราชคฤห์

ชาวไทยนอกจากกระจัดกระจายอยู่ปะปนกับต่างชาติพันธุ์อื่น ๆ น่าจะมีบางส่วน ตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งขวาของคลองบางหลวงโดยเฉพาะฝั่งตรงข้ามวัดทั้งสาม (วัดจันทาราม วัดอินทาราม และวัดราชคฤห์) เนื่องจากอยู่ไม่ไกลจากชุมชนฝั่งซ้ายและสะดวกในการเข้ามาประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัดทั้งสาม ประกอบกับพื้นที่ ๆ ไม่มีการกีดเซาะจึงเหมาะเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่ระหว่างวัดต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไปแล้ว

อาจจะไม่มีผู้คนตั้งบ้านเรือนหรืออยู่น้อยจนไม่เป็นชุมชนเพราะความเป็นพื้นที่รกร้างซึ่งจากการบอกเล่าของบรรพบุรุษในเรื่อง โครงกระดูกในตู้ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เห็นสภาพความรกร้างค่อนข้างชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับแผนที่ของร้อยเอกเจมส์ โลว์ซึ่งทำขึ้นในปี พ.ศ. 2378(แผนที่หมายเลข 3)พื้นที่บริเวณริมฝั่งคลองบางกอกใหญ่ในย่านพื้นที่ศึกษาแทบไม่มีบ้านผู้คนอยู่เลย ปรากฏเฉพาะวัดทั้ง 3 และมีบ้านหลังใหญ่อยู่ใกล้วัด 2 หลัง อาจเป็นได้ว่ามีแต่บ้านหลังเล็กหลังน้อยจึงไม่ได้ลงไว้ซึ่งคล้ายคลึงกับแผนที่อีกหลายฉบับที่จะกล่าวต่อไป

ชุมชนริมฝั่งคลองด้านบริเวณวัดนางชีซึ่งเป็นวัดเก่าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจะเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มขุนนางไทยโดยเฉพาะตระกูลอมตยกุลและเครือญาติ ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่สองฝั่งคลองด้านตั้งแต่คู่งแถวจนถึงวัดนางชีมีความยาวถึง 40 เส้น (โหมด อมตยกุล , ม.ป.พ. เอกสารโรเนียว) น่าจะมาตั้งบ้านเรือนตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์เนื่องจากประวัติ วัดนางชีระบุว่าพระมารดาของสมเด็จพระอมรินทรบรมราชินีในรัชกาลที่ 2 ได้มาบวชเป็นชีที่วัดนี้ บริเวณนี้ควรจะเป็นชุมชนใหญ่ของคนไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์

ขุนนางไทย มีหลักฐานชัดเจนถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนย่านตลาดพลูในช่วงต้นรัชกาลที่ 4 คือพบรายชื่อการเป็นสมาชิกหนังสือบางกอกรีคอร์ดเดอร์ เช่น เจ้าแบน บ้านอยุธยาตลาดพลูข้างใน นอกจากนี้ยังมีบ้านขุนนางอยู่ปะปนในบริเวณใกล้เคียง เช่น นายจ่ายวด ขุนนางแผนภาษีเบ็ดเสร็จบ้านอยู่หน้าตลาดพลู ขุนแก้วภูวดล นายอำเภอฝั่งตะวันตกบ้านอยุธยาตลาดพลู และยังมีบ้านขุนนางอื่นๆอยู่บริเวณใกล้วัดในย่านนั้นเช่น ขุนภักดีวิจารณ์ (โพล่ง) สังกัดกรมท่าชาวอยุธยา วัดอินทาราม หมื่นสนัด (ลิน) กรมพระคลัง อยู่หน้าวัดจันทาราม นายจ่ายวด เมเยอร์ อยู่หน้าวัดราชคฤห์ ขุนดุรงค์เสนี (แสน) กรมม้ายู่บ้านคลองวัดเวฬุราชิน (ดูรายละเอียดในสารบาญญัติที่ ส่วนที่ 1 คือตำแหน่งราชการ จ.ศ.1245 เล่มที่ 1) เป็นที่น่าสังเกตว่าขุนนางที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณใกล้ตลาดพลู ส่วนใหญ่จะเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย และมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกรมพระคลังหรืออยู่ฝ่ายปกครองทำให้สะดวกในการปฏิบัติงานในพื้นที่ ขุนนางเหล่านี้อาจเป็นคนไทยหรือคนไทยเชื้อสายจีน

สำหรับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ส่วนมากจะเป็นชาวไทยนิยมตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณปากคลองบางหลวงและฝั่งคลองตรงข้ามกับตลาดพลู รวมทั้งเข้าไปอยู่ด้านในของคลองด้านบริเวณใกล้วัดนางชี เป็นที่น่าเสียดายว่าในเอกสารกรมไปรษณีย์ซึ่งสำรวจปี พ.ศ 2426 ระบุดินฐานที่อยู่ของ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่และชั้นผู้น้อยจำนวนถึง 59 คน ไม่ชัดเจนนัก หลายท่านระบุเพียงบ้านริ มคลอง บางหลวง หรือบ้านริมคลองบางกอกใหญ่ไม่ได้มีรายละเอียดเพิ่มเติมแต่อย่างใด แต่ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวถึงบ้านขุนนางที่อยู่ริมคลองบางหลวงไว้มากมายหลายท่าน (โปรดดูแผนที่ 6) ซึ่งมีหลักฐานตรวจสอบได้ในปัจจุบันคือบ้านหลวงฤทธิณรงค์รอน (แจ็ก แสงมณี)และที่ดินของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล) ปัจจุบันเป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

สภาพสวนฝั่งธนบุรีตามแนวคลองบางหลวง

จะเห็นว่าสองฝั่งคลองบางหลวงถึงคลองด่านเรียงรายไปด้วยบ้านขุนนางตั้งแต่ระดับ เจ้าพระยา จนถึง หลวง ขุน สมกับชื่อ **คลองบางหลวง** ซึ่งมีทั้งคนไทยและคนจีน บ้านขุนนางเป็นบ้านหลังใหญ่ สร้างด้วยไม้บ้างตึกบ้างมีบริเวณกว้างขวางหลังบ้านจะเป็นสวนผลไม้ ราษฎรสามัญจะอยู่สลับเรียงราย กันไป ในสมัยก่อนบ้านเล็กเรือนน้อยแทบไม่มี (กาญจนาคพันธุ์ , 2544; น.25) ทั้งนี้สอดคล้องกับแผนผังของพระยาพระราชสีห์พิบาลร้องเรียนการตั้งโรงสี ปรากฏแนวหมู่บ้านของราษฎรซึ่งอาจมีทั้งไทยและจีนอยู่ฝั่งตรงข้ามกับตลาดพลู มีแนวสวนทุเรียนของราษฎรหลายแปลงรวมทั้งสวนทุเรียนของพระยาพระราชสีห์พิบาลและของพระยาฤทธิรงค์ธรรณเจท โปรดดูแผนผังที่ 3)

ชาวจีน นาย โหมด อมาตยกุล ได้กล่าวว่าใกล้วัดนางชีมี **บ้านจีน** ซึ่งน่าจะเป็นย่านชุมชนจีนอีกย่าน ซึ่งสอดคล้องกับบริเวณ วัดหนูหรือวัดอัปสรสวรรค์ที่มีชาวจีนเลี้ยงหมูกันมาก และมีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกัน ดังปรากฏในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ว่า

“.....ถึงบางหลวงล่องล่องเข้าคลองเล็ก ล้วนบ้านเจ๊กขายหมูอยู่อกโข
เมียขาวขาวสาวสวยล้วนรวบไป หัวอกใจอายใจมิใช่เล็ก
ไทยเหมือนกันครั้นว่าขอเอาหอห้อง ต้องขัดข้องแข็งกระด้างเหมือนอย่างเหล็ก
มีเงินดัดคั้ด้างเหมือนอย่างเจ๊ก ถึงลวดเหล็กกลร่อนอ่อนละไม
ถึงวัดบางนางชีมีแต่สงฆ์ ไม่เห็นองค์นางชีอยู่ที่ไหน
หรือหลวงชีมีบ้างเป็นอย่างไร คิดจะใคร่แวะหาปรึกษาชี.....”

(วรรณกรรมนิราศสุนทรภู่, 2513; 276) ในช่วงนี้ยังไม่พบหลักฐานว่ามีชาวจีนตั้งชุมชนใหญ่อยู่ในบริเวณอื่นนอกจากที่ คลองบางลำไยและวัดอัปสรสวรรค์ อาจมีชาวจีนกระจายตัวอยู่ในบริเวณวัดทั้งสามแต่คงไม่มากนัก

คลองบางลำไยถึงแม้ว่าอยู่นอกพื้นที่ศึกษา แต่มีส่วนเชื่อมต่อกับคลองบางหลวงและแม่น้ำเจ้าพระยา มีความยาวมากกว่าคลองอื่น ๆ รวมทั้งการทำมาหากินของคนที่ตั้งอยู่ริมคลองบางลำไยและบริเวณใกล้เคียงจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับพื้นที่ตลาดพลู โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่อยู่บางลำไยมีหลายชาติพันธุ์ คือ ชาวจีน ชาวมอญ มุสลิม และรวมทั้งชาวไทย ในคลองบางลำไยมีศาลเจ้าชื่อจื๋นหนันเมี่ยว สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (ต่วนลิซิง ,2543 : 254) ชุมชนชาวจีนย่านบางลำไยน่าจะเป็นชาวจีน

ฮกเกี้ยน จากคลองสวนพลูในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีภูมิปัญญาในการทำสวนหมากพลู เมื่อมาอยู่ในคลองบางลำไยใกล้ศาลเจ้าจันทน์เมื่อก่อนก็ใช้ภูมิปัญญาเดิมในการปลูกพลู การปลูกพลูบริเวณนี้จะนำมาขายที่ตลาดวัดกลางใต้สะดวก ทำให้ในระยะหลังย่านคลองบางลำไยมีการปลูกพลูกินบริเวณกว้างออกไปมาก

ชุมชนชาวจีน ซึ่งอยู่ในบริเวณตลาดพลูขนานไปกับคลองบางหลวงมีถนนตลาดพลูอยู่ด้านหลัง (โปรดดูแผนผังที่ 2 และแผนผังที่ 3) บริเวณนี้น่าจะเป็นที่โรงขัดตะของพ่อค้าคนจีน 49 โรง (โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 3) ด้านหลังตลาดพลูเป็นที่ดินแปลงใหญ่ของพระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจต ต่อมาได้ปลูกเรือนแถวให้เช่าค้าขาย 25 ห้อง (หนังสือกราบบังคมทูลของ พระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจต ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 121) บริเวณใกล้กันมีตรอกตลาดพลู (คนละส่วนกับถนน ตลาดพลู) ซึ่งมีโรงขัดตะอยู่ 12 โรง เป็นคนจีนทั้งหมด ขายได้ ขายประทัด ขายผืนและเป็นช่างไม้ คนจีนเหล่านี้ขึ้นกับรัฐบาลไทยเป็นจีนผูกปื้ทุกคน (สารบาญชีส่วนที่ 2 คือราษฎรในกรุงเทพ ถนน และตรอก จ.ศ. 1245 เล่ม 2 น. 36) มีข้อสงสัยกันว่าคนจีนในย่านตลาดพลูส่วนใหญ่ขึ้นสังกัดรัฐบาลไทยแทบไม่มีคนในบังคับต่างชาติ คนจีนที่อยู่โรงขัดตะ 49 โรงมีอยู่ 2 คนเป็นคนในบังคับฮอลันดาและในบังคับอังกฤษ มีอาชีพรับจ้างและเป็นเสมียน และจากคำบอกเล่าส่วนใหญ่ของคนในย่านนี้รวมทั้งหนังสือสังคมจีนในประเทศไทยของ วิลเลียม สกินเนอร์ กล่าวตรงกันว่ามีการอพยพเป็นชาวจีนมาจากแผ่นดินใหญ่และมาแต่งงานกับสตรีชาวไทย

ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 บริเวณตลาดพลูยังเป็นถิ่นฐานของคนจีน ในปี พ.ศ. 2445 จากการตัดทางรถไฟของบริษัทรถไฟฟ้าจีนทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าของที่ดินหลายรายได้ทำร้องเรียนและถวายฎีกา พบเอกสารกราบบังคมทูลของพระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจต (สุข ชูโต) ซึ่งมีแผนผังพื้นที่ตลาดพลู ท่านมีที่ดินแปลงใหญ่มีเนื้อที่ 2500 ตารางวา ต่อมาได้ปลูกเรือนแถวไว้ให้เช่าค้าขายถึง 25 ห้องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2441 และจากเรื่องเด็กคลองบางหลวงของขุนวิจิตรมาตรากล่าวว่าย่านนี้มีห้องแถวถึง 100 ห้อง ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในหนังสือกราบบังคมทูลของ พระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจตที่ว่า **เวลานี้ตลาดพลูเป็นทำเลใหญ่การค้าขายในท้องตลาดเจริญขึ้นกว่าสิบปีที่ล่วงมาหลายส่วนมหาชนไทยแลจีนทวียิ่งขึ้น** (พ.ร.บ. ร.5 น21/38 หนังสือกราบบังคมทูลของ พระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจต วันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 121)

ชุมชนไทย-จีน ช่วงปี พ.ศ. 2460 - 2474 พบแผนผังขอจัดตั้งโรงเรียนในย่านนี้หลายโรงทำให้เห็นการตั้งถิ่นฐานชัดเจนยิ่งขึ้น พบว่าตั้งแต่บริเวณวัดราชคฤห์ วัดอินทาราม วัดจันทาราม วัดเวฬุราชิน มีบ้านผู้คนสลับกับพื้นที่สวนแปลงเล็กบ้างใหญ่บ้าง บริเวณรอบๆตลาดพลูถ้าไม่ใช่เรือนแถวก็จะเป็นสวนพลูหรือสวนผลไม้ ช่วงนี้มี โรงเรียนเอกชนขอจัดตั้งจำนวน 17 โรง เป็นโรงเรียนจีน 4 โรง แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานทั้งของคนจีน คนไทยในย่านนี้ (โปรดดูตารางที่ 5-7 การจัดตั้งโรงเรียนประกอบ) ถ้าดูแผนที่วัดเวฬุราชินซึ่งเขียนโดยขุนพิสิษฐสรรพวิจารณ์ในปี พ.ศ. 2446 (แผนผัง 1) จะพบความแตกต่างและความเหมือนกันหลายประการ เช่น ไม่ได้แสดงการตั้งบ้านเรือนของคนมุสลิมเหมือนกัน ไม่ได้

แสดงที่ตั้งสุเหร่าบ้านสวน ซึ่งตั้งมาก่อนปี พ.ศ.2379 ในแผนผัง 1 ซึ่งเขียนปี พ.ศ.2446 แสดงบ้านที่อยู่รอบๆวัดเวฬุราชินถึง 11 หลัง มีทั้งคนจีนและคนไทยแต่ไม่มีของคนมุสลิม มีแต่พื้นที่สวนของคนมุสลิม

ผู้วิจัยพบหลักฐานการเช่าที่ดินของพระคลังข้างที่ ตำบลคู้งเผ่าถ่าน อำเภอบางยี่เรือ ของนาเนียม เนื้อที่ 83 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 12 บาท และของ จินเฮง เนื้อที่ 1800 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 67 บาท (หจข. ร.6 น15.1/79 บัญชีรายชื่อผู้ขอเช่าของกรมพระคลังข้างที่ พ.ศ. 2466) จากแผนผังที่ดินของจินเฮงมีลำประโดงทั้งสองด้าน และอยู่ติดกับที่ของจีนอู๋ จินบุณเพ่ง (แผนผังที่ 4) จากแผนผังที่ดินแปลงนี้แสดงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนและพื้นที่การทำสวน น่าเสียดายว่าไม่ได้บอกว่าปลูกอะไร

จากแผนที่ปี พ.ศ. 2474 และแผนผังที่ตั้งโรงเรียนต่างๆในช่วงนี้ เทียบเคียงกับแผนที่วัดเวฬุราชิน ของขุนพิสิษฐสรรพวิจารณ์ในปี พ.ศ.2446 จะเห็นว่าบริเวณฝั่งขวาของคลองบางหลวงตั้งแต่ตรงข้ามวัดเวฬุราชิน วัดอินทาราม ไปจนถึงวัดปากน้ำภาษีเจริญ และปากคลองด่าน มีบ้านคนอยู่กระจายกันห่างๆ และมีลักษณะเป็นบ้านตึกเป็นส่วนใหญ่บริเวณวัดเวฬุราชิน ส่วนมากเป็นบ้านตึกตรงกันแต่ปี พ.ศ.2474 มีบ้านมากขึ้น ในความเป็นจริงฝั่งตลาดพลูมีบ้านและผู้คนมากกว่าฝั่งตรงข้ามแต่ไม่ปรากฏสัญลักษณ์บ้านเรือนมากนักมีแนวตึกแถวเห็นเป็นแนวต่อกันอยู่บ้าง แต่เนื่องจากย่านตลาดพลูมีเรือนแถวไม้และเรือนแถวซัดตะเป็นส่วนใหญ่ถึงแม้จะมีนับ 100 ห้องก็ตามไม่ปรากฏแนวในแผนที่ชัดเจน (โปรดดูแผนผัง 6 ที่ตั้งเรือนแถว)

บ้านหลังคาจากฝาซัดตะและเรือนไทย

อาคารบ้านเรือน ในย่านนี้บ่งบอกฐานะทางสังคมมากกว่าเศรษฐกิจ ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นบ้านขุนนางหรือคหบดีจะเป็นเรือนไทยใต้ถุนสูงหลังคาจั่วแหลม ฝาไม้กระดานซึ่งเรียกกันว่าฝาลูกประกน เรือนไทยโบราณจะมีแบบใช้ไม้ทั้งหลังซึ่งเรียกเรือนไม้ฝากระดานหลังคามุงกระเบื้อง บ้านขุนนางอาจมีเรือนแพอยู่หน้าบ้าน เรือนแพของราษฎรบางหลังจะเปิดเป็นร้านขายของ เรือนใต้ถุนสูงจะพบได้ตามสองฝั่งคลองบางหลวงปัจจุบันยังมีหลงเหลืออยู่สมัยก่อนจะนิยมปลูกเรือนใต้ถุนสูงใช้ส่วนของใต้ถุนทำประโยชน์ได้เมื่อถึงฤดูน้ำหลากก็ไม่ต้องเก็บของมาก บ้านราษฎรธรรมดาอาจมีเพียงห้องเดียวเป็นไม้หยาบๆหรือไม้ไผ่หรือต้นหมากผ่าซีก หลังคามุงจาก ฝาซัดตะเป็นไม้ไผ่ผ่าซีกสอดขัดกับไม้ขวาง ขึ้นลง

สลักกันไปทั้งฝา หรือใช้ฝาจาก หรือฝาลำแพนคือทำจากไม้ไผ่สาน (ชนิดที่ทำเป็นเสื่อที่เรียกเสื่อลำแพน) นอกจากนี้ยังมีเรือนฝากระแซงที่ทำจากใบเตย (กาญจนาคพันธ์, 2540 ; 217-223)

บ้านเรือนริมคลองสมัยโบราณส่วนใหญ่สร้างหลังคาจาก

เรือนไทยสมัยก่อนจะมีเรือนหลายหลังมาต่อกันซึ่งมากเท่าใดจะแสดงถึงอำนาจ บารมี และฐานะของเจ้าของบ้าน เช่น บ้านพระพิไลยกลั่น ในเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) ซึ่งอยู่ใกล้วัดนางชีมีเรือนไทยถึง 5 หลังต่อกัน และมีห้อง 3 หลังแฝด พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อมาตยกุล) มีเรือนไทย 7 หลังต่อกัน (โหมด อมาตยกุล, มป.พ. เอกสารโรเนียว) โรงครัวเป็นโรงใหญ่เหมือนโรงนา หลังคาจากไม่มีฝาลอยโค้งทั้ง 4 ด้าน พื้นเป็นดิน เตาตั้งเกือบตรงกลางใช้ฟืนหุงข้าว ฟืนนั้นซื้อมาเป็นลำๆ เรือ ขนขึ้นมากองไว้พอใกล้จะหมดก็ซื้อใหม่อีก เป็นฟืนไม้แสมบ้าง ไม้ตะบูนบ้าง ฟืนไม้ตะบูนสีแดงใส่ไฟลุกโชนดีกว่าฟืนไม้แสม มะพร้าวที่นำส่งมาจากอัมพวา แม่กลองมาเป็นลำเรือเหมือนกัน ขนขึ้นมาสั้วมีหลายหลัก ถ้าจะแกงเข้ากะทิหรือทำขนมก็ปลอกมาใช้(แก้ว แกมทอง, 2544; 239)

บ้านทรงไทยในย่านมุสลิม

ในช่วงปี พ.ศ. 2400 – 2475 บ้านเรือนราษฎรในย่านนี้จะไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงมากนัก เรือนแพ และบ้านใต้ถุนสูงหลังคามุงจากฝาขัดแตะยังปรากฏอยู่ทั่วไป บ้านขุนนางและคนบดีจะค่อยๆ เปลี่ยนจากเรือนไทยโบราณหลายหลัง เป็นบ้านไม้สักปั้นหยาคือบ้านที่ไม่มีจั่ว และบ้านทรงมะลิลา มีการขลุ่ยไม้ตกแต่งสวยงาม อาจเป็นตึกสองชั้นหรือครึ่งตึกครึ่งไม้ ปัจจุบันยังมีเรือนไทยโบราณ เรือนปั้นหยา เรือนทรงมนิลา ให้เห็นอยู่บ้าง ราคาบ้านตึกสองชั้นหลังใหญ่สร้างในปี พ.ศ. 2475 ราคาหนึ่งหมื่นบาท ขณะนั้นยังไม่ได้ตัดถนนเทอดไท วัสดุต่างๆ ต้องมาทางเรือ (สัมภาษณ์คุณวาศนา ศิริเวชกุลอายุ 70 ปี , 1 มกราคม 2545)

บ้านหลังคาปั้นหยาทรงมะลิลาซ้ายมือคือทรงไทย

ห้องแถวไม้ อยู่ในแนวถนนตลาดพลูและริมทางรถไฟมีห้องแถวไม้เกิดขึ้นแทนโรงซัดตะ และห้องแถวไม้จะอยู่ในแนวถนนตลาดพลูและริมทางรถไฟ มีตึกแถวเกิดขึ้นหลายแนวโดยเฉพาะรอบที่ดินของ พระยาฤทธิรงค์ธนะ และด้านข้างของที่ดินนางอนงค์ เศรษฐพานิช ไม่ทราบช่วงเวลาที่สร้างตึกแถวแต่น่าจะก่อนปี พ.ศ.2460เนื่องจากโรงเรียนไคเหม็งได้เช่าตึกแถว 3 ชั้นด้านหน้าเป็นถนน (ถนนตลาดพลู) ด้านหลังเป็นสวน การที่เจ้าของที่สร้างตึกแถวขึ้นแทนโรงซัดตะและห้องแถวไม้เป็นการชี้ให้เห็นถึงความเจริญทางเศรษฐกิจของย่านนี้ ซึ่งเป็นช่วงหลังจากการสร้างทางรถไฟสายแม่กลอง

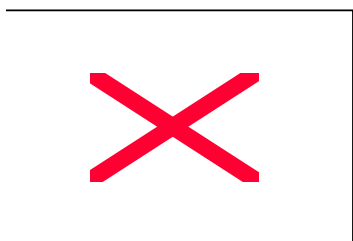
ดังนั้นพอสรุปได้ว่าในช่วง 75 ปี คือปี พ.ศ. 2400 –2475 ผู้คนในย่านนี้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนกันมากขึ้น คนมุสลิมที่มัสยิดบ้านสวนจะตั้งบ้านเรือนรายรอบมัสยิดตามแนวทางรถไฟไปจรดถนน อินทพรพิทักษ์และไล่ลงมาจนถึงวัดโพธิ์นิมิตจะไม่ข้ามเข้าไปในเขตวัดเวฬุราชินและวัดอินทารามเนื่องจากเป็นที่ธรณีสงฆ์ บ้านเรือนในสมัยนั้นไม่หนาแน่นเท่าในปัจจุบันบ้านชาวมุสลิมจะเป็นบ้านไม้เป็นส่วนใหญ่และนิยมปลูกบ้านเรือนไทย (สังเกตจากบ้านที่มีอายุเกิน 70 ปี)

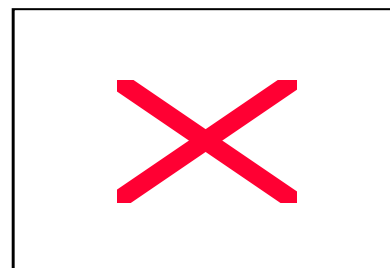
ภาพประตูบ้านมุสลิม

คนไทยที่เป็นขุนนางและชาวสวนจะอยู่ฝั่งขวาเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีคนจีนที่ถือสวนปะปนอยู่ด้วย บริเวณโรงสี โรงเลื่อย โรงคานเรือ ซึ่งอยู่ริมคลองบางหลวงทั้งสองฝั่งจะเป็นถิ่นที่อยู่ของชาวจีน ในบริเวณตลาดพลูซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรือนแถวจะเป็นที่อยู่ของคนจีนแต่ก็มีคนไทยปะปนอยู่บ้าง มีที่เป็นพ่อค้าแม่ค้าและขุนนางชั้นผู้น้อยซึ่งอาจเป็นคนจีนหรือลูกครึ่งไทยจีน เลยบริเวณตลาดพลูไปจนถึงวัดเวฬุราชินมีบ้านเรือนอยู่กระจ่ายมีทั้งคนไทยและคนจีน มีโรงเลื่อย โรงคานเรือ โรงขายเสาไม้ไผ่ อยู่เหนือวัดเวฬุราชินหลายโรง และมีที่แปลงใหญ่ของขุนภระกิจวิจารณ์ บริเวณคลองสำเภา (บางครั้งเรียกคลองบางยี่

เรือหรือคลองวัดใหม่เวฬุราชิน) คลองบางน้ำชน คลองบางสะแก มีผู้คนเข้าไปอยู่อาศัยมากขึ้นมีทั้งคนไทยและคนจีนซึ่งเข้าไปถือสวนพลู บริเวณปากคลองบางสะแกเมื่อ 70 ปีที่แล้วยังมีบ้านเรือนไม่กี่หลังเนื่องจากเป็นป่าสะแก บริเวณตั้งแต่ปากคลองด้านมีบ้านขุนนางผู้ใหญ่อยู่ 2-3 หลังและขุนนางผู้น้อยอีกหลายคน (ดูรายละเอียดในสารบาญญัติ ส่วนที่ 1 คือตำแหน่งราชการ ส่วนที่ 1 จ.ศ. 1245 เล่มที่ 1) วัดขุนจันทร์มีบ้านเรือนอยู่บ้าง บริเวณวัดนางชีมีบ้านเรือนหนาแน่นขึ้นส่วนใหญ่เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยและชาวสวน

คลองภาษีเจริญขวามือคือวัดน้ำภาษีเจริญ

ประตูน้ำคลองภาษีเจริญ

อีกบริเวณที่มีผู้คนตั้งบ้านเรือนหนาแน่นคือบริเวณปากคลองภาษีเจริญพบว่ามีห้องแถวเกือบ 50 ห้อง (แผนผัง 5 ขอตังโรงเรียนเฉลิมวัฒนศึกษา 27 กุมภาพันธ์ 2474) ส่วนใหญ่น่าจะเป็นคนจีน เพราะมีสภาพเป็นตลาด ปัจจุบันยังมีห้องแถวไม้ชุดนี้หลงเหลืออยู่จากการสัณหาณณ์คุณลุง เว่งจ๊ว อายุ 74 ปี เล่าว่าห้องแถวไม้ชุดนี้อายุเกือบ 100 ปี เมื่อก่อนคุณลุงขายยาจีนซึ่งขายดีมากร้านใกล้เคียงขายกาแฟ ขายของชำ และมีขายยาจีนอีก 3 เจ้า ปัจจุบันห้องแถวไม้ชุดนี้เป็นที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว และบริเวณนี้ยังเป็นย่านคนจีนเลี้ยงหมูซึ่งใกล้กับวัดอัปสรสวรรค์ (วัดหมู)

2.1.2 วิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

วิถีชีวิตคนไทยที่เกี่ยวกับประเพณี ขอเริ่มที่วันสิ้นปีแบบเก่าคือ **วันตรุษ**กำหนดเอาวันสิ้นเดือนสี่ จัดให้เป็นเทศกาล 3 วันคือ วันแรม 14 ค่ำ วันแรม 15 ค่ำ และวันขึ้น 1 ค่ำ หลวงวิจิตรมาตรา ได้เล่าว่าเมื่อท่านยังเด็ก (ประมาณปี พ.ศ. 2450) เทศกาลตรุษทางการอนุญาตให้เล่นการพนันโดยเฉพาะไพ่ เช่น ไพ่ตอง (กาญจนาคพันธ์, 2540 ;266) ในวันตรุษชาวสวนจะนิยมกว่นกะละแม ทำข้าวเหนียว แก้ว ข้าวเหนียวแดง ไปทำบุญ ขนมของชาวสวนจะมีส่วนผสมของแป้ง น้ำตาล และกะทิเป็นหลัก เช่นเดียวกับของคาวกะทิเป็นสิ่งจำเป็นในการทำอาหารมะพร้าวและน้ำตาลซื้อจาก บางช้าง อัมพวา แม่ค้ำบรรทุกเรือมาขายในย่านนี้ แต่บางบ้านจะปลูกมะพร้าวไว้พอกินไม่ต้องซื้อหา ขนมที่ทำตามเทศกาลจะค่อนข้างยุ่งยากโดยเฉพาะกะละแมใช้เวลาถึง 2 วันกับอีก 1 คืน ตั้งแต่เริ่มไม่แป้ง ชูดมะพร้าว คั้นกะทิ ใส่วาลากวนกันทั้งวันจึงจะแล้วเสร็จ เก็บไว้ได้เป็นสัปดาห์ไม่เน่าเสีย วันขึ้นปีใหม่คือ**วันสงกรานต์** ถือเอาวันที่ 13 เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย เนื่องจากอากาศร้อนจึงมีการรดน้ำผู้ใหญ่และสาดน้ำระหว่งเด็กๆและ

หนุ่มสาว สมัยก่อนการเล่นสาดน้ำเล่นกันเฉพาะในหมู่บ้านในตำบล ใช้น้ำในท้องร่องในคลองซึ่งเมื่อก่อนยังสะอาดดี (แก้ว แกมทอง ,2544 ;286) วันสงกรานต์เป็นประเพณีทำขนมแจกกันตามบ้าน ผู้ใหญ่แจกเงินแก่เด็กๆ และไปทำบุญเลี้ยงพระที่วัดมีการก่อพระเจดีย์ทราย และมีการเล่นไฟกันสามวันสามคืน (กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;267)

เดือนสี่เป็นช่วงที่มี **ประเพณีเล่นว่าว** ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ปลายเดือนสามแล้ว ย่านตลาดพลูมีพื้นที่โล่งเหมาะแก่การเล่นว่าวหลายแห่ง ตั้งแต่ลานวัดต่างๆโดยเฉพาะบริเวณริมทางรถไฟ ว่าวที่เล่นกันในสมัยนั้นมี ว่าวจุฬา ว่าวตุยตุย จะเอาชิ้นตอนใกล้คอและผูกไว้จนดีกมันจะส่งเสียงครางดัง ตุยตุย ตุยตุย ฟังวังเวง ว่าวตุยตุยตัวใหญ่มากมีแผนที่หัวทำให้เกิดเสียงคราง (แก้ว แกมทอง ,2544 ;258-259)การทำว่าวเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาและใช้วัสดุในท้องถิ่น การเล่นว่าวสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัยแต่ถ้าดูจากพื้นที่ความสัมพันธ์ระหว่างเชื้อชาติอาจเป็นไปได้ยาก เด็กจีนส่วนใหญ่อยู่ฝั่งตลาดพลูคงไม่ข้ามฝั่งคลอง การเล่นว่าวน่าจะช่อนการสอนวิธีดูทิศทางลม การบังคับใจ การแบ่งบันและการทำงานเป็นทีม

ก่อนเข้าพรรษาประมาณเดือนเจ็ดเดือนแปดจะมี **ประเพณีบวชนาค** ในคลองบางหลวงจะเป็นงานใหญ่เนื่องจากมีผู้ฐานะดีเป็นส่วนใหญ่ มีการทำขวัญนาคใหญ่โต ขบวนแห่หน้าจะมีชีม่า ชีช้าง ชีคอคคนและมีการเล่นเถิดเทิงนำขบวน ตอนเจ้านาคจะเข้าโบสถ์มีการโปรยทาน เมื่อก่อนโปรยลูกกัลปพฤกษ์คือลูกมะนาวขนาดย่อมผ่าเอาเงินเหรียญหนึ่งเฟื้องหรือหนึ่งอัฐสอดเข้าไป เจ้านาคในสมัยนั้นใส่เสื้อครุยสวมลอมพอกและมีใส่ชฎาหัวนาค ขุนวิจิตรมาตรา ได้เล่าว่าได้เห็นงานบวชใหญ่งานหนึ่งที่วัดบางยี่เรือ (วัดบางยี่เรือ) เข้าใจว่าเจ้านาคเป็นเชื้อจีนทางตลาดพลู เพราะขบวนแห่มีล้อเกวียน มีสิงโต มีควงจวน โดยใช้คนจีนไว้ผมเปียยาวร่วมขบวนถึง 40 คน (กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;254 - 256)

งานเทศกาลของชาวสวนในย่านนี้จะเป็นงานสนุกและงานบุญควบคู่กันไป ชาวสวนจะว่างงานออกไปทำบุญตามวัดใกล้บ้านหรือวัดที่ศรัทธาเป็นพิเศษแต่ต้องไม่ไกลจากบ้านนัก ทำให้ได้พบปะผู้คน ออกมาทำบุญร่วมกันได้ถามไถ่ทุกข์สุข ที่เป็นเครือญาติอาจนัดหมายบอกงานประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าชีวิตชาวสวนไม่ได้มีงานที่ทำอยู่แต่ในสวนไม่ได้พบปะผู้คน แต่ชาวสวนจะออกมาร่วมงานตามเทศกาลและพร้อมจะสนุกสนานกับงานนั้นๆ และในขณะเดียวกันชาวสวนจะออกไปตลาดเพื่อนำของสวนไปขายทำให้ได้พบปะแลกเปลี่ยนทัศนะต่างๆระหว่างชาวสวนด้วยกัน และกับกลุ่มคนอื่นๆ นอกจากนี้ในชีวิตประจำวันของชาวสวนช่วงกลางคืนพอมีเวลาว่าง ชาวสวนผู้ชายบางคนอาจชักชวนเพื่อนบ้านเรือนเคียงมาเล่นหมากรุก หรือกัณฑ์ปลา ไม่พบว่ามีการเล่นชนไก่ในกลุ่มชาวสวนย่านนี้ การเล่นหมากรุกสมัยนั้น จะนิยมเล่นในงานสวดศพซึ่งจัดกันที่บ้านและเล่นกันตลอดคืน จะเห็นว่าชีวิตชาวสวนไม่ได้เจียบเหงาอยู่แต่ในสวนแต่มีกิจกรรมภายนอกมากมายซึ่งจะกล่าวต่อไป

ในช่วงเข้าพรรษาชาวสวนมักจะไปทำบุญทุกวันพระมักใช้ผลไม้ในสวนไปทำบุญ หรือเป็นส่วนประกอบในการทำอาหาร เช่น ข้าวต้มมัดหรือข้าวต้มมัด ชาวสวนซื้อหาเพียงข้าวเหนียวและน้ำตาลทราย

วัสดุอื่นเช่น กะทิ กล้วย ใบตอง หาได้จากในสวน ช่วงวันแรม 15 ค่ำ เดือน 10 เป็น **วันสารท** ตกประมาณเดือนกันยายนถือเป็นวันทำบุญกลางปีมีการทวง **กระยาสารท** ในคลองบางหลวงไม่ได้ทำทุกบ้านและมักทำตามบ้านสวน นอกจากเอาไปถวายพระแล้วยังนำมาแจกให้กับบ้านที่ไม่ได้ทำ ในคลองบางหลวงยังมีงานบุญในช่วงเข้าพรรษาอีกคือ งานตักบาตรเทโว งานตักบาตรข้าวสาร และมีงานบุญอื่นที่ไม่ใช่ช่วงเข้าพรรษาเช่น งานเททองหล่อพระ งานยกช่อฟ้า ผิงลูกนิมิต (กาญจนาคพันธ์, 2540 ; 271-275)

เทศกาลสำคัญในเดือนสิบเอ็ดคือ **งานทอดกฐิน** ซึ่งจะมีก่อนวันออกพรรษาเนื่องจากย่านนี้มีวัดหลวงหลายวัดจึงมักเป็นกฐินหลวง พระมหากษัตริย์เสด็จมาพระราชทานงานกฐินหลายรัชกาลโดยเสด็จมาทางน้ำเป็นขบวนใหญ่โต ขุนวิจิตรมาตราเล่าถึงงานแห่กฐินไว้ว่าเป็นงานใหญ่โตมโหฬาร มีแห่องค์กฐินไปค้างที่วัดคืนหนึ่งมีมโหรีสพ เช่น ลิเก ละคร ฯลฯ ฉลององค์กฐิน รุ่งขึ้นจึงทอดกฐินเสร็จแล้วมีการแข่งเรือ คือ เรือยาวของชาวบ้านในละแวกนั้นและละแวกใกล้เคียงเป็นการช่วยให้งานครึกครื้น แข่งเรือเสร็จแล้วมักเล่นเพลงเรือกันการแข่งเรือในเทศกาลนี้เหมาะมากเพราะเป็นฤดูน้ำหลาก

งานพระราชพิธีกฐินหลวงอาจมองว่าเป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์ผ่านทางวัดและพิธีกรรม ในย่านนี้ไม่ค่อยมีพระราชพิธีเหมือนฝั่งพระนครทั้งที่ขึ้นกับกรุงเทพเหมือนกัน การที่พระมหากษัตริย์เสด็จมาทางเรือที่หนึ่งทำให้ราษฎรสองฝั่งคลองบางหลวงทุกชาติพันธุ์ทุกชนชั้นเฝ้าชมพระบารมีได้ (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นห้ามมองเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จ) ในกรณีนี้อาจมองได้ว่าเป็นการผ่อนคลายความห่างเหินและช่องว่างระหว่างชนชั้นได้ในระดับหนึ่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544 : 119)

ต่อจากงานทอดกฐินมีงานสนุกอีกงานคือ **งานลอยกระทง** เป็นงานที่ทุกบ้านพร้อมใจกันร่วมสนุก กระทงในสมัยนั้นใช้ใบพลับพลึง ใบตอง หยวกกล้วย ฯลฯ เย็บเป็นกระทงอย่างดีที่เรียกว่ากระทงเจิมและประดิษฐ์ประดอยกันสวยงาม มีแม่ค้าพายเรือขายกระทงแต่จะขายไม่ค่อยได้ เพราะชาวบ้านในคลองบางหลวงมักจะทำกระทงกันเองเนื่องจากมีวัสดุพร้อม ในคืนลอยกระทงจะเห็นกระทงสว่างด้วยแสงเทียนเกลือกกลาดไปตลอดในคลองบางหลวง นอกจากนี้ยังมีการจุดดอกไม้ไฟ ประเภทดอกไม้ไฟน้ำเช่นอ้ายตื้อควาย ปลาช่อน จุดแล้วทิ้งลงน้ำให้มันวิ่งในน้ำ และยังมีดอกไม้เทียน ดอกมะตาด ตะไล จรวด จั๊กหัน ประทัดลม ไม้ขีดไฟสีต่างๆ การจุดดอกไม้ไฟในสมัยนั้นเป็นอันตรายกว่าในสมัยปัจจุบัน เพราะบ้านสวนใหญ่รุ่งหลังคาด้วยจากผู้ใหญ่วางเวลาเด็กเล่นตะไลและจรวด (กาญจนาคพันธ์, 2540 ; 253-254)

งานลอยกระทงมีมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสายน้ำและสิ่งแวดล้อมแฝงอยู่ค่อนข้างมากตั้งแต่วัสดุที่ใช้ การใส่ส탕คังลงในกระทงทำให้เด็กๆ ต้องพยายามเก็บกระทงขึ้นมาแม้กระทั่งการขอขมาลำนํ้า ระยะเวลาที่ล่วงเลยมาในบริบทของการลอยกระทงไม่เปลี่ยนไปมากนัก แต่แง่มุมเกี่ยวกับการรักษาสีสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับลำน้ำไม่ก้าวไปไกลเลย ในสมัยก่อนบทบาทของรัฐที่เกี่ยวข้องกับงานลอยกระทงแทบไม่ปรากฏ

เสร็จแล้วมีการแข่งเรือ คือ เรือยาวของชาวบ้านในละแวกนั้นและละแวกใกล้เคียงเป็น

การช่วยให้งานครึกครื้น แข่งเรือเสร็จแล้วมักเล่นเพลงเรือกันการแข่งเรือในเทศกาลนี้เหมาะมากเพราะเป็นฤดูน้ำหลาก

งานพระราชพิธีกฐินหลวงอาจมองว่าเป็นการแสดงความสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐและพระมหากษัตริย์ผ่านทางวัดและพิธีกรรม ในย่านนี้ไม่ค่อยมีพระราชพิธีเหมือนฝั่งพระนครทั้งที่ขึ้นกับกรุงเทพเหมือนกัน การที่พระมหากษัตริย์เสด็จมาทางเรือที่หนึ่งทำให้ราษฎรสองฝั่งคลองบางหลวงทุกชาติพันธุ์ทุกชนชั้นเฝ้าชมพระบารมีได้ (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นห้ามมองเวลาพระมหากษัตริย์เสด็จ) ในกรณีนี้อาจมองได้ว่าเป็นการผ่อนคลายความห่างเหินและช่องว่างระหว่างชนชั้นได้ในระดับหนึ่ง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2544 : 119)

ต่อจากงานทอดกฐินมีงานสนุกอีกงานคือ **งานลอยกระทง** เป็นงานที่ทุกบ้านพร้อมใจกันร่วมสนุก กระทงในสมัยนั้นใช้ใบพลับพลึง ใบตอง หยวกกล้วย ฯลฯ เย็บเป็นกระทงอย่างดีที่เรียกว่ากระทงเจิมและประดิษฐ์ประดอยกันสวยงาม แม้คำพายเรือขายกระทงแต่จะขายไม่ค่อยได้ เพราะชาวบ้านในคลองบางหลวงมักจะทำกระทงกันเองเนื่องจากมีวัสดุพร้อม ในคืนลอยกระทงจะเห็นกระทงสว่างด้วยแสงเทียนเกล็ดนกกาดไปตลอดในคลองบางหลวง นอกจากนี้ยังมีการจุดดอกไม้ไฟ ประเภทดอกไม้ไฟเช่นอ้ายตื้อ ควาย ปลาช่อน จุดแล้วทิ้งลงน้ำให้มันวิ่งในน้ำ และยังมีดอกไม้เทียน ดอกมะตาด ตะไล จรวด จั๊กจั่น ประทัดลม ไม้ขีดไฟสีต่างๆ การจุดดอกไม้ไฟในสมัยนั้นเป็นอันตรายน่ากลัวในสมัยปัจจุบัน เพราะบ้านส่วนใหญ่มีหลังคาด้วยจากผู้ใหญ่วางคอกยปรามเวลาเด็กเล่นตะไลและจรวด (กาญจนาศพนธ์, 2540 : 253-254)

งานลอยกระทงมีมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสายน้ำและสิ่งแวดล้อมแฝงอยู่ค่อนข้างมากตั้งแต่วัสดุที่ใช้ การใส่ส탕ค์ลงไปในกระทงทำให้เด็ก ๆ ต้องพยายามเก็บกระทงขึ้นมาแม้กระทั่งการขอขมาลำนํ้า ระยะเวลาที่ล่วงเลยมาในบริบทของการลอยกระทงไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก แต่แง่มุมเกี่ยวกับการรักษาสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับลำนํ้าไม่ก้าวไปไกลเลย ในสมัยก่อนบทบาทของรัฐที่เกี่ยวข้องกับงานลอยกระทงแทบไม่ปรากฏ

หลังจากงานลอยกระทงสองวันคือในวันขึ้น 2 ค่ำเดือน 12 มีงานที่ครึกครื้นอีกกรีกงาน **ชักพระวัดนางชี** ขุนวิจิตรมาตราได้เล่าไว้ว่า

“.....การชักพระคือเชิญพระพุทธรูปจากวัดแห่งทางเรือมาทางคลองบางหลวง ผ่านบ้านข้าพเจ้าไปออกแม่น้ำเจ้าพระยา แล้ววกเข้าคลอง (น่าจะหมายถึง คลองด่าน) กลับวัดนางชี เทศกาลงานชักพระดูเหมือนเป็นสีแดงเรื่อๆ เรียกกันว่า “น้ำอาบบัว” ถึงเดือนสิบเอ็ดน้ำก็เริ่มมากขึ้นจากเหนือลงมาเจ็ฝั่ง จนถึงเดือนสิบสองน้ำเปี่ยมฝั่งคงที่ บางที่ก็ท่วมแช่อยู่นิ่งๆ จนถึงเดือนอ้าย น้ำก็ลดลงไปออกทะเล มีคำพูดที่ข้าพเจ้าได้ ยินมาตั้งแต่เด็กว่า “เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง เดือนสิบสองน้ำทวง เดือนอ้านเดือนยี่ น้ำก็รีไหลลง” เทศกาลชักพระวัดนางชีก็อยู่ในหน้าน้ำนี้แหละ

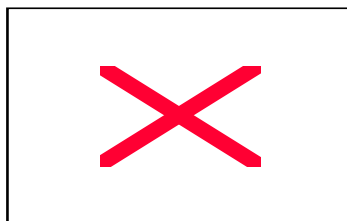
ขบวนแห่ชักพระนั้นเป็นเรือยาวอย่างที่เรียกกันว่า “เรือเล่น” (ไม่ใช่เรือจ้างหรือเรือลำบ้านที่ใช้กันตามปกติ) ลงน้ำมันสวยสดงดงาม นั่งได้อย่างน้อยก็ห้าหกคน พายก็ใช้พายที่เรียกว่า “พายคิ้ว” คือมีลวดลายตลอดกลางใบพาย ทุกลำมีแพรแดงผูกที่หัวเรือ

เรือเล่นแบบนี้เห็นมีตามบ้านในคลองบางหลวง เอาขึ้นคานไว้ได้ถนัด ต่อมีงานชักพระจึงเอาลงเล่น คนพายส่วนมากเป็นผู้หญิง แต่แต่งตัวเป็นชุดต่างๆ กล่าวคือพวกที่จะเล่นกันนัดเพื่อน ๆ กันไว้ว่าจะแต่งอย่างไร ก็แต่งให้เหมือนกันหมดทั้งลำ เช่น แต่งชุดชาวนาใส่เสื้อกระบอกสีดำสวมงอบ แต่งนุ่งผ้าลายหมสไบเฉียงสีดำหรือสีต่างๆ แต่งแบบละครชาตรี หม่มผ่านางใส่กระบังหน้าหรือสวมเทริด แต่งชุดพม่าแบบชายโพกผ้า แต่งชุดลาว แต่งชุดญวน แต่งชุดแขก แต่งชุดจีน ฯลฯ เรือที่คนพายแต่งชุดต่างๆ แปลกๆ เหล่านี้มีตั้ง 200 ลำ

อีกพวกหนึ่งเป็นเรือยาวพวกเรือชะล่าเรือมาด ซึ่งตามปกติไม่เห็นว่าจะใช้ในคลองบางหลวงเรือพวกนี้คนนั่งอย่างน้อยราว 20 คน ส่วนมากเป็นผู้ชายทั้งสิ้น แต่งตัวตามปกติ นอกจากจะให้เป็นตลกก็ใส่หัวล้านทั้งลำ หรือหัวเกละอย่างเด็กๆ ทั้งลำ แต่งเป็นเจ๊กใส่กุยเลี้ยวทั้งลำก็มีมากเหมือนกัน รวมทั้งหมดเห็นจะราวสัก 50 ลำ เรือพวกนี้เข้าใจว่ามาจากที่ไกลๆ เช่น มาทางคลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก เมืองนนท์ บางช้างอะไรโน้น คนพายเป็นคนแถบนั้น รวมกับพวกชาวสวนคลองบางหลวง

นอกจากนี้ก็เป็นเรือเล่นที่แสดงการเล่นละคร ลิเก เพลง ฯลฯ ในเรือด้วย มีราวสัก 10 ลำ (แต่ไม่ใช่แสดงทั้งโรง ลำหนึ่งๆ ก็มีเพียงสองสามตัว) ส่วนเรือพระนั้นเป็นเรือใหญ่ตั้งแต่บุษบกตกแต่งอย่างสวยงามทั้งลำ มีเรือจูงอีกพวกหนึ่งรวม 20 ลำ

ในวันแห่ชักพระนั้น ตามบ้านริมคลองบางหลวงคงมีคนเต็มไปทั้งบ้าน คือคนมาจากกรุงเทพฯ เป็นญาติหรือชอบพอกับบ้านไหนก็ไปดูที่บ้านนั้น พวกบ้านสวนก็ออกมาดูตามบ้านที่รู้จักกัน หรือตามวัด อย่างที่บ้านข้าพเจ้าก็มีคนมาจากกรุงเทพฯ และบ้านส่วนมาก เต็มไปทั้งหน้าที่บ้านและบนเรือน....”

งานชักพระวัดนางชีในปัจจุบัน

(กาญจนาศุภพินธุ์, 2544 ; 250-252) งานชักพระวัดนางชีถือว่าเป็นงานของท้องถิ่นอย่างแท้จริง ในสมัยก่อนไม่พบว่ารัฐเข้ามามีบทบาทในงานนี้แม้แต่การรักษาความสงบทางวัดต้องทำหนังสือขอไปที่กรมตะเวน

และไม่พบการช่วงชิงแย่งกันเป็นเจ้าของงานนี้ในคลองต่างๆ ย่านนี้มีงานชักพระที่วัดนางชีที่เดียว พบหลักฐานจากหนังสือบางกอกรีคอร์ดเดอร์ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2408 ว่ามีผู้มาร่วมงานชักพระวัดนางชีถึง 5000 คนส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง (บางกอกรีคอร์ดเดอร์เล่ม 2, 2504;242) แสดงว่างานนี้มีมากกว่า 140 ปีและมีคนมาร่วมงานมากมาย

การทำงานนี้อยู่ในความสนใจของผู้คนนอกจากอุดมการณ์ทางศาสนาแล้ว ในช่วงเดือนนี้ชาวสวนค่อนข้างว่างจากงานสวน ที่น่าสนใจอีกประการในบริบทของงานนี้ทั้งพิธีกรรมและความสนุกในการมีส่วนร่วม มีความต่อเนื่องสืบเนื่องมาโดยตลอดไม่มีการขาดตอนแม้ว่าจะท่วมก็ไม่นับอุปสรรคแสดงให้เห็นความเข้มแข็งความร่วมมือของชุมชนกับวัดและเป็นไปได้ว่าขุนนางในละแวกนี้ต้องมีบทบาทโดยไม่ต้องอาศัยอำนาจรัฐ งานนี้เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ในทุกระดับ และจะเห็นว่างานนี้มีพื้นที่ให้ผู้หญิงได้แสดงเท่ากับผู้ชายแต่จะคนละระดับกันในบริบททางพิธีกรรมผู้ชายเท่านั้นที่จะแสดงได้ การที่ผู้หญิงเมื่อ 100 กว่าปีมีพื้นที่ของตัวเองและถูกจัดให้ร่วมงานด้วยซึ่งจะมีทุกชนชั้นเป็นที่น่าสนใจ งานชักพระวัดนางชีทำหน้าที่ผดุงรักษาและสนองความต้องการของสังคมรวมทั้งบูรณาการทางสังคมอีกด้วยสำนึกเป็นตัวเชื่อมผู้คนและประเพณีเข้าด้วยกัน ที่สำคัญที่สุดประเพณีนี้สามารถยืนหยัดอยู่ท่ามกลางกระแสเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน

ทั้งสามงานนี้เป็นงานที่ขึ้นชอบของคนทุกเพศทุกวัยและทุกชาติพันธุ์ยกเว้นมุสลิมมีคนจากต่างถิ่นและในย่านใกล้เคียงมาร่วมงานมากมาย พบหลักฐานจากหนังสือบางกอกรีคอร์ดเดอร์ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2408 ว่ามีผู้มาร่วมงานชักพระวัดนางชีถึง 5000 คนส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง (บางกอกรีคอร์ดเดอร์เล่ม 2, 2409; 242) แสดงว่างานนี้มีมากกว่า 140 ปีและมีคนจากที่ต่างๆมาร่วมงานมากมาย เทศกาลในช่วงนี้เหมาะกับชาวสวนเพราะค่อนข้างว่างงานสวนทำให้มีเวลาเตรียมอาหารสำหรับทำบุญ จัดเตรียมเสื้อผ้าสำหรับมาเที่ยวงานโดยเฉพาะหนุ่มสาวคงต้องเตรียมตัวเป็นพิเศษ งานเทศกาลทั้งสามนี้จึงมีความหมายมีความสำคัญสำหรับผู้คนย่านนี้เป็นอย่างยิ่ง ยังมีงานเทศกาลอีกงานที่แปลกไปจากย่านอื่นคืองานไหว้พระบาทที่วัดราชคฤห์หรือวัดบางยี่เรือมอญ ซึ่งสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชการที่ 1 คนในย่านนี้และย่านใกล้เคียงจะมานมัสการกันมาก การจำลองพระพุทธรูปมาไว้ที่วัดราชคฤห์ เป็นแนวคิดปรับเปลี่ยนโดยรัฐจากอุดมการณ์ทางศาสนา และทำให้ผู้คนพึงพอใจที่จะมนัสการพระพุทธรูปที่อยู่ใกล้บ้านมากกว่าจะไปถึงสระบุรี ดังนั้นในช่วงแรกคนจะมากกราบไหว้กันมากแต่เมื่อมีรถไฟไปสระบุรี คนส่วนใหญ่พากันไปนมัสการพระพุทธรูปที่สระบุรี ทำให้งานไหว้พระบาทที่วัดราชคฤห์เงียบเหงาไป

งานเหล่านี้เป็นงานตามเทศกาลจะมีทุกปี และนับตั้งแต่เดือนสี่ขึ้นปีใหม่จนถึงเดือนสิบสองจะมีงานแทบทุกเดือนสำหรับคนชอบงานบุญและงานสนุกคงจะไปทุกงาน พอขึ้นเดือนอ้ายชาวสวนต้องตั้งหน้าดูแลสวนซึ่งกำลังให้ดอกผล งานสนุกต่างๆจะเข้าไปช่วงวันตรุษ วันสงกรานต์ เป็นช่วงที่ผลไม้บางอย่างแก่เก็บไปขายได้เช่นทุเรียนพันธุ์เบามีพวกกระดุมทอง รวง ฯลฯ และหลังจากนี้ผลไม้

ต่างๆจะพากันทยอยแก้ทำเงินให้กับเจ้าของ ชาวสวนจึงมีเงินพอไปทำบุญไปร่วมสนุกในเทศกาลต่างๆได้ สำหรับชาวสวนที่เป็นครอบครัวข้าราชการเงินที่ได้จากการขายผลไม้อาจแบ่งเงินส่วนหนึ่งไว้จ่ายเป็นค่าแรง บ่าวไพร่ ซึ่งทำให้บ่าวไพร่มีเงินไปทำบุญไปร่วมสนุกได้ งานประเพณีของชาวสวนที่เป็นคนจีนจะขอไป กล่าวรวมกับหัวข้อภาคการค้าและอุตสาหกรรม

การทำงานประเพณีต่างๆ ในย่านนี้ส่วนใหญ่สามารถดำรงรักษาความเอิกเกริกสนุกสนานเอาไว้ จนถึงปัจจุบัน แต่อาจลดความขลังความเคร่งขรึมในพิธีกรรมลงไปบ้างอาจมองได้ว่าผู้คนในอดีตโดยเฉพาะชนชั้นขุนนางเป็นผู้วางรากฐานประเพณีกรรมในย่านนี้เอาไว้ค่อนข้างมั่นคง คหบดีชาวสวนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จะเป็นผู้สนับสนุนโดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าซึ่งได้รับผลประโยชน์จะสนับสนุนเป็นพิเศษ

งานประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของคนไทย คนไทยในย่านนี้ค่อนข้างเคร่งครัดที่จะปฏิบัติตามตั้ง แต่การเกิดจนถึงการทำศพ ซึ่งปัจจุบันบางอย่างเลิกปฏิบัติกันหรือเลิกเชื่อไปแล้ว ไม่หลงเหลือให้คนรุ่นหลังได้รู้จักอีกเลยผู้วิจัยจึงขอกล่าวบางประเด็นโดยละเอียด ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตของชาวสวนจะมีความเกี่ยวข้องกับสวนและวัสดุในสวนไม่เป็นการสิ้นเปลืองโดยไม่จำเป็น เริ่มตั้งแต่การตั้งท้องผู้เป็นแม่จะแพ้ท้องอยากกินของที่มียรสเปรี้ยว เช่นมะดัน มะขาม มะเฟือง ฯลฯ เป็นผลไม้ที่มีในสวนถ้าสวนตัวเองไม่มี อาจขอแบ่งปันจากสวนใกล้เคียงในสมัยก่อนสามารถขอกินกันได้โดยเฉพาะคนท้องไม่มีใครว่า ขุนวิจิตร มาตราเล่าถึงคนท้องสมัยก่อนอยากกินดินสอพอง และเมื่อใกล้คลอดมีการเตรียมผ้าขาวสำหรับ ทำ เบาะหรือเมาะ ผ้าอ้อม กระโจก สำหรับเด็ก โดยเฉพาะเมาะเป็นเรื่องสำคัญเตรียมเย็บไว้ได้แต่ห้ามยัด หนุนเมื่อคลอดแล้วจึงค่อยยัด เวลาคลอดบุตรบางบ้านใช้สายสิญจน์วางข้างบนเฉพาะส่วนที่จะคลอดและที่อยู่ไฟ ตรงกลางสายสิญจน์มีกระดาษหรือผ้าแผ่นเล็กๆเขียนยันต์ติดห้อยไว้ว่าจะไว้กันภูติผีปีศาจ พอเริ่มเจ็บท้องหนักจึงจะตามหมอด้าย ตอนใกล้คลอดให้ถอดสลัก ลืม ดาล กลอน ที่บานประตู หน้าต่าง ให้หมด ฝาตุ่ม โถงน้ำบางทีก็เปิดฝาทิ้งด้วย เมื่อเด็กคลอดและตัดรกแล้วจะอาบน้ำทาขมิ้นและนำเด็ก ใส่ในกระดังง่อนไปมาพร้อมกับร้องว่า สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูกของใคร รับเอาไปเน้อ สำหรับรก ของทารกจะนำไปใส่หม้อตาลเอาเกลือโรยปิดไว้ ได้สามวันจึงเอาไปฝังในบริเวณที่เหมาะสมและนำมะพร้าว แทะหน่อสองผลไปฝังไว้ตรงที่ฝังรก บริเวณนี้มักจะเป็นที่ปลูก เรือนหอต่อไป เป็นที่มาของสำนวนที่ว่า ฝังรกฝังราก สิ่งสำคัญในการคลอดบุตรสมัยก่อนคือ การอยู่ไฟ เพื่อให้แม่มีสุขภาพดีมดลูกแห้งเร็วแม่ ต้องอยู่ไฟให้ครบ 1 เดือนหรืออย่างน้อย 7 วัน การอยู่ไฟแม่ต้องนอนบนกระดานไฟและตั้งเตาไฟไว้ให้ชิด กับกระดานไฟ คอยติดไฟให้ร้อนอยู่เสมอเวลาอยู่ไฟห้ามกินน้ำเย็นเด็ดขาด (กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;38-43) ชาวสวนชาติพันธุ์อื่นโดยเฉพาะชาวจีนจะไม่อยู่ไฟแต่ใช้ตำรายาจีนแทนซึ่งอาจแตกต่างไปจาก สมัยหลัง ผู้วิจัยไม่สามารถหาหลักฐานในสมัยนั้นได้ แต่ถ้ากรรยาชาวจีนเป็นคนไทยแทนน่าจะใช้ ประเพณีคลอดบุตรแบบไทย สำหรับชาวสวนอิสลาม

เป็นที่น่าสังเกตว่าประเพณีการเกิด แทบไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาเหมือนงานศพแต่จะเกี่ยวข้องกับสุขภาพและภูมิปัญญามากกว่า น่าสนใจว่าประเพณีการเกิดของชนชั้นไพร่ทาสจะต่างกันในบริบทหรือไม่ แต่ชาวสวนกับขุนนางไม่น่าจะต่างกันแต่สิ่งหนึ่งซึ่งเหมือนกันคือการอยู่ไฟ การเกิดเป็นหน้าที่ของผู้หญิงคนนั้นผู้ชายอาจไม่เกี่ยวข้องเลย ทั้งนี้รวมถึงการเลี้ยงดูเด็กด้วยที่ผู้หญิงต้องรับผิดชอบ

ประเพณีต่างๆเกี่ยวกับชีวิตในวัยเด็กย่านนี้ไม่มีอะไรเด่นมากนักที่น่าสนใจคือเพลงกล่อมเด็ก ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับผู้ใหญ่และยังสะท้อนสภาพสังคมและวิถีชีวิตชาวสวนในยุคนั้นอีกด้วย เช่นเพลงวัดเอยวัดนอก ชักส้าวเอยมะนาวโตงเตง วัดเอยวัดโบสถ์มีข้าวโพดสาละ (ดูรายละเอียดในเด็กคลองบางหล่นการเล่นแบบเก่าที่น่าสนใจและบ่งบอกวิถีชีวิตชาวสวนในยุคนั้นมีแข่งกาบหมาก ขี้มำก้านกล้วย ลูกข่าง กัดจิ้งหรีด กัดปลาเข็ม กัดปลากัด อีตัก ดัดเม็ดมะขาม เล่นขายของ (มักใช้ดอกไม้ใบไม้ในสวน ดูรายละเอียดในเด็กคลองบางหลวงเล่ม 2 57-82)

ประเพณีไว้จุกและการทำขวัญ ผู้ใหญ่จะทำขวัญเด็กตอนแรกเกิดหรือตอนอายุได้ 3 เดือนและเมื่อโกนผมไฟแล้วเด็กจะไว้ผมจุกเมื่ออายุ 3-4 ขวบ ทั้งลูกชาวสวนและลูกข้าราชการมักจะไว้จุกยกเว้นเด็กผู้ชายจะไว้แกละส่วนมากเป็นเด็กบ้านสวนหรือลูกศิษย์วัด ลูกข้าราชการไม่ค่อยไว้ เชื่อกันว่าถ้าเด็กเจ็บไข้บ่อยให้ไว้แกละจะช่วยไม่ให้เจ็บไข้ การโกนจุกจะทำเมื่อเด็กเข้าสู่วัยรุ่น งานโกนจุกจะทำเป็นพิธีใหญ่โตตามฐานะพ่อแม่ถือว่าเป็นพิธีศรัทธา พอโกนจุกแล้วถือว่าเป็นหนุ่มเป็นสาว ผู้ชายอีกไม่นานก็บวชได้ผู้หญิงไม่นานก็แต่งงานได้

ประเพณีบวชได้กล่าวไปแล้วจะไม่กล่าวอีก หลังจากที่ผู้ชายผ่านการบวชแล้วพร้อมที่จะแต่งงาน ชาวสวนในย่านนี้โดยเฉพาะชาวไทยจะให้ฝ่ายชายมาอยู่บ้านฝ่ายหญิงเท่ากับได้แรงงานในการทำสวนเพิ่มขึ้น ประเพณีแต่งงานขอไม่กล่าวรายละเอียดส่วนใหญ่นิยมจัดที่บ้านฝ่ายหญิง ซึ่งอาจปลูกบ้านใหม่หรืออยู่กับบิดามารดาไปก่อน **การปลูกบ้านใหม่** เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาตั้งแต่การเลือกทิศ การลงเสาเอก สิ่งที่น่าสนใจทั้งการแต่งงานและปลูกบ้านใหม่คือการใช้ต้นกล้วยและต้นอ้อยประกอบพิธี เป็นความเชื่อเรื่องการเจริญงอกงามนำไปปลูกดีๆจะได้กล้วยอ้อยกอใหญ่ไม่เสียเปล่า

ประเพณีงานศพ เป็นงานใหญ่งานหนึ่งตั้งแต่มีการตายจนถึงเผาศพส่วนใหญ่จะตั้งสวดศพที่บ้านซึ่งเหมาะกับพื้นที่บ้านสวนชาวไทยและบ้านขุนนาง ชาวมุสลิมจะทำการฝังภายในวันที่ตาย ในสมัยก่อนไม่มีโรงศพขายต้องต่อกันเองขุนวิจิตรมาตราเล่าว่ามีบางบ้านเตรียมไม้สักไว้บางคนต่อโรงเตรียมไว้เลย สำหรับชาวจีนส่วนใหญ่จะทำงานศพคล้ายคนไทยพบอัฐิ ชาวจีนที่เสียชีวิตก่อนปี พ.ศ.2500 จำนวนหลายสิบฝังไว้รอบกำแพงวัดอัมพรสวรรค์และพบ ฮวงซุ้ยมีสิ่งก่อสร้างคลุมมิดชิดในวัดอัมพรสวรรค์มีป้ายชื่อจารึก ตระกูลทิพย์ทัศน์ ไม่พบฮวงซุ้ยอื่นในบริเวณพื้นที่ศึกษาแต่พบในสวนบริเวณใกล้เคียงพื้นที่ศึกษา ในสมัยก่อนการนำศพไปฝังยังสุสานไกลๆคงไม่สะดวก สำหรับชาวจีนที่ฐานะดีอาจนำไปฝังยังเมืองจีนแต่ชาวสวนไม่มีกำลังทรัพย์พอโดยเฉพาะผู้ที่เช่าสวนทำเจ้าของที่คงไม่ยอมไม่ยอม

ให้ทำฮวงซุ้ยในสวน ดังนั้นการทำศพแบบไทยจะสะดวกที่สุดโดยเฉพาะผู้ที่มีภรรยาเป็นคนไทย พิธีการในงานศพจะไม่กล่าวยกเว้นที่เกี่ยงข้องกับพื้นที่หรือที่แตกต่างไปจากสมัยปัจจุบัน เช่นการตำหมากพลูใส่ปากคนตายก่อนยกใส่โลง งานศพจะเป็นวันรวมญาติและผู้ที่อยู่ใกล้เคียงโดยเฉพาะช่วงสวดจะอยู่กันทั้งคืนไม่หลับนอนจึงมีกิจกรรมสนุกๆ เช่นเล่นหมากรูก เล่นสกา สวดคฤหัสถ์โดยเอาคนธรรมดาไม่ใช้พระสงฆ์มาสวดทำนองแปลกๆหรือสวดแบบตลกๆ กิจกรรมเหล่านี้เหมาะกับบ้านสวนหรือบ้านขุนนางในยุคนั้น สวดศพสมัยนั้นจะสวด 7 วันและเก็บไว้ที่บ้านจนถึงฤดูแล้งจึงจะเผาทั้งครอบครัวจะไว้ทุกข์ด้วยเสื้อผ้าสีดำ ผู้มีฐานะจะซื้อผ้าดำมาเป็นพับถ้าไม่ค่อยมีจะใช้ผ้าเก่าที่ใช้อยู่เอาไปย้อมหน้าวัดอินทารามมีโรงย้อมผ้าปัจจุบันเลิกกิจการไปนานแล้ว

วันเผาศพจะทำในฤดูแล้งซึ่งเป็นช่วงที่ชาวสวนว่างงาน จะนำศพไปที่วัดและตั้งศพไว้ในโรงทึมเนื่องจากสมัยก่อนไม่มีเมรุเผาศพเหมือนในปัจจุบัน มีแต่เชิงตะกอนให้อย่างเดียวเจ้าภาพต้องจัดการตกแต่งเมรุให้สวยงามตามฐานะหรือกำลังคน สมัยก่อนไม่มีร้านดอกไม้รับตกแต่งงานศพแต่มีผู้ชำนาญเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นทำกันในกลุ่มเครือญาติ งานตกแต่งจะแบ่งเป็น 3 กลุ่มช่างสลักหยวก ช่างแกะ และช่างร้อยดอกไม้ ช่างสลักหยวกจะใช้มีดเล็กๆแทงหยวกหรือกาบกล้วยเป็นลายกนก กระฉัง และเสมาโดยไม่ต้องเขียนลายไว้ก่อนและนำไปตกแต่งเชิงตะกอน ช่างแกะจะใช้มะละกอ พักทอง มันเทศ ฯลฯ มาแกะเป็นรูปร่างต่างๆเช่น รามสูร เมขลา หนุมาน นางมัจฉา ฯลฯ แต้มทาสีให้สวยงามและนำไปตกแต่งบนหยวก ช่างดอกไม้จะร้อยดอกมะลิ ดอกพุท เป็นตาข่ายตกแต่งโดยมีผ้าขาวมาช่วยตกแต่ง งานลักษณะนี้เรียกว่างานเครื่องสดต้องทำให้เสร็จในวันเดียว จะเห็นว่างานนี้เหมาะทั้งบ้านสวนและบ้านขุนนางตั้งแต่การใช้คนซึ่งต้องใช้ไม่ต่ำกว่า 10-20 คนส่วนใหญ่จะเป็นเครือญาติและบ้านใกล้เคียงระหว่างทำงานมักพูดคุยหยอกล้อกันเนื่องจากพ้นระยะเศร้าโศกแล้ว วัสดุที่ใช้หาได้ในสวนถ้าซื้อหาก็คงราคาไม่แพง ดังนั้นการตกแต่งเมรุจะไม่สิ้นเปลืองเหมือนในปัจจุบัน (กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;308-309) นอกจากนี้การใช้หยวกกล้วยจะช่วยดับเหวอ” เลี้ยงโลง “ ถ้าโลงทำด้วยไม้เนื้อดีดับเหวอจะให้ไหม้เฉพาะพื้นโลง ส่วนอื่นที่ไม่ไหม้จะเอาไว้ใช้ต่อโดยเปลี่ยนพื้นโลงบ้างหรือเอาไปใช้เป็นพื้นหรือฝาบ้าน นับเป็นการรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า(กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;308-309)

พิธีเผาจะไม่กล่าวถึงแต่ที่น่าสนใจคือระหว่างเผาในโรงทึมจะมีปีพาทย์มอญบรรเลงและหน้าโรงทึมมีมโหรีสพเช่น หนังตะลุง หุ่นกระบอก โขน ฯลฯ ขณะเดียวกันจะมีการจุดพลุและทิ้งลูกกัลปพฤกษ์ใส่เงินเฟื้องหรือสลึงประมาณ 100-200 ลูก งานศพในสมัยก่อนนับว่าใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างแท้จริง มหกรรมต่างๆผู้แสดงส่วนใหญ่จะเป็นคนในย่านนี้ซึ่งจะกล่าว รายละเอียดต่อไป ถ้าเป็นงานใหญ่่มหกรรมจะมีมากอย่างและมีการจุดดอกไม้ไฟสวยงามหลายอย่างเป็นระยะๆสลับกับการแสดงมีจนถึงตีหนึ่งตีสอง และในโรงทึมพระจะทำการสวดเป็นระยะๆสลับกับการบรรเลงปีพาทย์มอญจนรุ่งเช้า (กาญจนาคพันธุ์, 2540 ;310-311) งานเผาคืองานที่มีผู้คนมาร่วมงานและมาเที่ยวงานมากมาย ผู้ที่

รู้จักเจ้าภาพจะมาร่วมงานและอยู่ชมการแสดงต่อเจ้าภาพจะมีอาหารเลี้ยง ที่ไม่รู้จักแต่มาเที่ยวงานจะมี พ่อค้าแม่ค้านำอาหารมาขาย จะเห็นว่าชีวิตชาวสวนในย่านนี้นอกจากมีงานเทศกาลให้เที่ยวสนุกสนานแล้วยังมีงานบวช งานแต่งงาน งานศพ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีในช่วงว่างงานชาวสวนจะว่างงานมาช่วยครั้งละไม่ต่ำกว่า 2-3 วันถ้าเป็นญาติจะไปกันทั้งครอบครัว ดังนั้นเด็กๆชาวสวนจะมีกิจกรรมและได้พบปะกับคนข้างนอกอยู่เสมอ และเมื่อมีระบบการศึกษาภาคบังคับเด็กๆเหล่านี้จะค่อยๆปรับตัวเข้ากับเด็กอื่นที่น่าจะรู้จักกันมาก่อนเพราะมักจะเรียนโรงเรียนใกล้บ้าน ซึ่งต่างจากสภาพแวดล้อมทางการศึกษาในปัจจุบัน

งานศพอีกลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจเพราะเคยมีในย่านพื้นที่ศึกษา และแตกต่างไปจากปัจจุบันมาก คืองานศพอาของขุนวิจิตรมาตราได้สร้างภูเขาขนาดใหญ่โดยใช้โครงสร้างไม้และใช้กระดาศีดำสีขาวมาปิดให้เหมือนภูเขาเป็นการตั้งศพก่อนนำไปเผาที่วัด ใช้กระดางต้นไม้ตกแต่งให้สวยงามและมีประรำสร้างลงไปในคลองมีลักษณะดังในสมัยนั้นคือคณะหม่อมสุภาพเล่นถึงสามคืน ขุนวิจิตรมาตราได้เล่าว่ามีคนพายเรือสามปั่น เรือจ้างมาจอดดูเกาะติดกันเป็นแพเต็มคลอง งานศพที่จัดงานแบบนี้ต้องเป็นระดับขุนนาง ชาวสวนธรรมดามาร่วมงานและมาเที่ยวงานเท่านั้น

2.2 พัฒนาการทางเศรษฐกิจและการทำมาหากิน

2.2.1 ภาคเกษตรกรรม จากแผนที่ของร้อยโท เจมส์ โลว์ ซึ่งทำขึ้นในปี พ.ศ.2378 แสดงให้เห็นพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณริมคลองบางกอกใหญ่ และในบริเวณพื้นที่ศึกษา โดยเฉพาะบริเวณรอบๆวัดทั้งสาม คือ วัดราชคฤห์ วัดอินทาราม และ วัดจันทาราม และจากแผนที่ปี พ.ศ.2455 ได้แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่ศึกษามีการทำสวนไม่มีการทำนาปรากฏให้เห็นเลย ทั้งนี้สอดคล้องกับคำบันทึกของนาย โหมด อมาตยกุล กล่าวถึงการทำสวนในย่านนี้ ซึ่งเหมือนกันกับหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เรื่องสวนของเจ้าพระยา ภาสกรวงศ์ เขียนถึงการทำสวนพลู ในตำบลบางไส้ไก่ และบางยี่เรือ และสอดคล้องกับคำบอกเล่าของขุนวิจิตรมาตราที่ว่า ในคลองบางหลวงมีสวนพลูมีชื่ออยู่สองแห่ง แห่งหนึ่งอยู่ทางหลังวัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) วัดกลาง (วัดจันทาราม) วัดใต้ (วัดราชคฤห์) ซึ่งรวมกันเรียกเป็นบางว่า **บางยี่เรือ** สวนพลูบางยี่เรือคงกินตลอดไปทางบางสะแก (คือจากปากคลองด่านมาจดตลาดพลูเรียก **บางสะแก**) จนถึงคลองด่านแถววัดหมู แลวนั้นเป็นสวนพลูทั้งนั้น อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่บางไส้ไก่เป็นคลองตรงกันข้ามกับวัดสังข์กระจาย พลูบางไส้ไก่อกับพลูบางเรือไล่แข่งมาขายที่ท่าแถววัดทั้งสามอันเป็นท่าใหญ่สำหรับขายพลูที่พ่อค้าแม่ค้ามารับไปส่งขายต่อไป นี่เป็น**ตลาดพลูแท้** (กาญจนาศพนันท์, 2540 ;172)

ภาพทำน้ำตลาดพลูในปัจจุบันใช้เรือขนส่งไม่ต่างจากในอดีต

จากหลักฐานที่กล่าวมา กินบริเวณกว้างไม่สามารถชี้ชัดลงไปว่าพื้นที่ในละแวกใด ปลุกพืชชนิดใด และเนื่องจากมีบ้านเรือนตั้งถิ่นฐานอยู่น้อย อาจยังมีที่รกร้างว่างเปล่าอยู่มากแม้กระทั่งปี พ.ศ.2446 ก็ยังพบหลักฐานว่ามีที่รกร้างว่างเปล่ามิได้ทำประโยชน์ในบริเวณหลังวัดต่างๆ ในย่านนี้และที่สวนเอกชนระหว่างวัดอินทาราม มาถึงวัดเวฬุราชิน ยาวหกเส้น (120วา) ที่สวนเอกชนตั้งแต่วัดเวฬุราชิน ถึงคลองบางไส้ไก่ ยาวสิบเอ็ดเส้น (220วา) (หจข. ร.5 น21/38 หนังสือกราบบังคมทูล ของพระยานนทบุรี และพระยาฤทธิรงค์ธนะเทพ ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ.121) และถ้าดูจากแผนที่วัดเวฬุราชิน สอดคล้องกันคือมีที่ว่างไม่ได้ระบุไว้ว่าทำอะไรหรือเป็นสวนของผู้ใด เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีหลักฐานระบุชัดเจนว่าสวนเหล่านี้ปลูกอะไร แต่จากหนังสือกราบบังคมทูล ของพระยานนทบุรี และพระยาฤทธิรงค์ธนะเทพ ได้กล่าวว่า **ภูมิลำเนาแถบนี้มีเงินทำสวนพลูซึ่งเป็นไม้ล้มลุกเป็นพื้น** จากแผนที่วัดเวฬุราชิน บริเวณรอบๆวัด มีสวน จันทโพ (คือบิดา ของสมเด็จพระวันรัต-แดง ซึ่งได้อุทิศที่ดินสวนแปลงนี้สร้างวัดโพธิ์นิมิต) จันทอง จันทลี อยู่โดยรอบและที่สวนของชาวมุสลิมมี สวนโต๊ะเหม็น อำแดงจ้อย สวนโต๊ะหวัง อำแดงจิว สวนโต๊ะเอม อำแดงหยี ก็น่าจะปลูกพลูเช่นกัน เพราะจากการสอบถามชาวมุสลิมที่มัสยิดสวนพลู ส่วนใหญ่บอกตรงกันว่าในอดีตย่านนี้ปลูกพลูเต็มไปหมด

ในพื้นที่ตลาดพลูช่วงปี พ.ศ.2446 พื้นที่แปลงใหญ่ของพระยาฤทธิรงค์ธนะเทพ มีพื้นที่ถึง 2500 ตารางวาปลูกต้นพลูเป็นส่วนใหญ่วิถีชีวิตอยู่ใกล้ ศาลเจ้าตึกดิน ตั้งแต่คลองบางไส้ไก่ คลองสำเหร่ ไปจนถึงคลองบางน้ำชน และคลองบางสะแก ปลูกพลูกันทั่วบริเวณ ตลอดไปจนถึงวัดนางชี วัดนาครปรกในคลองด่านล้วนเป็นที่ปลูกพลูทั้งสิ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าในระยะนี้พื้นที่ตลาดพลูถ้าไม่ใช่เรือนแถวค้าขายและบ้านอยู่อาศัยก็จะเป็นสวนพลูแทบทั้งสิ้นในระยะนี้พลูที่ปลูกในย่านนี้จะเป็น พลูเขียว เพราะมีรสเผ็ดจัดไปกลมสีเขียวเข้มโดยให้เลื่อยขึ้นบนต้นทองหลาง พลูที่ปลูกในย่านบางไส้ไก่จะมีรสดีที่สุด ใบใหญ่อวบจนเป็นที่ขึ้นชื่อต่อมาในสมัยหลังๆ ต่อมาย่านนี้นิยมปลูกพลูเหลืองซึ่งมีใบใหญ่สีเขียวออกเหลืองสวยรสจืด จะปลูกในสวนชาวมุสลิม และชาวจีน คนจีนส่วนใหญ่จะเช่าที่ทำสวนพลูเนื่องจากให้ผลผลิตเร็ว 5-6 เดือนก็สามารถเก็บใบขายได้

ฝั่งขวาของคลองบางกอกใหญ่ซึ่งเป็นฝั่งตรงข้ามตลาดพลูจะเป็นหมู่บ้านของราษฎร ซึ่งอาจจะมีทั้งคนไทยและคนจีน มีสวนผลไม้ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสวนทุเรียนสวนของขุนนางแปลงใหญ่มาก เช่น

สวน กระท้อน และ สวนทุเรียน ของพระยาประชาชีพ และสวนของพระยาฤทธิรงค์ธนะ (โปรดดูแผนที่สวนของพระยาทั้งสองท่าน)

บริเวณฝั่งขวาส่วนใหญ่เป็นสวนผลไม้ยืนต้น จากหลักฐานที่กล่าวมาบริเวณอื่นที่ไม่ได้ปลูกผลไม้สามารถสรุปลงไปว่าพื้นที่ใดปลูกพืชชนิดใด และเนื่องจากมีบ้านเรือนตั้งถิ่นฐานอยู่น้อย อาจยังมีที่รกร้างว่างเปล่าอยู่มากแม้กระทั่งปี พ.ศ.2446 ก็ยังพบหลักฐานว่ามีที่รกร้างว่างเปล่ามิได้ทำประโยชน์ในบริเวณหลังวัดต่างๆ ในย่านนี้และที่สวนเอกชนระหว่างวัดอินทาราม มาถึงวัดเวฬุราชิน ยาวหกเส้น (120 วา) ที่สวนเอกชนตั้งแต่วัดเวฬุราชิน ถึงคลองบางไส้ไก่ ยาวสิบเอ็ดเส้น (220วา) (หจข. ร.5 น21/38 หนังสือกราบบังคมทูล ของพระยานนทบุรี และพระยาฤทธิรงค์ธนะ ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน ร.ศ.121) และถ้าดูจากแผนที่วัดเวฬุราชิน สอดคล้องกันคือมีที่ว่างไม่ได้ระบุไว้ว่าทำอะไรหรือเป็นสวนของผู้ใด เป็นที่น่าเสียดายว่าไม่มีหลักฐานระบุชัดเจนว่าสวนเหล่านี้ปลูกอะไรพืชพันธุ์ต่างๆ ที่ปลูกในย่านนี้คือ

หมาก ที่มีชื่อเสียงคือหมากบางล่าง (คือที่มาของสวนในบางกอก สวนนอกบางช้าง สวนในแบ่งเป็นบางล่างและบางบน โดยเอาปากคลองบางหลวงเป็นหลักตั้งแต่ปากคลองลงไปทางใต้เรียกบางล่าง แต่ปากคลองขึ้นไปทางเหนือเรียกบางบน (กาญจนาคพันธุ์, 2540 : 174) รวมทั้งบริเวณพื้นที่ศึกษาด้วย

“--- ความนิยมของหมากล่างอยู่ที่ มีรสผาด เคี้ยวกระชับปาก ชาวบ้านจะนิยมกินแต่คนชั้นที่มีฐานะสูงชอบหมากหน้าหวานที่ปลูกกันทางสวนฝั่งธนบุรี ในคลองบางหลวงมีสวนหมากอยู่ทางบางยี่เรือต่อออกมาทางตะวันออก คืออยู่ลึกเข้าไปตามแนวหลังบ้านหลังวัดริมคลองบางหลวง ทั้งนี้เนื่องจากข้าพเจ้า (ขุนวิจิตรมาตรา) เคยเดินกับผู้ใหญ่จากตลาดพลูมาตามคันสวนจนถึงวันใหม่ท้องคั่ง....สวนที่ผ่านมานั้นเป็นสวนหมากมีต้นหมากสูงลิ่วไปเป็นแถวๆ ข้าพเจ้าเห็นเขาขึ้นหมากโดยมีปลอกเป็นวงกลมเล็กๆ เอาเท้าทั้งสองสอดเข้าไปในปลอกมือสองข้างจับต้นหมาก....แล้วไต่ขยับตัวขึ้นไปปูดๆ รวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อถึงปลายยอดก็เอามือตัดทะลายหมากผูกเชือกหย่อนลงมาให้คนข้างล่างรับเมื่อตัดหมดแล้วก็โน้มตัวให้ต้นหมากโอนไปมาจนเข้าใกล้อีกต้นจึงโดดไปจับต้นนั้นตัดทะลายหมากต่อไป วิธีนี้จำได้เค้าๆ ว่าเขาเรียก **ตีหมาก** ถ้าไม่ปลูกหมากมากจนเป็นสวนก็จะปลูกเพียง 2-3 ต้นไว้กินเองเพื่อหลีกเลี่ยงอาการสวนใหญ่---“ (กาญจนาคพันธุ์, 2540 : 172-173)

ต้นหมากยังมีประโยชน์มากมายใช้ทำสวนประกอบของบ้านเรือนได้ และสมัยหลังยังขายไปทำโปะปลาได้อีก

มะพร้าว มีปลูกกันบ้างแต่ไม่มากนักจะใช้บริโภคกันในบ้านเรือนและในสมัยก่อนเอาใบทำน้ำมันมะพร้าวใส่ตะเกียง มะพร้าวนำจะปลูกกันทุกชุมชนและทุกชาติพันธุ์

พืชสมุนไพร เนื่องจากย่านนี้มีหมอยาและตำรายาไทยมากมายหลายตำรับ โดยเฉพาะตำรายา ที่ขึ้นชื่อคือ ตำรายาของหลวงปู่ชู้ วัดนาครบก หลวงปู่เอี่ยมและหลวงตาช้วนวัดหนึ่ง เมื่อก่อน ชาวสวนยังปลูกสมุนไพรที่เป็นยาไปส่งขายที่ร้านขายยาจีนย่านเยาวราช และยาไทยย่านลำเพ็ง ทุกชาติพันธุ์จะปลูกพืชสมุนไพรแซมไปกับพืชอื่นๆ และสมุนไพรบางอย่างขึ้นเองตามธรรมชาติ เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไปเก็บมาใช้หรืออาจนำไปขายได้

สวนผักต่างๆ ถ้าเป็นผักแตงกวา บวบ พักทอง ถั่วพู มะนาว มะกูด พริกขี้หนู ฯลฯ พืชไทยๆ เช่น ตะไคร้ ขิง ข่า ขมิ้นขาว หน่อไม้ ผัก ถั่วฝักยาว คนไทยจะปลูกแซมตามสวนถ้ามีมากก็จะนำไปขายได้ (กาญจนาพันธุ์, 2540:96) คนจีนมักจะปลูกผักที่เหมาะสมกับการทำอาหารจีน

สวนพลูและค่างพลูในปัจจุบันไม่ต่างจากอดีตมากนัก

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการคือการถือครองที่ดินและราคาที่ดิน ในช่วงรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบหลักฐานเพียงแผนผังการถือครองที่ดินไม่ทราบจำนวนเนื้อที่ หลักฐานส่วนใหญ่จะพบการเช่าที่ของวัดและที่หลวงไม่พบอัตราค่าเช่าของเอกชน เช่น ที่ดินของพระคลังข้างที่ ตำบลคู่งเฝ้าถ่าน อำเภอบางยี่เรือ ของนางเหม เนียมทับ เนื้อที่ 83 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 12 บาท และของจีนเฮง นีเจริญ เนื้อที่ 1800 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 67 บาท (หจข. ร6 น15.1/79 บัญชีรายชื่อผู้ขอเช่าของกรมพระคลังข้างที่ พ.ศ. 2466) นอกจากนี้พบการเช่าที่ขายเลนของวัดราชคฤห์ แต่ไม่ได้บอกว่ามีเนื้อที่เท่าใดให้เช่าถึงปีละ 500 บาท (หจข. ร.5 ศธ 7.6 หนังสือหลวงประมวญภูมิประเทศ มรรคพายกวัดราชคฤห์ ถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการลงวันที่ 13 มกรา ร.ศ.151) ที่แปลงนี้ในเอกสารใช้คำว่าทำประโยชน์ น่าจะใช้เป็นที่จอดเรือที่มาค้าขายสามารถเก็บค่าท่าได้หรือจอดแพไม้ค่างพลูซึ่งกินพื้นที่มาก

วิถีชีวิตของชาวสวนย่านนี้ ในระยะต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปี พ.ศ.2475 ไม่พบเอกสารหรือการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวสวนย่านนี้ นอกจากเรื่อง **เด็กคลองบางหลวง** ของ

ขุนวิจิตรมาตรา หรือกาญจนาภรณ์ ขุนวิจิตรมาตรา ได้เขียนถึงวิถีชีวิตของชาวสวนในคลองบางหลวงไว้ว่า

“ ผู้ที่อยู่สองฝั่งคลองบางหลวงส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะดีและมีสวนของตนเองอยู่หลังบ้าน หรือแห่งใดแห่งหนึ่งที่ไม่ไกลจากบ้าน อย่างเช่น บ้านข้าพเจ้ามีสวนทุเรียน และอาข้าพเจ้าอยู่ถนนแพรงนรา ก็มีสวนทุเรียนอยู่หลังคลองตันไทรต่จากบ้านเข้าไปข้างใน ถนนที่ข้าพเจ้ามองเห็นเมื่อเด็ก ๆ ส่วนมากเป็นสวนทุเรียน ซึ่งมีค่ามากเพราะทุเรียนมีราคาแพงที่ออกชื่อเรียกสวนทุเรียนนั้น หมายความว่าผลไม้นั้นเป็นหลัก ... บางส่วนในคลองบางหลวงอาจมีผลไม้อื่นบ้าง เช่น มะพร้าว กล้วย ลิ้นจี่ ลำไย ฯลฯ แต่มีแห่งละเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ไม่เรียกสวน การทำสวนทำเป็นสองอย่าง อย่างที่หนึ่งเจ้าของทำเอง เป็นต้นว่าเก็บผลไม้ขายเอง อีกอย่างหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าไปทำ เรียกว่า “**ถือสวน**” โดยเจ้าของสวนและผู้ถือสวนตกลงกันว่า ค่าถือสวนคิดเป็นเงินปีละเท่านั้น ๆ หนึ่งปี สองปี หรือสามปี แล้วแต่จะกำหนด ในคลองบางหลวงการถือสวนก็มีทำเองก็มาก **ที่ทำเองเพราะความรักสวน ต้องการดูแลรักษาเอง** เจ้าของสวนที่เป็นชาย (หรือสามี) ดูแลรักษาสวน ฝ่ายที่เป็นหญิง (หรือภรรยา) เป็นแม่ค้านำผลไม้ไปขาย “ (กาญจนาภรณ์ ,2540 :171-172)

**ภาพโบราณ สวนหมากและมะพร้าว เรือนไทยใต้ถุนสูงมองหลังคาจาก
ซ้ายมือคือเรือสามปั่น ขวามือคือเรือกระแชง**

มีการบรรยายสภาพการทำสวนของคนจีนในช่วงนี้ (น่าจะเป็นคนจีนย่านนี้ด้วย) ว่า “ มีการทำสวนกันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อยมาก อาจจะพูดไม่ได้ว่าเป็นสวนที่มีคุณภาพดีเลิศแต่ทว่า เป็นสวนที่ออกงามดี ---มีร่องถั่ว--- ผักกาดหอมต้นหอมหัวไชเท้า **ใบพลูและหมาก** ซึ่งปลูกกันเป็นส่วนใหญ่ในสวน ชาวสวนอยู่อาศัยในกระต๊อบสกปรกเล็กๆ ภายในบริเวณไร่นาของตน มีสุนัขเฝ้าสวนเป็นจำนวนมาก และมีเล้าหมูส่งกลิ่นตลบอบอวล ชาวจีนใช้ปุ๋ยหมักรดผักและปลาเฝ้าเป็นปุ๋ยรดเถาพลู และชักน้ำจากท้องร่องรดพืชไปเรื่อยๆ การเลี้ยงหมูทำไปพร้อมๆ กันกับทำสวนเพื่อจะได้ใช้ทั้งมูลและเศษผัก คนไทยไม่มีใครจะเลี้ยงและฆ่าหมูเพราะกลัวเท่านั้นมีการฆ่าหมูกันวันละ 300 ตัว แน่ในปีเดียวกันนั้นเองชาวจีน

จำนวนหลายพันในเมืองใกล้เคียงกรุงเทพฯ ได้พากันไปรับจ้างทำสวนผักและสวนพลูกับเลี้ยงหมู (สกินเนอร์, 2529 : 114)

วิถีชีวิตชาวสวนในระยะนี้มีผู้เขียนไว้อีกท่าน คือ พ. เนตรรังษี หรือ แก้ว แกมทอง ซึ่งอยู่ในคลองบางลำเจียก ปลายคลองจะเชื่อมต่อคลองบางหลวง นับว่าใกล้พื้นที่ศึกษา ชาวสวนในย่านนี้มีอาชีพหลัก คือ การเก็บผลไม้ในสวนของตนเองที่มีกันทุกบ้านไปขาย ถ้าใครฐานะด้อยหน่อยก็เก็บได้น้อย เพราะมีพื้นที่สวนแค่ขนาดเดียว (ประมาณ 2-3 ไร่) หากมีฐานะดีเขยิบขึ้นมาหน่อยก็มีถึง 2- 3 ไร่ หากถ้าสิบไร่ก็จะเป็นบ้านที่รวยมาก และก็พอมีเงินอยู่หลายบ้าน ทุกสวนนอกจากจะปลูกลำไยเพกาแล้ว ก็จะมีปลูกทุเรียนอยู่บ้างรองลงมา แล้วก็จะมีพวกมะไฟ และที่มีแซมๆอยู่ ก็มี หมาก มะพร้าว ส้มโอ ละครูด โดยมะพร้าวจะปลูกอยู่ตามริมคลอง ส่วนหมากจะปลูกอยู่ตามริมท้องร่อง (แก้ว แกมทอง , 2532 : 75)

สำหรับบ้านเรือนนั้นย้อนไปเมื่อสมัย 60 กว่าปีก่อน ยังไม่มีผู้คนมากมายนักบ้านเรือนก็จะปลูกสลับกับสวน และแต่ละบ้านก็จะอยู่ห่างๆกัน แบบที่เรียกว่า “เพรียกหาด้วยเสียงกู่” ในขณะที่บ้านใกล้เคียงจะโดนกันไม่ถึง เวลาทำอะไรก็จะเดินไปบอกกล่าวเล่าเรื่องกันด้วยความไม่ย่อท้อ ส่วนบ้านเรือนในแถบนั้นไม่ใช่มีเฉพาะชาวสวน ในแถบริมคลองด้านจะมีบ้านขุนนางอยู่ริมคลอง และก็จะมีสวนข้างหลังบ้านเป็นสวนขนาดใหญ่ บ้านละ 7-8 ไร่ ในเรื่องของอาหารการกินนั้นแก้วอธิบายเอาไว้ว่า เนื่องจากในท้องร่องสวนนั้นมีน้ำอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว อาหารการกินก็หาได้จากปลา กุ้ง หอย ผักบุ้ง ผักกะเฉด ที่หาและปลูกกันเอาไว้ตามท้องร่อง และทุกบ้านก็มีอาชีพหลัก คือ การทำสวนกันอยู่แล้ว ฉะนั้นพืชผักต่างๆจึงไม่ขาดสน อีกทั้งถ้าขาดเหลืออะไรก็จะออกไปซื้อกันที่ตลาดเจริญพาสณ์ ซึ่งอยู่ปากคลองบางหลวงนั่นเอง และตามธรรมดาชาวบ้านก็จะนำของขายไปขายกันที่นั่นเป็นประจำอยู่แล้ว (แก้ว แกมทอง , 2532 : 395-400)

ทุกสวนจะมีที่ระบายน้ำเข้าออกจากสวนกับคลอง ทั้งนี้เพื่อเก็บไว้ใช้ในหน้าแล้ง และกันเป็นทำนบในฤดูน้ำหลาก อย่างเวลาน้ำขึ้นก็เปิดท่อบปล่อยน้ำเข้าในสวน แล้วขังไว้รดต้นไม้ ในขณะที่น้ำมากในฤดูฝนก็จะเปิดให้น้ำออก ถ้ามีน้ำมากเพื่อไม่ให้น้ำขังจนรากไม้เน่า หรือไม่ก็ปิดกั้นไม่ให้เข้าร่องสวน แต่มีบางสวนก็มีน้ำที่ไม่พอจะใช้รดต้นไม้ เนื่องจากร่องสวนอยู่ลึกเข้าไป ชาวบ้านที่ทำสวนก็จะขุด “ลำประโดง” (โปรดดูแผนผัง 4 แนวลำประโดงสมัยก่อน) ซึ่งก็คือ ขอยคลองที่แยกออกจากคลองหลักเข้าไปตามสวน สองฝั่งของลำประโดงจะเป็นสวนของเจ้าของเดียว หรือคนละเจ้าของก็ได้ บางครั้งการขุดนี้ก็จะฝังเอาไว้ใต้ดินหรือใต้ถนน โดยชาวสวนจะใช้ต้นมะพร้าวที่กลายมาทำเป็นท่อน และท่อก็จะมีฝาปิดเปิดได้ เพื่อใช้กันหรือระบายน้ำอีกทีหนึ่ง (แก้ว แกมทอง , 2532:256-257) แต่การใช้วิธีทำท่อนหรือขุดลำประโดงนี้ ก็ไม่ได้ช่วยเก็บกักน้ำไว้ได้เท่าไร หากถึงฤดูแล้งจริงๆยิ่งถ้าปีไหนถึงเดือนหกแล้วฝนยังไม่มา ชาวบ้านก็จะเดือดร้อนกัน เพราะไม่มีน้ำในคูหรือร่องที่ขุดไว้ได้ ชาวสวนเองเมื่อถึงเดือนสี่

ฝนแล้งพวกเขาก็ทำพิธีขอฝนกันในช่วงงานสงกรานต์ โดยพิธีกรรมที่ทำนั้นก็คือ พิธีแห่นางแมว โดยชาวบ้านจะแห่นางแมวไปตามบ้านต่างๆแล้วก็ให้ร้อง “นางแมวเอ๋ย ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์ รดหัวนางแมว “ ชาวบ้านก็จะเอามาสดแมวที่อยู่ในกรงของขบวนแห่ ในช่วงน้ำหลากชาวสวนไม่ต้องห่วงเรื่องรดน้ำ ถ้าน้ำเข้าสวนมากต้องวิดออก คำร้องที่ติดปากของคนในยุคนั้นเกี่ยวกับน้ำว่า **เดือนสิบเอ็ดนํ้านอง เดือนสิบสองนํ้าทรง เดือนอ้ายเดือนยี่ น้ำก็รีไหลลง** เดือนสิบเอ็ดในที่นี้คือเดือนตุลาคมเป็นช่วงน้ำหลากชาวสวนไม่ต้องทำอะไรเป็นพิเศษเพราะเป็นช่วงต้นไม้เตรียมตัวออกดอก (แก้ว แกมทอง 2532 ; 280)

ชีวิตประจำวันของชาวสวนในย่านนี้ ในมิติของช่วงเวลานี้ไม่มีหลักฐานจากเอกสารบอกเล่าถึงชีวิตประจำวันของชาวสวนในย่านนี้ ผู้วิจัยเก็บความจากหนังสือเด็ก บ้านสวนและจากสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอายุมากกว่า 70 ปี พอสรุปได้ว่าอาชีพทำสวนเป็นงานที่ต้องทำทั้งวันไม่มีวันหยุด ไม่เลือกฤดูกาล ร้อนหรือหนาวก็ต้องทำ เป็นงานครอบครัวผู้หญิงผู้ชายทำงานได้เท่ากันตั้งแต่การปลูก การดูแลรักษา ขุดดินพรวนดิน ถางหญ้า ลอกท้องร่อง ขึ้นต้นไม้เก็บผล ตั้งแต่ เดือนสิบเอ็ดชาวสวนอาจต้องดูแลรักษาคอยถางหญ้าเก็บวัชพืชไม่ให้สวนรกรุงรังต้นไม้จะได้งอกงามเต็มที่ เดือนสาม เดือนสี่ คือเดือนกุมภาพันธ์ ฝนเริ่มเติบโตชาวสวนต้องคอยรดน้ำอย่างสม่ำเสมอถ้าฝนไม่ตกและน้ำที่เก็บกักไว้ไม่พอผลไม้จะร่วงทำความเสียหายได้ เดือนห้า เดือนหกคือเดือนเมษา พฤษภาคม ฝนเริ่มแก่เป็นช่วงที่ชาวสวนต้องทำงานหนัก ต้องคอยดูแลไม่ให้สัตว์และคนมาลักขโมยผลไม้ เวลาเก็บผลไม้ต้องคอยระวังไม่ให้ชอกช้ำและต้องแก่จัดเพื่อให้ได้ราคาสูง ในช่วงสมัยนี้ชาวสวนยังต้องนำผลไม้ไปขายที่ตลาดเองไม่พบหลักฐานการเหมาสวน เมื่อเก็บผลไม้หมดแล้วชาวสวนจะไม่พักผ่อนนานมีงานที่ต้องทำต่ออีกมาก เช่น พรวนดิน ถางหญ้า ลอกท้องร่อง ซึ่งเป็นงานหนักไม่พบหลักฐานการลงแขกช่วยแรงกัน สำหรับสวนที่ปลูกผลไม้หลายชนิดและแก่ไม่พร้อมกันชาวสวนแทบจะไม่มีเวลาพักเลย นอกจากนี้ผลไม้แต่ละชนิดใช้เวลาเติบโตกว่าจะให้ผลต่างกันชาวสวนจึงนิยมปลูกผลไม้หลายชนิด จากการใช้เวลาและความอดทนประกอบกับการพึ่งดินฟ้าอากาศทำให้ชาวสวนย่านนี้หันไปปลูกพลูกันมากขึ้น

สาเหตุที่ย่านนี้ปลูกพลูกันเป็นพืชหลัก อาจมาจากหลายสาเหตุ คือ

ประการแรก สาเหตุจากมีน้ำท่วมบ่อย (มีน้ำท่วมใหญ่ปี พ.ศ.2460) และมีน้ำทะเลหนุนอยู่เสมอ ทำให้น้ำกร่อย พืชยืนต้นล้มตายกว่าจะปลูกใหม่ใช้เวลาหลายปีถึงจะให้ผล แต่พลูกันใช้เวลาไม่นานถ้าล้มตายก็ปลูกใหม่ใช้เวลา 5-6 เดือนก็เก็บไปได้ สำหรับสวนขุนนางฝั่งขวา มีบ่าวไพร่มาก อาจสามารถป้องกันน้ำท่วมและน้ำกร่อยได้ ฝั่งตลาดพลูกันใหญ่เป็นคนจีน บ่าวไพร่น้อย การป้องกันสวนทำได้ยากจึงเหมาะแก่การใช้พื้นที่ปลูกพลูกัน

ประการที่ 2 จากการใช้เวลาและความอดทนประกอบกับการพึ่งดินฟ้าอากาศดังได้กล่าวไปแล้ว ทำให้ชาวสวนหันมาปลูกพริกกันมากขึ้น

ประการที่ 3 ย่านตลาดพริกมีคนจีนอยู่เป็นจำนวนมาก จึงมีแรงงานรับจ้างทำสวนพริก และมีคนจีนเช่าที่ทำสวนพริกซึ่งน่าจะมีจำนวนไม่น้อย และมีชาวไทยทั้งหญิง และ ชาย นอกจากเป็นลูกจ้างทำสวนแล้วยังรับจ้างเกี่ยวกับการขุดลอกคูรอบๆสวน เพื่อนำน้ำมาใช้ (หจช. ร5น21/38หนังสือกราบทูล ของพระยาฤทธิรงค์ธนะเขต ถึง กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีนครบาล ลงวันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.121) ไม่พบหลักฐานว่ามีชาวมุสลิมเป็นลูกจ้างทำสวนพริก ชาวมุสลิมน่าจะทำสวนพริกของตนเอง

ประการที่ 4 ในย่านนี้ เป็นที่อยู่ของขุนนาง ซึ่งมีระบบไพร่ ทาส ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ จะมีไพร่มากมาย เช่นพระกลั่น พระพี่เลี้ยงของ รัชกาลที่4 มีบ่าวชายหญิงผู้ใหญ่ เด็ก ถึง 150 คนท่านได้ให้บ่าวไพร่ไปทำสวนที่บริเวณวัดนางชี หลวงอุดมสมบัติ มีบ่าว 14 คน(โหมด อมาตยกุล, ม. ป. พ. เอกสารโรเนียว) แร่งงานเหล่านี้เป็นแรงงานราคาถูกเช่นเดียวกัน ชาวจีนเป็นแรงงานรับจ้าง การทำสวนพริกต้องใช้แรงงานมาก ในระยะนี้ต้นทุนเกี่ยวกับแรงงานไม่สูงนัก ต่อมาเมื่อระบบไพร่ทาส ยกเลิกไปค่าจ้างจึงเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ประการที่ 5 อุปกรณ์ต่างๆที่ใช้ปลูกพริกได้ ชื้อได้ในย่านนี้ เช่น ไม้ค้ำพริก พลาสติก พลาสติกเอามาจากมหาชัย กระบุง กระจาด อุปกรณ์รดน้ำ สามารถทำตัวเอง หรือหาซื้อได้ในย่านนี้เลย ทำให้ชาวสวนไม่เสียเวลาและค่าใช้จ่ายในการหา อุปกรณ์ต่างๆ

ประการที่ 6 ใกล้ตลาดชาวสวนพริกในย่านนี้จะนำพริกมาขายโดยบรรทุกเกวียนมาขาย บรรจุมาด้วยเรือขึ้นที่ท่าในคลองบางกอกใหญ่ เคียงกับวัดราชคฤห์ วัดอินทาราม และ วัดจันทาราม เรียกตามลำคัญว่าวัดบางยี่เรือทั้ง 3 ท่าที่บรรทุกพริกมาจำหน่ายนั้นก็กลายเป็น**ตลาดพริก** (เจ้าพระยาภาสกรวงศ์,2515; 21) มีบางเจ้าจะเอาไปส่งที่ตลาดท่าเตียน(ตลาดท่าเตียนเกิดในสมัยรัชกาลที่ 5) หรือพายเรือขายไปตามลำคลองต่าง ๆ เช่นมารดาของขุนวิจิตรมาตรา ดังนั้นชาวสวนพริกในย่านนี้จึงพากันปลูกพริก เพราะปลูกง่ายขายคล่อง

อุปกรณ์ในการปลูกพริก มีดังนี้คือ

ไม้ค้ำพริก เดิมปลูกให้เลื้อยขึ้นบนต้นทองหลาง ต่อมาชาวจีนคิดปลูกขึ้นค้ำต้นโปลง----และเปลี่ยนมาเป็นไม้โก่งงาและไม้แสม ซึ่งมีพ่อค้าล่องมาจากมหาชัยทางคลองด่าน ไม้ค้ำพริกจะต้องเปลี่ยนแทบทุกปีแต่ไม่ทิ้งชาวสวนจะทำเป็นฟืนหรือเผาเป็นถ่าน ระยะนี้ไม่ทราบราคาไม้ค้ำพริกว่าซื้อขายกันอย่างไร ชาวมหาชัยน่าจะซื้อพริกกลับไปเนื่องจากปลูกพริกไม่ได้เพราะดินเค็ม

อุปกรณ์ในการให้น้ำ พริกที่ปลูกในย่านนี้จะเป็นร่องสวนเดี่ยวจึงต้องใช้กระโพรง หรือแครงสาดน้ำจากท้องร่องสวน (โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 3 มีรายละเอียดการรดน้ำพริก ในระยะนี้ไม่พบรายละเอียดการให้น้ำจากที่ใด)

เครื่องสาดใช้รดน้ำปลา

การใช้น้ำหมักปลาเน่า ระยะนี้มีการใช้น้ำหมักปลาเน่ามารดต้นพลู ไล่ปลาสดจากมหาชัยซึ่งล่องมาทางเรือขายเหมาเป็นลำเรือหรือเป็นบ๊ีบ (วิธีทำน้ำหมักปลาเน่า โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4) พลูที่ปลูกให้เลื้อยขึ้นบนต้นทองหลวงส่วนใหญ่ปลูกทางฝั่งขวาคลองบางหลวงจะไม่นิยมใช้น้ำหมักปลาเน่ามารดเนื่องจากทนกลิ่นปลาเน่าไม่ไหว ชุนวิจิตรมาตราได้กล่าวถึงกลิ่นปลาเน่าไว้หลายแห่งในเรื่อง เด็กคลองบางหลวง เล่ม 1

การเก็บพลู ในระยะนี้ไม่พบรายละเอียดวิธีการเก็บพลู และมีการใช้เล็บเก็บเหมือนในสมัยหลังหรือไม่ ในการเก็บพลูจำเป็นต้องใช้ กระบุง หรือ เข่ง สำหรับใส่พลู และนำมาใส่ กระจาด หรือ กระดัง เพื่อเรียงพลู ภาชนะจักสาน เหล่านี้ชาวสวนอาจทำเองหรือไปซื้อแถวละแวกวัดขุนจันทร์ ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าผู้คนย่านนี้ทำจักสานกันตั้งแต่เมื่อใด น่าจะมาพร้อมกับผู้อพยพชาวเวียงจันทน์ซึ่งมีส่วนในการสร้างวัดขุนจันทร์ ปัจจุบันไม่มีหลงเหลือแล้ว

การเรียงพลู หลังจากเก็บพลูแล้วผู้หญิงจะทำหน้าที่เรียงพลู (โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 4) อุปกรณ์ในการเรียงพลูไม่มีอะไรมากนอกจากภาชนะจักสานที่ใช้ใส่พลูเมื่อเรียงเสร็จแล้ว เช่น กระจาดหรือ กระบุง การเรียงพลูเป็นงานทักษะผู้เรียงต้องมีศิลปะจึงจะเรียงร้อยสวยงามทำให้น้ำซึบ คนเรียงพลูอาจเป็นแรงงานรับจ้างหรือใช้ผู้คนในบ้านมาช่วยกันในช่วงเย็นหรือค่ำ สมัยนั้นคงไม่ค่อยสะดวกเพราะต้องใช้ตะเกียงให้แสงสว่าง การเก็บพลู การเรียงพลู ถ้ามีที่น้อยไม่ต้องทำทุกวันแต่ถ้าปลูกมากคงต้องเวียนเก็บกันทุกวันเท่ากับมีรายได้ทุกวันเช่นกัน ในสมัยก่อนรายได้จากการขายพลูน่าจะพอใช้จ่ายในครัวเรือนถ้าเป็นขุนนางอาจนำเงินเดือนไปใช้จ่ายอย่างอื่นได้

การเก็บรักษาพลู เนื่องจากในสมัยก่อนมีผู้นิยมกินหมากพลูกันมากแม้ต้องเดินทางไกลยังเอามากพลูติดตัวไปด้วย หรือถ้านำพลูไปขายยังหัวเมืองไกลๆต้องทำการถนอมรักษาโดยการทำเป็น **พลูนาบ** คือการนำพลูสดมาผึ่งให้แห้งและใช้กระทะเหล็กแบนๆตั้งไฟให้ร้อนพอควร ใช้ลูกประคบคายนาบให้ติดกับกระทะกลับไปมาให้แห้ง พลูนาบจะเก็บได้เป็นเดือนแต่รสชาติไม่ดีเหมือนพลูสด หมากซึ่งเป็นของกินคู่กับพลูชาวสวนมักจะปลูกด้วยกันถ้าจะถนอมรักษาโดยการเจียนหรือฝานเป็นแว่นบางๆนำไป

ตากให้แห้ง หมาแห้งจะเก็บได้เป็นปีทั้งพูนาบและหมาแห้งเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้เวลาและแรงงานมากเช่นกัน

เครือข่ายในการค้าพลู กระบวนการปลูกพลูที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นงานที่ต้องใช้เวลาและแรงงานทุกขั้นตอน อุปกรณ์หลายอย่างต้องหาซื้อจากต่างถิ่นดังนั้น เครือข่ายในการค้าพลูควรเริ่มต้นตั้งแต่การปลูกพลู ซึ่งแทบทุกอย่างดำเนินการในพื้นที่ศึกษาแทบทั้งสิ้นตั้งแต่เริ่มปลูกจนนำออกขายที่ตลาดพลู ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าตลาดพลูเป็นศูนย์กลางในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพลูแทบทุกขั้นตอน อุปกรณ์หลายอย่างมีผู้นำมาขายจากถิ่นอื่นจึงเป็นลักษณะเครือข่ายเจ้าประจำกัน เมื่อผลิตได้แล้วจะนำมาขายที่ตลาดพลูซึ่งเป็นลักษณะขายส่ง แต่น่าจะมีบางเจ้ายอมเสียเวลานั่งขายปลีก ราคาขายส่ง 0 ในช่วงปี พ.ศ. 2438 ราคาพันธุ์ 1 บาท 50 สตางค์ (ห.จ.ช. ร.5 น.10/3 คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 114) ไม่พบหลักฐานการเหมาสวนพลูเหมือนผลไม้อื่น ชาวสวนพลูต้องนำมาขายที่ตลาดเอง หรืออาจใช้วิธีพายเรือขายไปตามลำคลองต่างๆ มีลูกค้าหลายกลุ่มที่ไม่ได้ปลูกพลู เช่น พระสงฆ์ ในย่านนี้น่าจะมีจำนวนมาก พ่อค้า แม่ค้าที่ขายของอื่น ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าชาวจีนบริโภคหมากพลูมากนักน้อยเพียงใด แต่คนไทย บริโภคหมากพลูกันทุกชนชั้น ทุกเพศ แต่ไม่ทุกวัยเฉพาะผู้ที่เป็นผู้ใหญ่เท่านั้น

สถานที่ทำการค้า ตลาดวัดกลางจะเป็นตลาดเช้าสายๆ ตลาดจะวายต้องไปซื้อหาที่ตลาดพลูต่อ ทำขึ้นพลูจะมีที่วัดอินทาราม วัดจันทาราม ในสมัยก่อนบริเวณวัดทั้งสองไม่มีสิ่งก่อสร้างมากเท่าในปัจจุบัน (จากการสำรวจพื้นที่และสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดอินทาราม) ดังนั้นจึงมีที่โล่งเป็นลานต่อเนื่องไปถึงด้านหลังซึ่งเป็นป่าช้า นอกจากนี้มีแม่ค้าพายเรือขายพลูไปตามคลองต่างๆ

แรงงานและที่ดิน พลูเป็นพืชที่ต้องใช้แรงงานมาก จากการที่ย่านนี้มีแรงงานจากระบบไพร่ทาส และคนจีนซึ่งเป็นแรงงานราคาถูก เราไม่ทราบราคาค่าแรงดังรายละเอียดที่ได้กล่าวมาแล้ว ชาวจีนที่มีภรรยาเป็นชาวไทยสามารถถือครองที่ดินได้ (จากแผนผังที่ 1 วัดเวฬุราชิน) จะเห็นชื่อชาวจีนเป็นเจ้าของที่ดินหลายแปลงโดยเฉพาะจีนโพธิ์ครองที่ดินแปลงใหญ่ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นสวนพลู ที่ดินของพระยาฤทธิ์รงค์ธนะ ซึ่งมีถึง 2500 ตารางวา ต้องจ้างคนจีนเฝ้าสวนและทำสวนพลู นอกจากนี้ที่ตำบลบางไผ่ ไก่มีจีนรับจ้างเก็บพลูชื่อจีนตัวเสีย ไปรับจ้างเก็บพลูตั้งแต่โมงเช้าคงไกลจากบ้านมากเพราะจีนตัวเสียไม่รู้เรื่องบ้านถูกไฟไหม้จนกลับมาถึงบ้าน (หจช. ร.5 น.22/179 หนังสือพระประชากรกิจวิจารณ์ ถึงเสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 กันยายน ร.ศ. 125)

ความสัมพันธ์ในการผลิตพลู เจ้าของที่ดินจะเป็นขุนนางหรือคหบดี ผู้เช่าส่วนใหญ่เป็นคนจีนหรือคนไทยบ้าง ไม่พบหลักฐานว่าคนไทยเช่าพื้นที่ปลูกพลูแต่น่าจะมีบ้าง ผู้ขายอุปกรณ์ต่างๆจะเป็นคนนอกพื้นที่มีทั้งคนไทยและคนจีน ผู้ปลูกพลูจะนำพลูไปขายเองที่ตลาดวัดกลาง โดยผู้ซื้อเป็นคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ทั้งคนไทยและคนจีน

ภูมิปัญญาในการปลูกพลูเริ่มตั้งแต่การยกร่องสวน เดิมปลูกโดยให้เกาะกับต้นไม้ใหญ่ต่อมา คนกลุ่มใหญ่ซึ่งน่าจะเป็นคนจีนนำภูมิปัญญาการใช้ไม้ค้ำพลู การให้ปุ๋ยและชนิดของพลู(พลูเหลือง) มา แทนที่ของเดิม การใช้ปลาเน่าเป็นปุ๋ยทำให้ได้ใบพลูที่สวยงามแต่ทำให้เกิดมลภาวะทางกลิ่นและต้องมีต้นทุน ในสวนพลูที่ปลูกด้วยค้ำพลูและไม่นิยมปลูกผลไม้หลักเนื่องจากบังร่มเงามากเกินไป นิยมปลูกต้นทองหลาง กล้วย หนาม และมะพร้าวการปลูกพลูเป็นพืชเชิงเดี่ยวให้ผลตอบแทนดีในระยะแรก แต่สิ้นเปลืองแรงงานและต้องคอยปลูกทดแทนอยู่เสมอ ดังนั้นขุนนางและคหบดีจึงนิยมทำสวนผลไม้เป็นพืชหลัก และปลูกพลูเป็นพืชรอง ปลูกแซมในสวน

บทบาทของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการผลิตพลูได้จากการเก็บภาษีอากรตั้งแต่ที่ดิน ไม้ค้ำพลู ภาษีเรือ ภาษีตลาด ภาษีไม้ไฟ (อุปกรณ์ในการร่อนน้ำ) ภาษีผ่านด่าน นอกจากนั้นอำนาจทางเศรษฐกิจของรัฐที่เกี่ยวกับพลูยังมีออกไปนอกพื้นที่ เช่น ที่ตลาดท่าเตียนสามารถเก็บภาษีตลาดได้อีก ท่าเรือต่างๆ นอกพื้นที่ กลายเป็นท่าจอดเรือส่งพลู สามารถเก็บค่าจอดท่า นอกจากนี้ยังผ่านทางเส้นทางรถไฟสายคลองสาน มหาชัย พลูเดินทางผ่านเส้นทางรถไฟสายนี้รวมทั้งแนวคลองที่ออกไปนอกพื้นที่ย่านนครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี รัฐสามารถเก็บภาษีผ่านด่านได้ทั้งสิ้น

ท่าเรือตลาดพลูในปัจจุบันไม่ต่างจากอดีตมากนัก

การผลิตพลูก่อให้เกิดความสำคัญในย่านดังนี้

ประการแรก ตลาดวัดกลางและตลาดพลูเจริญเติบโตขึ้นเพราะพลูเป็นสินค้าหลัก

ประการที่สอง ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในย่านนี้มากขึ้นส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำสวนพลูแต่ต่อมาสถานประกอบการต่างๆ ได้ถูกจัดตั้งขึ้นตามมา

ประการที่สาม ปริมาณพลูในระยะหลังสัญญาเบาวิ้ง เป็นการผลิตในเชิงพาณิชย์ย่านตลาดพลูเป็นที่ค้าส่งพลู มีการส่งหามากและพลูเป็นสินค้าออกในปริมาณมาก

ประการที่สี่ ตลาดพลูขยายตัวใหญ่ขึ้นจากตลาดชุมชน ทั้งพื้นที่และชนิดของสินค้ารวมทั้งจำนวนผู้ค้า กลายเป็นตลาดย่าน

2.2.2 ภาคการค้า อุตสาหกรรม และการบริการ

ในย่านพื้นที่ศึกษาที่มีการค้าขายในลักษณะ ตลาดน้ำและตลาดบกซึ่งมีสินค้าหลากหลายโดยมีพ่อค้าแม่ค้าทั้งคนไทยและคนจีน นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมหลายอย่างในย่านนี้ รวมทั้งการบริการ เช่น รับจำนำ โรงยาฝิ่น โรงบ่อน ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ตลาดน้ำปากคลองด่านในอดีต มีเรือนแพและเรือชนิดต่างๆขายของ

ตลาดน้ำ – ตลาดบก ตลาดน้ำในย่านนี้จะเกิดก่อนตลาดบก ระยะแรกเป็นลักษณะของการใช้คลองเป็นสถานที่ขายของ โดยพายเรือขายไปตามคลองบางหลวงและคลองซอยต่างๆซึ่งน่าจะมีตั้งแต่สมัยธนบุรีแล้ว พบหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่ามีการขายขนมและผลไม้ในคลองบางหลวงจากนิราศเกาะจานของสุนทรภู่ (วรรณกรรมนิราศ ของสุนทรภู่, 2513 ; 276) และพบว่ามีการขายขนนางให้บ่าวใช้เรือและเอาขนมไทยๆไปขายตามลำคลอง (โหมด อมาตยกุล , ม.ป.พ.เอกสารโรเนียว) ตลาดน้ำในลักษณะชุมนุมกันซื้อขายโดยใช้เรือและผู้ซื้อผู้ขายบางส่วนอยู่บนบก น่าจะเกิดขึ้นบริเวณหน้าวัดจันทารามและวัดอินทารามซึ่งน่าจะเกิดขึ้นหลัง รัชกาลที่ 3 เนื่องจากพระองค์ท่านทรงบูรณะวัดในย่านนี้แทบทุกวัดประกอบกับมีชุมชนเกิดในย่านวัดทั้งสองแล้ว ตลาดน้ำค่อยๆพัฒนาขึ้นทั้งจำนวนเรือและสินค้า จากหนังสือเด็กคลองบางหลวงเล่ม 2 ของ ขุนวิจิตรมาตรา จะเห็นภาพการค้าในคลองบางหลวงในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อไปจนถึงต้นรัชกาลที่ 6 คนที่ขายของในเรือมีทั้งคนไทย คนจีน และมีทั้งผู้หญิงผู้ชายทั้งที่มีอายุไม่มากนักถึงวัยกลางคน ของที่ขายมีตั้งแต่ผลไม้ในย่านนี้และจากที่อื่น ข้าวสาร อาหารสดมากมายหลายชนิด ผักไทยและผักจีน อาหารสำเร็จรูปเช่น ขนมทั้งไทยและจีน กวยเตี๋ยว ผู้ซื้อสินค้าจากเรือสินค้าเหล่านี้มีทั้งคนไทย จีน มอญ มุสลิม ทุกชนชั้น ทุกอาชีพ ตั้งแต่ขุนนางชั้นสูง ขุนนางชั้นผู้น้อย ชาวสวน ผู้เช่าสวน เจ้าของกิจการ กุฎี และอาจเป็นได้ว่าทุกเพศทุกวัยเพราะมีสินค้าให้เลือกหลากหลาย การค้าลักษณะนี้ดำเนินตลอดมาจนถึงหลังปี พ. ศ.2500 สินค้าต่างๆที่ขายตามลำน้ำคนขายจะเป็นไปตามชาติพันธุ์ และมีบรรยากาศในการขายต่างกัน ดังนี้ (โปรดดูรายละเอียดในเด็กคลองบางหลวงเล่ม 2 : 94-105)

ข้าวสาร จะใช้เรือขนาดใหญ่ไม่มีประทุนขายข้าวสารอย่างเดียวขายเป็นทะนานๆ ละ 12 สตางค์หรือซื้อเป็นถัง (18 ทะนาน) ถังละ 4-5 บาท คนขายข้าวสารส่วนใหญ่เป็นคนจีน

ปลาน้ำจืดเป็นปลาสด จะขายอย่างเดียวเช่น ปลาช่อน ปลาดุก ฯลฯ รวมทั้งกุ้งสด ปลาดุกตัวละ 12 -25 สตางค์ ปลาช่อน ปลาสวาย ตัวละ 2-3 สตางค์ คนขายเป็นหญิงกลางคนน่าจะเป็นคนไทย

ปลาหูช้าง จะเป็นปลาโปะมาจากท่าจีนและแม่กลองใส่เข่งขายเข่งละ 2-3 ตัวเข่งละไฟสองไฟ คนขายเป็นคนจีนทั้งหมด

หมูสด จะหันขายเป็นชิ้นเล็กๆราคา 1ไฟ (3สตางค์) ถ้าชิ้นใหญ่ขายเป็นซั้งๆละ 2สตางค์ ถ้าเป็นซี่โครงซั้งละสตางค์ คนขายเป็นคนจีน

ผักสด มีผักสดนานาชนิดทั้งผักไทยๆเช่น หน่อไม้ หัวปลี มะรุ้ม มะดัน มะอึก ตะไคร้ ขิง ข่า หอม กระเทียม ฯลฯ และผักที่เอาพันธุ์มาจากเมืองจีนเช่น กะหล่ำปลี แตงกวา ค่ะน้า ฯลฯ และยังมีไข่ไก่ ไข่เป็ด ไข่เค็ม เต้าหู้ยี้ เต้าหู้เหลือง เห็ดฟาง เห็ดบัว ฯลฯ คนขายส่วนใหญ่เป็นหญิงไทยกลางคน

ข้าวเหนียว ข้าวหมาก ขายอย่างเดียวหรือขายรวมกับขนมอื่น ข้าวเหนียวจะมีน้ำกุ่ม น้ำตาลลอย หน้ากะฉิก ฯลฯ ราคาห่อละอัฐหรือห่อละไฟ คนขายจะเป็นผู้หญิงไทยกลางคน ข้าวหมาก ขายกับขนมฝรั่งกุฎีจีน ข้าวหลามตัดวัดระฆัง ราคาห่อละอัฐหรือห่อละไฟ คนขายเป็นผู้ชายไทยแทบทั้งสิ้น ขายขนมขนมไทยมีขายมากมายเช่น ขนมเหนียว ขนมเทียน ขนมตาล ขนมผิง ขนมถ้วยฟู ขนมเปียกปูน ขนมเล็บมือนาง ขนมเรไร ขนมถั่วแปบ ขนมต้มแดงต้มขาว ขนมฝรั่ง ขนมบ้าบิ่น ขนมครก ขนมถ้วย ขนมถ้วยตะไล ขนมกง ขนมทอง ขนมโค ขนมดอกไม้มัน ขนมถั่ว ขนมไข่เหี้ย ขนมบัวลอย ขนมกล้วย ขนมเกล็ดปลา กระให้ ขนมปลากริมไข่เต่า (เดิมเรียกขนมแข่งม้า) ขนมเบื้องไทย ขนมเบื้องญวน ขนมเชื่อมต่างๆ ฯลฯ (ขนมเหล่านี้ปัจจุบันยังมีขายในย่านตลาดพลูและตลาดวัดกลางแทบทั้งหมด มีอยู่ 2-3 อย่างที่ไม่รู้จักกันแล้ว)

ขนมจีนอับมีวางขายในตลาดพลูปัจจุบัน

ของกินเล่น มี กั้วยแซก ข้าวเม่าทอด ข้าวตู ข้าวตัง มะพร้าวแก้ว แป้งจี๋ นางเล็ด ทองพลุ ทองม้วน ข้าวต้มผัด ข้าวเกรียบขาว ข้าวเกรียบงา ข้าวเกรียบปากหม้อ สาคุไ้หมู ไ้กรอกปลาแถม ฯลฯ และมีพวกผลไม้ เช่น ข้าวโพดต้ม ผักบัว กระจับ ถั่วแระ ถั่วลิสง เหั่ว เผือก มันเทศ พุทรา มะกอกน้ำ มะขาม มะดัน มะยม มะปริง มะไฟ มะเฟือง มะขวิด มะตูม มะฝ่อ กั้วยต่างๆ ฯลฯ ขนมต่างๆและผลไม้พื้นบ้านเหล่านี้คนขายเป็นหญิงสาวหรือรุ่นสาว

ขนมจีน เป็นขนมจีนน้ำยา น้ำพริก ขนมจีนขาวน้ำ คนขายเป็นหญิงไทยมีอายุ บางคนชอบแต่งตัวใส่ชุดขาวโบราณผัดหน้าขาว ใส่เสื้อลายสะพายแพรแดงทำให้ดูคล้ายตัวละครและมักร้องขายว่า " ขนมจีนแม่รัตนฟ้า น้ำยาพระอภัย ถั่วอกเสาวคนธ์ พริกป่นหัสไชย "ปรากฏว่าคนชอบซื้อกันมาก

ของเล่นที่ขายกันในสมัยนั้น เป็นของสานด้วยโบราณเช่น ชฎา กำไล ปลาตะเพียน ทำด้วยทองเหลือง เช่น หม้อข้าว หม้อแกง กระทะ ทำด้วยดินเหนียวเช่น ตุ๊กตา วัว ควาย ทำเป็นของชิ้นเล็กๆประดับประดาสวยงาม คนขายจะเป็นหญิงไทยมีอายุ

สินค้าเหล่านี้เป็นของไทยทำคนขายส่วนใหญ่เป็นหญิงไทยตั้งแต่รุ่นสาวจนถึงมีอายุจึงไม่แปลกที่หญิงไทยย่านนี้จะแต่งงานกับคนจีนกันมาก อาจเพราะชายจีนเห็นความสามารถของหญิงไทย นอกจากนี้จะเห็นว่าสินค้ามีมากมายหลากหลายชนิดซึ่งสะท้อนให้เห็นเศรษฐกิจและศักยภาพของผู้คนย่านนี้ทั้งผู้ซื้อและผู้ขายรวมทั้งความสามารถของผู้ผลิตและวัตถุดิบในการผลิต สิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดมาถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน ของกินหลายอย่างในย่านนี้ที่สืบทอดมาเป็นเวลาเกือบ 100 ปีเช่น หมี่กรอบร.5 ปัจจุบันยังมีขายอยู่ได้สะพานรัชดาภิเษกใกล้กับฝั่งคลองบางหลวง ชุนวิจิตรมาตราเล่าไว้ว่า “ ที่ตลาดพลูนี้มีของดีอีกอย่างหนึ่งคือหมี่ เรียก**หมี่ตลาดพลู** มีชื่อเสียงนัก ข้าพเจ้าเคยไปดูเขาผัดดูแล้วประหลาดใจ คือกระทะที่ผัดนั้นใหญ่เหลือเกินข้าพเจ้าเป็นเด็กโอบปากกระทะไม่รอบ เวลาเขาผัดนั้นเส้นหมี่กับเครื่องลงไปอยู่กันกระทะนิดเดียวแทบไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไรเพราะกระทะลึกมาก เสร็จแล้วเขาช้อนมาใส่กระทะใบตองขนาดกลางดูมากเหมือนกัน หมี่ตลาดพลูนี้ผัดไม่หยุดมือเพราะรสดีมีคนติดกันทั่วไป “ (กาจนาคพันธุ์, 2540:26)

มีของอีกประเภทเป็นของที่คนจีนทำและคนจีนขาย เช่น **กั้วยเตี้ย** ขายในเวลากลางวันราคาขามละอัฐละไฟ **ข้าวต้มปลา** จะขายในเวลากลางคืนขายมาตั้งแต่ปากคลองบางหลวงจนถึงตลาดพลู ขายดีมาก **เหล้า** เป็นเหล้าโรงน้ำสืขาวดกแบ่งจากไหขายเป็นแก้วไม่ขายเป็นขวด ราคาแก้วละเฟื้อง ขายในตอนบ่ายและตอนเย็นจะร้องจ๊วโว หรือโว คำเดียว **ของกินเบ็ดเตล็ด** เช่น เฉากั้วย เต้าฮวย เต้าทึง ถั่วต้มน้ำตาล บะหมี่หวาน ขนมผักกาดทอด หอยแมลงภู่ทอด ฯลฯ ราคาอย่างละหนึ่งไฟสองไฟ (กาญจนาคพันธุ์ ,2540:102) ของเหล่านี้ในปัจจุบันแทบจะไม่มีขายทางเรือในคลองบางหลวง ที่ยังเหลืออยู่คือกั้วยเตี้ย

ความเป็นตลาดบกน่าจะเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 จากการบูรณะวัดต่างๆ ในย่านนี้ พระองค์ได้นำชาวจีนจากลำเพ็งจำนวนมากมายสร้างวัดราชโอรส ซึ่งเป็นวัดแรกที่สร้างขึ้นตั้งแต่พระองค์ยังไม่ขึ้น

ครองราชย์ ต่อมาได้มีการบูรณะวัดในย่านนี้ในสมัยของพระองค์ น่าจะใช้ช่างจีนมาสร้างวัดเหล่านี้ การเกิดตลาดวัดกลางไม่พบหลักฐานจากเอกสารระบุนเวลาชัดเจน จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 ภาพของตลาดวัดกลางและชื่อตลาดพลูได้ปรากฏขึ้น(มีชื่อ “ตลาดพลู” ปรากฏการเรียกขานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว) และเริ่มชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลาดวัดจะเริ่มตั้งแต่วัดอินทารามเรื่อยมาจนถึงวัดราชคฤห์ ต่อไปก็จะเข้าเขตตลาดพลูซึ่งน่าจะเป็นบริเวณตั้งแต่ปากคลองบางน้ำชนไปจนถึงปากคลองบางสะแก (โปรดดูแผนที่ 2) พื้นที่ของตลาดพลูโดยเฉพาะด้านที่ต่อเชื่อมไปถึงคลองบางสะแก อาจยึดหดได้ตามสภาพเศรษฐกิจและการผลิตของสินค้ารวมทั้งการให้ใช้พื้นที่ของเอกชน (บริเวณตลาดพลู พื้นที่บางส่วนจะเป็นของเอกชนเช่นกัน)

ตลาดวัดกลางมีลักษณะเป็นลานกว้างยาวไปตามริมคลองบางหลวงเป็นที่ซื้อขายพลู มีเรือจอดเรียงรายชนแข่งพลูขึ้นลงกันชุลมุน พวกสวนพลูเอาพลูมาขายพ่อค้าแม่ค้ารับพลูไปจำหน่าย (กาญจนาคพันธุ์ ,2540 :25) สำหรับ **ตลาดพลู** มีภาพให้เห็นชัดเจนปรากฏในบัญชีสารบาญสำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ ปี พ.ศ. 2426 ปรากฏว่าในตลาดพลูมีโรงซัดและทั้งหมด 49 โรง ขายอาหารสด ของเค็ม กระดาศ กัญชา ใบชา ผืน สุรา และรับจำนำของ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนมีร้านคนไทยซึ่งเป็นผู้หญิงเพียง 4 รายเท่านั้น (กรมไปรษณีย์ สารบัญชีส่วนที่ 2, 2543 : 114-116)

ตารางที่ 3: การค้าขายในตลาดพลูปี พ.ศ. 2426

(จากบาญชีสารบาญสำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ จ.ศ. 1245 เล่ม 2 : 114-116)

ประเภทการค้า	จำนวนโรง	สถานภาพผู้ขาย	หมายเหตุ
ขายหมูและของต่างๆ	3	จีนผูกปี้	จีนแซ่ตั้ง, ตัน, เฮง
ของเค็มต่างๆ	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่ตั้ง
ปลาและของบริโภค	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่ซ้อ
กระดาศและของต่างๆ	2	จีนผูกปี้	จีนแซ่โค้, ลี้ม, เฮงา, บุน
กัญชาและบุหรี	3	จีนเจ้าพระยาภูธร	ซ้ออำแดงเย็น, เจียว, เฮงา
ยาฝิ่น	6	จีนผูกปี้	จีนแซ่เล้า, บุน, ตัน
รับจำนำของต่างๆ	5	จีนผูกปี้	จีนแซ่หงวน, แหง, ลัว, โค้ว, หลี
ปลาและของเค็มต่างๆ	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่เอียง
สัฟยา	3	จีนผูกปี้	จีนแซ่เฮง, ตัน, ตั้ง
ผ้า	2	จีนผูกปี้	จีนแซ่เอียว
ไข่เค็ม	1	จีนผูกปี้	เป็นบุตรจีนโง
บุหรี	2	จีนพระยาประภา	ซือนายโค, แซ่ลิม
ขายได้กับของต่างๆ	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่หลี

เครื่องเหล็ก	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่ไค้ว
เป็นหมอ	1	ขึ้นเจ้าคุณทหาร	จีนสาย บุตรจีนไซ
สุรา	3	จีนผูกปี้	จีนแซ่เลี้ยว, เจีย, ลิ่ม
หม้อ	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่ลิ่ม
เย็บผ้าขาย	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่เล้า
ใบชา	1	จีนผูกปี้	จีนแซ่จู
ผ้าขายลาย	1	จีนผูกปี้	จีนแดงบุตรจีนกิมจี
เป็นไซ้หู้	2	จีนผูกปี้	จีนกริม บุตรจีนช่าง, แซ่เล้า
รับจ้าง	2	ขึ้นพระยาราชโยธา	อ๋ำแดงแดง, อ๋ำแดงต่วน
เป็นเสมียน	1	ขึ้นอังกฤษ	นายอแลน
ผัก	1	จีนผูกปี้	แซ่จู

ตารางที่ 4 : การค้าขายที่ตรอก ตลาดพลู(ตรอกลำภู) พ.ศ. 2462

(จากบัญชีสารบัญสำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ จ.ศ. 1245 เล่ม 2 : 361-362)

ประเภทการค้า	จำนวนโรง	สถานภาพผู้ขาย	หมายเหตุ
ขายได้	3	จีนผูกปี้	แซ่ซัว, แซ่ลิ่ม, แซ่ลิ่ม
ปะทัด	1	จีนผูกปี้	แซ่ลิ่ม
สัพยา	1	จีนผูกปี้	แซ่ตึง
ช่างไม้	2	จีนผูกปี้	แซ่ต้ง, แซ่โค
ยาฝิ่น	3	จีนผูกปี้	แซ่ลิ่ม, แซ่ลิ่ม, แซ่ลิ่ม
ไซ้หู้	1	จีนผูกปี้	แซ่เจียม

เป็นที่น่าสังเกตว่าของที่ขายในตลาดพลูช่วงที่เป็นโรงขัดตะมียาเสพติดที่ขายอย่างเปิดเผยหลายอย่างและมีหลายร้าน โดยเฉพาะสุราและยาฝิ่นที่ขายในตลาดผ่านการเสียภาษีอากรจากเจ้าภาษีนายอากรแล้ว ในปีพ.ศ.2451 รัฐบาลได้ควบคุมการค้าฝิ่นโรงยาฝิ่นย่านตลาดพลูจัดตั้งหลังจากนี้ การที่ยาเสพติดเป็นที่นิยมมากในย่านนั้นนอกจากเป็นย่านคนจีนแล้วการที่มีกุลีในสถานประกอบการจำนวนมากทำให้สถานบริการทั้ง โรงยาฝิ่น และ โรงบ่อนเบี้ย เจริญรุ่งเรือง

ร้านขายยาไทยในย่านตลาดพลูเดิม

ความเปลี่ยนแปลงของตลาดพลูจะเห็นภาพในหนังสือเด็กคลองบางหลวงเล่ม 2 ซึ่งเป็นช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ต่อรัชกาลที่ 6 ขุนวิจิตรมาตราถากล่าวว่าตลาดพลูเป็นตลาดใหญ่มีชื่อเสียง มีร้านขายของไทยและจีนแต่ส่วนใหญ่เป็นคนจีน ร้านค้าจะอยู่ติดต่อกันเป็นห้องแถวยาวบ้างสั้นบ้างนับเป็นร้อย ๆ ร้านขายทั้งของกิน ของใช้ทั้งของไทยและของมาจากเมืองจีน มีร้านทอง ร้านขายเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัว เครื่องใช้เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ตู้เตียง ถ้วยชามราคาถูก ของเหล่านี้ผู้ซื้อส่วนใหญ่จะเป็นชาวสวน มีร้านขายของคนจีนขายข้าวสาร ของเค็มเช่นหน้าเลียบ ผักกาดเค็ม ฯลฯ ขนมของจีนเช่นข้าวพอง ปาท่องโก๋ ขนมจีบ ซาลาเปา เครื่องจันทับ ขนมเปี๊ยะ ของตามวันเทศกาลเช่น ขนมแข่ง ขนมไหว้พระจันทร์ (ปัจจุบันขนมเหล่านี้มีขายที่ตลาดพลูหลายเจ้าและมีรสชาติดี ในสมัยก่อนไม่พบว่ามีขนมกุยช่ายขาย) นอกจากนี้ยังมีผลไม้และของที่มาจากเมืองจีนเช่น ลูกพลับแห้ง ลูกบ๊วย ลูกหน้าเลียบ เมล็ดกวยจี๊ ส้มจีน ลูกไหน ล้นจืดอง ใบชา เหล้าอาหารสำเร็จรูปเช่น กวยเตี๋ยว ข้าวต้มหมูเคียว เต้าทึง ตี๋ฮวนปอเปี๊ยะ ฯลฯ คนไทยที่ขายของที่ตลาดพลูจะเป็นพวกขนมไทยๆ ประเภทขนมหวาน ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ฯลฯ และของกวนเช่น ขนุนกวน กล้วยกวน กะละแม กระจ่างสารท ฯลฯ ตัวตลาดพลูจะไม่มีพลูขาย (กาญจนาคพันธุ์, 2540 :103-105) ของที่ขายในช่วงหลังค่อนข้างต่างจากช่วงที่เป็นโรงซัดและอาหารสำเร็จรูปจะมีมากกว่า ของที่เป็นสินค้าจีนมีมาก กัญชาและยาฝิ่นไม่มีขายแต่ไปอยู่ที่โรงยาฝิ่น โรงรับจำนำทั่วไปไม่มีมีเฉพาะที่ทางการอนุญาตของคนไทยเข้าไปขายมากขึ้น แต่คนจีนในช่วงนั้นจะไม่ค่อยซื้อสินค้าไทยโดยเฉพาะอาหารจะอุดหนุนสินค้าจีนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าตลาดพลูเป็นที่ชุมนุมของแม่ค้าพ่อค้าและผู้ซื้อที่มาจากทางน้ำและทางบกเหมาะสมที่จะเป็นตลาดขนาดใหญ่

สภาพแวดล้อมที่ทำให้ตลาดพลูและตลาดวัดกลางมีความเป็นตลาดขนาดใหญ่ได้ เนื่องจากพื้นที่ที่อยู่ริมคลองสามารถใช้เส้นทางทางน้ำเดินทางมาจากคลองต่างๆรวมทั้งคลองซอยที่มีอยู่มากมายเหมือนก้างปลา คลองบางหลวงเหมือนกระดูกหลังของปลา คลองซอยเป็นก้างปลาแยกออกไป และมีคลองขนาดใหญ่ เช่น คลองบางไส้ไก่ คลองด่าน คลองภาษีเจริญ เลี้ยวไปทางคลองบางกอกน้อย ก็มีซอยย่อยๆมากมายแยกไปอีก (โปรดดูแผนที่ประกอบ) ผู้ที่อยู่ตามคลองซอยต่างๆถ้าจะออกแม่น้ำเจ้าพระยา ถ้าไม่ไปด้านคลองดาวคะนอง (คลองนี้จะขนาดเล็ก) ต้องผ่านตลาดวัดกลางและตลาดพลู โดยเฉพาะการที่ตลาดทั้งสองแห่งอยู่ใกล้ประตูน้ำคลองภาษีเจริญ และด่านเก็บภาษีอากรขนอนตลาดที่อยู่ปากคลองด่าน ทำให้บริเวณนี้เป็นทางแยกคลอง 3สายมาบรรจบต่อเนื่องกัน จึงเป็นศูนย์กลางค้าทั้งสินค้าขาออก

และสินค้าขาเข้า เป็นทำเลทำให้เศรษฐกิจคล่องตัว ข้อความลักษณะนี้ (การเป็น 3 แยกของคลองและการเป็นตลาด) ได้ปรากฏในหนังสือภูมิศาสตร์ประเทศไทย ซึ่งเป็นแบบเรียนและตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2468 (อ้างใน ยิ้ม ปันทยางกูร, 2523 : น. 60-61)

นอกจากนี้ตลาดพลูและตลาดวัดกลางสามารถเป็นตลาดขนาดใหญ่ได้เนื่องจากการเปิดเส้นทางรถไฟในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้สินค้าจากภายนอกเข้ามาสู่ตลาดทั้งสองและสินค้าจากตลาดทั้งสองแห่งออกไปภายนอกได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังที่ คุณ คมรัฐ จุฑาทิพย์วงศ์กุล ได้เล่าว่าอำมา เป็นแม่ของแม่ยาย มาซื้อพลูที่ตลาดพลูและขึ้นรถไฟไปขายที่มหาชัยโดยทางรถไฟ ประกอบกับปากคลองบางหลวงอยู่ตรงข้ามกับตลาดท่าเตียน ทำให้พ่อค้าและชาวสวนย่านนี้สามารถนำ สินค้ามาขายส่งและขายปลีก และนำไปขายยังตลาดท่าเตียนซึ่งเป็นตลาดใหญ่มาโดยตลอดและเป็นที่ยินยอมของผู้คนย่านนี้ การนำสินค้าไปขายยังตลาดท่าเตียนตรงกับคำบอกเล่าของคุณ คมรัฐ จุฑาทิพย์วงศ์กุล อายุ 47 ปี เล่าว่าอำมาเคยได้นำพลูไปขายที่ตลาดท่าเตียน (สัมภาษณ์คุณ คมรัฐ จุฑาทิพย์วงศ์กุล อายุ 47 ปี เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2546)

ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 สภาพของตลาดพลูค่อยๆเปลี่ยนเป็นห้องแถวไม้โดยมีห้องแถวไม้ของพระยาอุทิศร์รัตนเจต ทั้ง 25 ห้องและมีห้องแถวไม้อื่นๆอีก โรงฝ้ายตัดและจะค่อยๆหมดไป ตลาดพลูในระยะก่อนตัดถนนเทอดไทจะเป็นสภาพห้องแถวไม้ขนาดเล็กเกือบทั้งหมด และเริ่มมีตึกแถว 3 ชั้นเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2461 โดยโรงเรียนไคเม้งได้ขอเช่าตึกแถว 3 ชั้นเลขที่ 296 ตำบลตลาดพลู ด้านหน้าเป็นถนนน่าจะเป็นถนนตลาดพลู (พ.ร.บ. ร.5 ศธ 54.1/50 แจ้งความจำนงค์จะดำรงโรงเรียนอยู่ต่อไป) ในช่วงก่อนตัดถนนเทอดไทในปีพ.ศ. 2475 มีแนวตึกแถวและห้องแถวเกือบเต็มพื้นที่ของตลาดพลู ทั้งสี่บ่อนี้เนื่องจากการมีทางรถไฟสายคลองสานมหาไชยและมีเรือยนต์ในคลองบางหลวง (ดูแผนผัง 6 , 7,8)

จากช่วงสมัยนี้ถือว่าเป็นช่วงที่ความเจริญทางการค้าเข้ามามีอิทธิพลในพื้นที่ตลาดพลู และตลาดพลูได้มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องไปอีกกว่า 70 ปี ในที่สุดปี พ.ศ. 2526 ก็ถือว่าเป็นจุดที่สิ้นสุดของความเป็นตลาด คงเหลือแค่ชื่อ “ตลาดพลู” ในลักษณะของการค้าในย่านนี้และตลาดวัดกลางที่ขึ้นมาเป็นตัวแทนของตลาดพลู

สถานประกอบการ ในสมัยก่อนมีโรงงานขนาดเล็กอยู่มากมายหลายชนิดตั้งอยู่ริมคลองบางหลวง ซึ่งบางโรงอาจตั้งมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เช่น โรงสีข้าวในย่านนี้ คือ

1. **โรงสีข้าวปอไห้เส็ง** เป็นโรงสีที่เก่าแก่ในคลองบางหลวง ซึ่งมีคนจีนที่อยู่มานับร้อยปีเป็นเจ้าของ สีข้าวได้ 1,800 หาบ บอกแต่เพียงว่าอยู่ที่คลองบางหลวง (พ.ร.บ. ร.5 ค 17/9 ร.ศ.117) ในแผนที่ปี พ.ศ. 2455 ปรากฏว่ามีโรงสีอยู่ริมคลองบางหลวง อยู่ในเขตบางกอกใหญ่ 2 โรง โรงสีปอไห้เส็งอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามเยื้องกับวัดเวฬุราชิน และในปี พ.ศ. 2462 ยังปรากฏชื่อโรงสีปอไห้เส็งแต่เปลี่ยนชื่อเจ้าของเป็นนายเป้งเต็งและสีข้าวธรรมดา ในแผนที่ปี พ.ศ. 2474 ยังปรากฏชื่อโรงสีไห้เส็ง (คือปอไห้เส็ง หรือปอไห้เส็ง)

2. **โรงสีเฮงเส็ง** อยู่บริเวณฝั่งขวาคลองบางหลวง โรงสีไทยเฮงเส็งปรากฏชื่อในบัญชีโรงสีปี พ.ศ. 2462 และปรากฏชื่อในแผนที่ปี พ.ศ. 2474

3. **โรงสีย่งฮง** อยู่ใกล้วัดอินทาราม มีชื่ออยู่ในบัญชีโรงสี พ.ศ. 2462 เจ้าของ คือ นาย บุญเติง เป็นชาวจีน สีขาวธรรมดาและมีชื่ออยู่ในปี พ.ศ. 2474 แต่เรียกชื่อว่า ยงห้อง

4. **โรงสีง่วนไถ่** ของนางเหลียน สีขาวธรรมดาปรากฏในบัญชีโรงสี ปี 2462 ตั้งอยู่ในเขตบางยี่เรือ ใกล้วัดขุนจันทร์ ปี พ.ศ. 2478 เจ้าของชื่อ โคว ยิ้มกั้ง ได้เป็นกรรมการสมาคมโรงสีกลไฟ และปรากฏชื่ออยู่ในปี พ.ศ. 2480 ไม่ทราบวาปิดกิจการเมื่อไร น่าจะในช่วงหลังปี พ.ศ. 2500 ปัจจุบันยังมีโกดังเก็บข้าวสารขนาดใหญ่ ชาวบ้านย่านนี้เรียกชอย. โรงสีง่วนไถ่

5. **โรงสีเชียงเฮงจัน** ของนายตงเสียง หรือม้าจางเฮียง อยู่ปากคลองด่าน ตำบล บางสะแก อำเภอบางยี่เรือ จังหวัดธนบุรี สีขาวธรรมดา ต่อมาในปี พ.ศ. 2466 ได้เกิดไฟไหม้ที่ห้องเครื่องกลขึ้นบนของโรงสีลูกกลมอาคารโรงสี บ้านราษฎร 6 หลัง ห้องแถว 9 ห้อง ค่าเสียหายทั้งหมดประมาณ 105,310 บาท ต้องใช้ทหารเรือและตำรวจดับเพลิงถึง 85 คนจึงควบคุมเพลิงอยู่ (หจข. ร.6 ม/1หนังสือเจ้าพระยา ยมราช เสนาบดีมหาดไทย ถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ วันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2466)

5. **โรงสีฮั่วเฮงจัน** ไม่มีรายละเอียด

6. **โรงสีล่งเฮงจัน** เป็นของยายจู้เป็นชาวจีน สีขาวธรรมดาต่อมาเป็นของตระกูล บุญสุข ปรากฏชื่อในปี พ.ศ. 2462 และปี 2480 ได้ส่งข้าวไปขายต่างประเทศโรงสีล่งเฮงจันเพิ่งปิดกิจการไปเมื่อ 10 กว่าปี

7. **โรงสีดีดเชียง** ของนางทิม โยธิบริรักษ์ อยู่ในเขตบางกอกใหญ่ สร้างในปี พ.ศ. 2462 ไม่ปรากฏชื่อในปี พ.ศ. 2480 น่าจะปิดกิจการไปก่อน

8. **โรงสีจิตรสมาน** อยู่คลองบางกอกใหญ่ อำเภอบางกอกใหญ่ ส่งขายต่างประเทศ น่าจะปิดหลังปี พ.ศ. 2480

9. **โรงสีนี้ฮง** คลองบางหลวง อำเภอบางกอกใหญ่ ส่งขายต่างประเทศ น่าจะปิดหลังปี พ.ศ. 2480

10. **โรงสีสะเฮงฮวด** อยู่คลองบางหลวง อยู่ใกล้โรงสีง่วนไถ่บางคนเรียกโรงสีคลองบางหลวง อยู่ตำบลบางสะแก บางยี่เรือ เป็นของตระกูล หวังหลี ส่งขายต่างประเทศ น่าจะปิดกิจการหลังปี พ.ศ. 2480

กิจการโรงสีในสมัยนั้นนับว่ารุ่งเรืองมาก จากเอกสารของกระทรวงนครบาลกล่าวถึง โรงสีในย่านนี้หลายโรง แต่ไม่ได้บอกชื่อโรงสีบอกแต่ชื่อเจ้าของ ผู้วิจัยเกรงว่าจะซ้ำซ้อนกันจึงไม่ใส่เป็นรายละเอียดที่น่าสนใจคือมีโรงสีที่หน้าวัดราชคฤห์ของจีนชวนคนในบังคับฝรั่งเศสสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2439 นับว่าเก่าที่สุด เจ้าของโรงสีหลายคนเป็นคนในบังคับต่างชาติเช่น โรงสีปอไห้เส็ง มีคนจีนที่อยู่ในบังคับฮอลันดาเป็นเจ้าของ โรงสีที่อยู่ใต้วัดสังฆาย 30 เส้นเป็นของจีนโง่แก๊งคนในบังคับฝรั่งเศสตั้งมาแต่ปี พ.ศ. 2444 (หจข.

ร.5 น37/4 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ วันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ.121) การที่คนในบังคับต่างชาตินิยมทำโรงสีคงเป็นเพราะได้ผลตอบแทนสูง และการเป็นคนในบังคับต่างชาติดจะมีสิทธิพิเศษและได้รับความเกรงใจจากรัฐบาลไทย โดยเฉพาะกรณีที่ตั้งโรงสีเช่นอำแดงจุก พะยาประชาชีพบริหารโรงเรียนว่าเกรงถ้าจากโรงสีจะทำความเดือดร้อน อำแดงจุกบุตรเขยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส จึงมักทำผิดกฎระเบียบเช่นปักเสาขานเรือนลงในลำคลอง กรมเจ้าท่าบังคับให้รื้อถอน การตั้งโรงสีในสมัยนั้นใช้เงินทุนไม่น้อย เช่นเครื่องจักรราคา 18,000 บาท ที่ดินและสิ่งก่อสร้างรวม 32,000 บาท ในกรณีของอำแดงจุกที่สุดตั้งโรงสีไม่สำเร็จเนื่องจากถูกบีบเรื่องเงินทุน (หจช. ร.5 น37/4 หนังสือกราบบังคมทูลของกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ วันที่ 17กรกฎาคม ร.ศ. 121)

โรงเลื่อย นับจากพื้นที่ริมคลองบางหลวงใกล้วัดเวฬุราชินมีโรงเลื่อยอยู่ 2 โรง นางจวง พลพ่ายได้ซื้อที่ดินในปีพ.ศ. 2461ซึ่งมีโรงเลื่อยอยู่ด้วยแต่ไม่ได้ดำเนินการต่อ ปัจจุบันยังเห็นโรงเลื่อยร้างอยู่ 2 โรง มีอยู่โรงหนึ่งอยู่ปากคลองศาลเจ้า เพ็งเล็กกิจการไป 10 กว่าปี คุณยาเล็ก อิมสกุล อายุ 85 ปี เล่าว่าโรงเลื่อยที่อยู่ตรงข้ามวัดเวฬุราชิน มีมาตั้งแต่คุณยาอายุ 20 ปี เจ้าของเดิมเป็นคนจีน คุณมกล โฉมมณี อายุ 71 ปี เล่าต่อว่า เป็นของเสียสมพงษ์ เป็นคนใจบุญ โรงเลื่อยนี้ได้เลิกกิจการไปแล้วและยังมีโรงเลื่อยในคลองบางไส้ไก่ห่างจากคลองบางหลวงเพียง 3 เส้น (60 วา) โรงเลื่อยเป็นกิจการที่ต้องลงทุนสูงและใช้พื้นที่มากจึงมีผู้เลิกทำโรงเลื่อยมาทำโรงสีแทนเช่นอำแดงจุก

โรงปลาตุง เมื่อก่อนมีอยู่ตลอดแนวริมคลองบางหลวง มีทั้งหมดถึง 10 โรง โรงปลาตุงเมื่อก่อนตั้งเรียงรายไปจนถึงโรงเรียนธนบุรีวรเทพีผลาลักษณะ สร้างเป็นลักษณะโกดัง เมื่อก่อนมีการสานแข่งปลาตุงกันมากในบริเวณใกล้วัดขุนจันทร์และบริเวณย่านตลาดพลู

โรงคานเรือ มีหลักฐานหลงเหลือตามริมคลองบางหลวง เป็นโรงร้าง 3 แห่ง ขุนวิจิตรมาตราได้เล่าไว้ในหนังสือเด็กคลองบางหลวงเล่ม 1 ว่า ส่วนใหญ่จะใช้ซ่อมเรือเอี่ยมจิ้น ซึ่งบรรทุกข้าวจากหัวเมืองเข้ามา กิจการซ่อมเรือเป็นงานใหญ่ใช้คนงานซึ่งเป็นคนจีนจำนวนมาก จากแผนที่ในหนังสือของท่านแสดงที่ตั้งโรงคานเรืออยู่ใกล้วัดอินทาราม ลุงสนั่น ตูยานนท์เล่าว่าโรงคานเรือที่อยู่ปากคลองด่าน จะรับต่อเรือต่างๆที่ใช้วิ่งในคลองต่างๆย่านนี้ (เรือที่ใช้กันในย่านนี้มีเรือสามชั้น เรือบด เรือหมู เรือมาด ซึ่งจะเห็นภาพเรือเหล่านี้ในภาพเก่าตามลำคลองต่างๆ)

โรงสีข้าว และเต้าเจี้ยว ร้านแรกอยู่ตรงข้ามวัดราชคฤห์ มีประมาณ 5-6 โรง ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ริมคลองบางหลวง เจ้าของเป็นคนไทยเชื้อสายจีนแต่จิว ตระกูลแซ่เฮ้า ได้สูตรจากพ่อที่มาจากเมืองจีนโรงเต้าเจี้ยวในคลองบางหลวงส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน (สัมภาษณ์ นายเซียง แซ่เฮ้า อายุ 72 ปี)

โรงย้อมผ้า มีโรงงานเก่าอยู่ริมคลองบางหลวงหน้าวัดอินทาราม ย้อมผ้าด้วยลูกมะเกลือและนำมาตากที่ลานหน้าวัด

โรงเผาถ่าน มีชื่อคั้งเผาถ่านปรากฏอยู่ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ อยู่บริเวณวัดนางชี(โหมดอมายกุล ,มปป. เอกสารโรเนียว) แสดงว่ามีการเผาไม้ทำถ่านกันมาก และในแผนที่ในหนังสือเด็กคลองบางหลวง แสดงโรงถ่านอยู่ตรงข้ามกับวัดอินทาราม

มีกิจการอีกอย่างคือ **โรงฆ่าหมู** เนื่องจากพ่อค้าหมูต้องไปปรับหมูสดที่โรงหลวงตำบลกุฎีจีนที่เดียว ซึ่งกว่าจะซื้อจะขายได้หมูก็ไม่สดแล้วและเมื่อนำไปขายถึง หนองแขม คลองภาษีเจริญ ปลายคลองบางกอกน้อยหมูมักจะเน่าเสีย จึงมีผู้ขอตั้งโรงฆ่าสุกร ในปีพ.ศ 2449 แต่ไม่ได้รับอนุญาต จนอีก 2 ปีต่อมาก็มีผู้ขออนุญาตโดยอ้างเหตุผลว่า “ ในคลองบางกอกใหญ่แถวตลาดพลูแลตอนข้างในมีผู้คนมากสิ่งของที่รับประทานใช้เนื้อสุกรเป็นพื้น เรือเร่ขายสุกรในคลองนั้นน้อย โรงฆ่าสุกรที่ตำบลกุฎีจีนมีก็ไกลจากท้องที่มากแลกว่าจะไปถึงเนื้อสุกรก็เสีย” (หจข. ร.5 น7.6ข/18หนังสือเงินเคียดเสง เงินฮั่วเสง กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีนครบาล วันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 126) และในเวลาใกล้เคียงกันนี้มีเงินเปงเจียงได้ขอจัดตั้งโรงฆ่าสุกรอีก 1 โรง ในที่สุดรัฐบาลอนุญาตให้ตั้งโรงฆ่าสุกรได้โดยมีหลักการว่า

“ ---โรงฆ่าจะต้องทำตามแบบที่เจ้าพนักงานจะได้กำหนดให้ ตั้งแต่วันที่ทำแล้วไปต้องถือว่าโรงนั้นเป็นของรัฐบาล ---โรงนั้นไม่ใช่เป็นการผูกขาดฆ่าได้แต่ผู้เดียว ใครๆจะขอฆ่าเป็นครั้งเป็นคราวก็ได้ โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมนอกจากภาษีหลวง----เงินที่ออกเงินทำโรงให้รัฐบาลนั้นจะต้องเสียค่าเช่าในระหว่าง 3ปี--- “ (หจข. ร.5 น7.6ข/18 หนังสือพระรัชฎาภิบาลเกล้าเจ้ากรมสรรพาวุธใน กราบทูล กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีนครบาล)

เป็นที่น่าสังเกตว่าสถานประกอบการต่างๆในยุคนี้ มักสร้างแข่งกันกิจการใดดีก็พากันสร้างเช่นโรงสีข้าว ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายเปิดเสรีทางการค้าผู้ที่ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงคือรัฐบาล แม้กระทั่งการตั้งโรงฆ่าสุกรเมื่อรัฐบาลเห็นได้ประโยชน์จึงอนุญาต ทั้งที่ย่านนี้มีโรงเลี้ยงหมูหลายโรงในยุคนี้ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับโรงเลี้ยงหมู แต่พบว่าโรงเลี้ยงหมูเลี้ยงอยู่ไม่ไกลชุมชน ดังกรณีเจ้าของโรงเลี้ยงหมูไปขายน้ำแข็งหน้าโรงบ่อนสามารถเห็นไฟไหม้โรงหมูและวิ่งกลับมาช่วยดับทัน ในระยะต่อมามีผู้เลี้ยงหมูในย่านนี้กันมากซึ่งจะมีปัญหาเรื่องอนามัยและกลิ่น บวกกับกลิ่นปลาเน่าบริเวณด้านตลาดพลูในบางช่วงคงไม่น่าอยู่นัก

เครือข่ายทางการค้าเพื่อการอุตสาหกรรม โรงงานต่างๆเหล่านี้ไม่สามารถหาวัตถุดิบได้ในย่านนี้ ดังนั้นวัตถุดิบต่างๆจะถูกนำมาจากแหล่งอื่นโดยเจ้าของวัตถุดิบนำมาเองหรือเจ้าของ กิจการไปหารวมทั้งมีนายหน้าคนกลางหาวัตถุดิบ อาทิ

ข้าวเปลือก จะนำมาจากพื้นที่ทางรังสิตและนครปฐมมาโดยเรือเอี่ยมจันทน์อาจใช้คนกลางนำมาส่งหรือไปซื้อหาเอง โรงสีขนาดเล็กอาจรับจ้างสีข้าวจากย่านบางแค บางหว้า หนองแขม นอกจากได้ค่าจ้างแล้วยังได้รำข้าวขายอีกด้วย รำข้าวที่ได้จากการสีข้าวทั้งหมดสามารถนำไปขายให้กับโรงเลี้ยงหมูในย่านนี้

ไม้ซุง โรงเลื่อยจะใช้ไม้สัก ไม้เนื้อแข็งต่างๆมาแปรรูปเป็นไม้แผ่นโดยล่อง แพซุงมาจากพื้นที่ทางเหนือ โรงเลื่อยจะตั้งอยู่ด้านใกล้ปากคลองไม่เข้าไปลึกมาก แต่จะมีโรงขายไม้ตั้งเป็นระยะๆตั้งแต่ก่อนถึงวัดเวฬุราชินซึ่งมี 2 โรง ลิกเข้าไปในคลองบางหลวงและคลองด้านมีหลายโรงแต่ไม่ทราบระยะเวลาตั้งและเลิกกิจการแน่นอน ปัจจุบันบางแห่งยังดำเนินกิจการบางแห่งเหลือเป็นโรงร้าง ไม้ซุงจะมีพ่อค้านำมาส่งซึ่งเป็นคนในย่านนี้คือ นายโต สุขขำ นอกจากนี้ยังสามารถขายซี่เลื่อยให้กับโรงสีข้าวได้อีกและยังป้อนวัตถุดิบให้กับโรงต่อเรืออีกด้วย

ปลาทุ จะล่องมาทางเรือจากมหาชัย ทำจีน เป็นเรือไม่มีหลังคายาว 4-5 วาใส่ปลาเต็มลำเรือ คนแจวเรือมีความสามารถสูงแจวได้รวดเร็วมากมักจะล่องมากลางคืนเมื่อมาถึงปลาจะยังสดอยู่ แต่เมื่อมีทางรถไฟบางเจ้าจะค่อยๆเปลี่ยนมาทางรถไฟ

เกล็ด นอกจากจะใช้บริโภคทั่วไปแล้วยังใช้กับกิจการนึ่งปลาทุ ทำเต้าเจี้ยว ซี้ฉิว เกล็ดล่องมาทางเรือจากสมุทรสาคร สมุทรสงคราม

ไม้ไผ่ จะล่องเป็นแพมาจากกาญจนบุรี ราชบุรี มาจอดหน้าวัดราชคฤห์ซึ่งเป็นที่ขายเลนแพไม้ไผ่นี้น่าจะมีจำนวนมหาศาลเพราะเจ้าภาษีไม้ไผ่สามารถนำเงินภาษีไม้ไผ่ไปสร้างวัดเวฬุราชิน

ผู้ซื้อ ผู้ขาย มีทั้งคนในย่านนี้และคนต่างถิ่นของที่ผลิตได้จากสถานประกอบการมีดังนี้คือ

ข้าว ส่งออกไปขึ้นเรือสินค้าที่จอดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสินค้าออก สำหรับข้าวสารส่วนใหญ่ขายปลีกโดยพ่อค้าคนจีนพายเรือขายไปตามลำคลองซึ่งมีอยู่ สาม สี่ เจ้า

รำข้าว จะขายให้กับผู้เลี้ยงหมูซึ่งในย่านนี้มีหลายเจ้า

ไม้แปรรูป เนื่องจากย่านนี้มีผู้มีฐานะอยู่มากจะนิยมปลูกบ้านไม้ฝากระดานที่เป็นไม้สักทั้งหลัง หรือไม้เนื้อแข็ง อื่นๆ ต่อมาเป็นบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ นอกจากนี้ยังใช้ไม้ในกิจการต่อเรือซึ่งมีโรงต่อเรืออยู่หลายโรงในย่านนี้ ไม่ทราบว่าคนนอกมาซื้อไม้แปรรูปมากน้อยแค่ไหน แต่ส่วนใหญ่จะมาซื้อเรือกัน

เต้าเจี้ยว ซี้ฉิว เนื่องจากในคลองบางหลวงมีโรงเต้าเจี้ยวของตระกูลเฮ้า อยู่เจ้าเดียวต่อมาขยายกิจการไปหลายร้านไชยี่ห้อ เต็กเซ่ง นอกจากคนในคลองบางหลวงจะซื้อแล้วยังมีแม่ค้ารับไปขายทางเรือยังคลองใกล้เคียง และ แม่ค้าน้ำตาลจากอัมพวาจะเอาปื๊บที่ใส่น้ำตาลที่ขายหมดแล้วใส่เต้าเจี้ยวกลับไปขายที่อัมพวา

ปลาทุนี้ มีจำนวนมากถึง 10 เจ้า จะนำไปขายที่ตลาดวัดกลางและมีผู้มารับไปขายตามลำคลองต่างๆ

ถ่าน ทำจากไม้โกงกางไม้แสม นำมาขายเฉพาะในย่านนี้ โดยมีผู้มารับไปขายปลีกตามลำคลอง

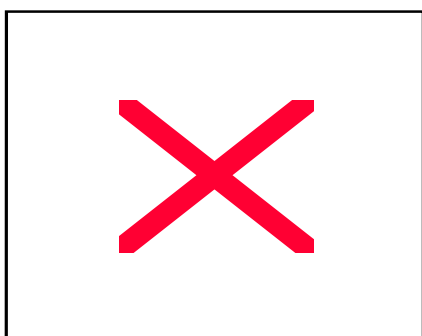
ยาจีน ยาไทย มีร้านขายยาตั้งแต่เป็นโรงขัดตะเภาที่เรียก ร้านสัฟยา มีสามร้าน ต่อมาเปลี่ยนเป็นห้องแถว ไม่ทราบจำนวนร้านแน่นอนผู้ขายมีทั้งคนจีน และ คนไทยขายในย่านตลาดพลู นอกจากนี้ยังมีร้านขายยาจีน และ ยาไทย ที่ประตูน้ำภาษีเจริญอีก สามสี่ ร้าน

หมุ่สด ในปลายสมัยรัชกาลที่ห้า มีการตั้งโรงฆ่าหมู พ่อค้าจีนจะรับหมูไปขายตามคลองต่างๆ ราคาหมูสดในช่วงนั้นหมูสามชั้นสองข้างครึ่งถึงสามข้างราคา หนึ่งบาท ซี่โครงราคาข้างละ สลึง ขาหมูสาม- หก บาท (เทพฐ ทัพบทอง, 2524:347)

สถานบริการ ในย่านตลาดพลูมีสถานบริการหลายอย่างดังนี้คือ โรงบ่อน โรงยาฝิ่น โรงรับ จำนำ

โรงบ่อน เป็นบ่อนเบี้ยไทยจีนไม่มีหลักฐานว่าตั้งขึ้นเมื่อใด แต่ตามประกาศปี พ.ศ.2431 ปรากฏชื่อบ่อนเบี้ยนอกพระนครข้างทิศตะวันตกมี 13 ตำบล และมีที่คลองบางกอกใหญ่(ตลาดพลู) บ่อนแต่ละแห่งจะอยู่ห่างกันพอสมควร ที่ใกล้ที่สุดคือที่ริมวัดบุปผารามแต่ถูกยกเลิกในปีต่อมา และในปี พ.ศ.2435 ได้ยกเลิกบ่อนทั่วกรุงเทพฯ คงเหลือไว้เพียง 16 บ่อนซึ่งมีบ่อนตลาดพลูคงอยู่ด้วย ดังนั้นหลังจากปีนั้นไม่มีบ่อนใกล้เคียงหลงเหลืออยู่ บ่อนตลาดพลูจึงเจริญเติบโตเป็นบ่อนขนาดใหญ่สำหรับเล่นถั่ว และโป (แผนผังที่ 2 แสดงที่ตั้งโรงบ่อน)ขุนวิจิตรมาตราได้บรรยายสภาพบ่อนในช่วงนั้นว่า

“---ที่เล่นถั่วเป็นห้องโถงใหญ่---มีเจ้ามือและหัวเบี้ยสองคนนั่งคู่กัน(หัวเบี้ยเป็นผู้เก็บเงินจากผู้เล่นได้ 10 เก็บ 1 เป็นรายได้เข้าบ่อน ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการเก็บภาษีหัวเบี้ย) ถัดจากสองคนนี้ทั้งชายและชาวเป็นคณแห่งนั่งเรียงกันโค้งเป็นวงกลมใหญ่ราว 30 คน ---ที่หน้าเจ้ามือมีเบี้ยจันขนาดย่อมกองอยู่เป็นกองโต วิธีเล่นเจ้ามือเอาถั่วขนาดกลางคว่ำลงครอบไปที่กองเบี้ยจากนั้นคนก็เริ่มแทง เรียกว่ามีสี่ประตู คือ หนึ่ง สอง สาม สี่ เมื่อคนแทงทั่วกันแล้วเจ้ามือก็เปิดถั่วออก ---เขี่ยเบี้ยออกทีละสี่เบี้ย จนครั้งสุดท้ายถั่วเหลือสี่เบี้ย ก็เรียกว่าออกสี่ ถั่วเหลือสามก็ออกสาม - --เงินที่แทงถั่วนี้ดูเหมือนจำกัดว่าต้องแทงอย่างน้อยตั้งแต่เพียงสลึงขึ้นไป --- ในโรงบ่อนรอบๆวงถั่วมีเล่นโปเป็นวงเล็กๆ3-4 วง สำหรับคนเบี้ยน้อยหอยน้อยแทงทีละอัฐทีละไพคนเล่นไม่มากนัก “ (กาญจนาศพันธุ์, 2540 : 25-26) บ่อนที่ตลาดพลูถูกยกเลิกในปี พ.ศ.2459 และมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้เล่นหอย ถั่ว โป ในพระราชอาณาจักรอีกต่อไป (ประชุมพงศาวดาร ภาค 15-18 ,2507 : 231)

ย่านตึกแถวเก่าแนวถนนตลาดพลูเดิมด้านเจ้าพ่อพระเพลิงเคยเป็นโรงยาฝิ่นและโรงบ่อนในอดีต

โรงยาฝิ่น ไม่พบหลักฐานว่าโรงฝิ่นในย่านตลาดพลูตั้งขึ้นเมื่อใดแต่น่าจะหลังปี พ.ศ. 2451 กรมสรรพากรได้ออกใบอนุญาตขายฝิ่นและยกเลิกเจ้าภาษีฝิ่น ผู้ที่ใช้บริการในโรงยาฝิ่นส่วนใหญ่จะเป็นคนจีน กล่าวกันว่าฝิ่นเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับ

คนจีนที่ทำงานแบบกรรมกร ฝิ่นเป็นที่แพร่หลายในหมู่กรรมกรที่ใช้แรงงานหนัก ได้แก่กรรมกรโรงสี โรง

เลื้อย คนลากรถเจ๊ก ส่วนคนไทยไม่ค่อยติดนิสัยสูบบุหรี่ เมื่อประชากรจีนและกรรมกรจีนเพิ่มขึ้นมูลค่าฝิ่นก็เพิ่มขึ้น ในระยะแรกฝิ่นเป็นสินค้าผูกขาดโดยบริษัทซึ่งจะนำมาขายให้กับผู้ค้ารายย่อยซึ่งในกรุงเทพฯมีถึง 1200 ร้านเศษ เฉพาะตลาดพลูช่วงที่เป็นโรงซัดแต่ละมี ร้านขายยาฝิ่นถึง 9 โรง (สกินเนอร์, 2529:121)

โรงรับจำนำ ในช่วงปี พ.ศ.2426 ในตลาดพลูมีโรงรับจำนำที่เป็นโรงซัดแต่ละถึง 5 โรง ต่อมาเมื่อรัฐบาลไทยปรับปรุงโครงสร้างภาษีอากรในปีพ.ศ. 2433 ห้ามตั้งโรงจำนำโดยที่ไม่ได้รับอนุญาต กรมสรรพากรได้จัดเก็บค่าธรรมเนียมในการออกใบอนุญาต เดือนละ 50 บาท นโยบายของผู้บังคับการกรมตะเวน ในช่วงนี้ต้องการให้มีโรงรับจำนำน้อยที่สุดเนื่องจากเป็นแหล่งรับซื้อของโจร และจะออกใบอนุญาตให้เฉพาะคนในบังคับสยาม (หจข. ร.5 น8.9ค/31 หนังสือ มิสเตอร์ อิริค เซ็น เย ลอชัน ผู้บังคับการกรมตะเวน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 22 มีนาคม ร.ศ. 123) โรงรับจำนำในระยะนั้นน่าจะทำได้มากทีเดียว มีรายการรับจำนำของโรงจำนำจีนจีนไชแหมม ยี่ห้อไถ่่วนแสง ตำบลน่าบ่อนตลาดพลู ในเดือน กันยายน ร.ศ.121 มีของหลุดจำนำ 233รายการ เป็นเงิน 1286 บาทเศษ (หจข. ร.5 น8.9ค/31 หนังสือพระภักดีพิริยภาคย์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 ธันวาคม ร.ศ. 121) ในช่วงนี้ไม่พบหลักฐานแน่นอนว่ามีโรงรับจำนำในย่านนี้ทั้งหมดกี่โรง มีที่ขออนุญาตช่วงนี้ 2 โรง หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ได้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติโรงรับจำนำหลายครั้ง ครั้งสุดท้ายคือปี พ.ศ. 2480 อนุญาตให้ตั้งโรงจำนำได้โดยการประมูลทุก 5 ปี

เจ้าของห้องแถวในช่วงแรกน่าจะเป็นคนจีนแต่ไม่พบหลักฐานชัดเจน ต่อมาพระยาฤทธิรงค์ธรรมาธิบดีได้ปลูกให้เช่าและมีห้องแถวของพระคลังข้างที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่าและเจ้าของไม่เห็นชัดเจนในช่วงนี้ แต่น่าจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจผู้เช่าห้องแถวในตลาดพลูส่วนใหญ่จะทำการค้าขายอยู่ที่ตรงนั้นหรือให้อยู่อาศัยแต่ไปขายที่อื่นเช่น จีนทุ ไปขายน้ำแข็งที่โรงบ่อนหน้าตลาดพลูนอกจากนี้ ยังมีตึกแถวให้เช่าทำ โรงเรียน พ่อค้าส่วนใหญ่เป็นคนจีนมีเป็นคนไทยบ้างไม่มากนัก แม้ค้ามีไทย จีน อิสลาม ในพื้นที่ตลาดพลูความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นเครือข่ายโยงใยกันในระดับชุมชน และ ในระดับชาติพันธุ์

สถานภาพของผู้หญิงในสังคมนานตลาดจะต่างจากสถานภาพผู้หญิงชาวสวนและผู้หญิงที่มาจากชนชั้นขุนนาง ผู้หญิงในย่านตลาดส่วนใหญ่เป็นคนจีน การพบปะกับผู้คนมากมายน่าจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้ดีและเมื่อครอบครัวมีปัญหาผู้หญิงย่านตลาดสามารถดำเนินการแทนสามีได้เช่น กรณีอำแดงทิบ ขอดตั้งโรงรับจำนำที่ตลาดพลูแทนสามีที่ถึงแก่กรรม ผู้หญิงชาวสวนและผู้หญิงในชนชั้นขุนนางที่อยู่ในย่านนี้บางครั้งจะแปลงสภาพเป็น แม่ค้าเอาของสวนไปขาย แต่ผู้หญิงในย่านตลาดจะเป็นแม่ค้าสลับกับการเป็นแม่บ้าน เราไม่ทราบว่ามีกิจการค้าใดบ้างที่ผู้หญิงสมัยก่อนทำไม่ได้หรือไม่นิยมทำเช่น ขายหมู ขายไม้ ขายปลา ซึ่งมาจากมหาชัยทางเรือและการบริการเช่นโรงยาฝิ่นโรงบ่อน แต่ในภาพรวมตลาดพลูมีพื้นที่ให้ผู้หญิงแสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่

การคมนาคมทางน้ำ คลองบางหลวงและคลองแยกต่าง ๆ ย่านนี้ในอดีต ใช้เรือเป็นพาหนะหลัก ในสมัยก่อนมีเรือมากมายหลายชนิดแล้วแต่การใช้งาน เช่น เรือสามปั้น หรือเรือสำปั้น จะใช้แจวรับจ้างทั่วไปหรือโดยสารไปไหนมาไหนได้ ถ้าลำเล็กใช้สี่ของไปขายได้ เรือหนู เรือบด เรือป้าบ ชาวบ้านมักใช้ในชีวิตประจำวัน ส่วนมากจะใช้พายคนเดียวไปไหนมาไหนได้สะดวกเหมือนจักรยานในปัจจุบัน หรือ ที่ใช้นั่งได้หลายคนเช่น เรือชะล่า เรือมาดเก้ง เรือแมงป่อง เรือแหวด เรือที่ใช้บรรทุกสินค้ามาก ๆ จะเป็นเรือเอี่ยมจิ้น เรือช่างกระดาน เรือกระแซง เรือฉลอม ส่วนมากจะมีหลังคาทำด้วยกระแซงต่อมาเมื่อมีเรือยนต์ใช้ลากจูง จะลากเรือเอี่ยมจิ้นได้ครั้งละ 3-5 ล (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับเรือใน ภูธร ภูมะธน, เรือในภาคกลาง, 2533)

ในสมัยก่อนการเดินทางทางเรือไม่ได้ใช้เวลามากนัก บิดาของขุนวิจิตรมาตราเป็นผู้พิพากษา ต้องเดินทางจากบ้านซึ่งอยู่เยื้องกับวัดเวฬุราชินข้ามไปยังฝั่งกรุงเทพฯ ใช้เรือจ้างส่วนตัวมีทาสแจวให้ ใช้เวลาเพียง 20 นาที สำหรับราษฎรทั่วไปก็มีเรือรับจ้างวิ่งระหว่างตลาดพลู ข้ามฟากไปท่าเตียนและท่าปากคลองตลาด และถ้าจะไปลึกกว่าตลาดพลูเช่นในคลองด่าน หรือคลองภาษีเจริญก็ยอมได้ ในปี พ.ศ. 2431 ได้มีเรือกลไฟแล่นในคลองบางหลวง โดยเริ่มจากท่าเตียนไปยังตลาดพลู และต่อมาได้ขยายไปถึงวัดท่าข้าม บางบอน (ชัย เรื่องศิลป์, 2540 : น. 309) การมีเรือกลไฟทำให้มีการขนส่งสินค้าและผู้คนได้รวดเร็วยิ่งขึ้น แต่คงจะไม่ใช่ของชนิดใหญ่หรือของที่เปลืองพื้นที่มากนัก ถ้าเป็นของสวนในย่านนี้ที่ต้องการไปขายตลาดท่าเตียน ผู้คนก็ยังนิยมใช้เรือจ้างซึ่งเป็นเรือสำปั้นไม่มีหลังคา ซึ่งแล่นระหว่างตลาดพลูไปท่าเตียน และยังมีบางลำไปถึงคลองด่านและคลองภาษีเจริญ (กาญจนาศพนธ์, 2540 : น. 104) ถ้าไม่ใช่เรือจ้างผู้คนย่านนี้ก็มิเรือส่วนตัวเอาไว้ขนส่งสินค้า ซึ่งจากภาพเก่าของพื้นที่ศึกษาพบรูปเรือต่าง ๆ เช่น เรือสำปั้น มีหลายขนาด เรือบด เรือมาด เรือกระแซง เรือเอี่ยมจิ้น เรือฉลอม เรือเหล่านี้บรรทุกของมาจากมหาชัยบ้าง, บางช้างบ้าง หรือถ้าเป็นข้าวเปลือกซึ่งจะบรรทุกมาในเรือเอี่ยมจิ้น มาจากย่านนครชัยศรี หรือบางขุนเทียน บางแค ในพ.ศ. 2447 มีผู้ประมาณการว่าวันหนึ่งมีคนไปมาทางเรือจ้างและเรือเมล์กลไฟไม่ต่ำกว่า 1000 คน (พช. ร.5 น21/38 แจ้งความถึงท่านผู้เข้าพระในบริษัทรางไทยทุนจำกัด)

นอกจากนี้ในปี พ.ศ. 2453 นายบุญรอด เศรษฐบุตร (ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภิรมย์ภักดี) ได้เข้าหุ้นกับเพื่อนชื่อเรือยนต์ 2 ลำมาวิ่งในคลองบางหลวง โดยใช้ชื่อว่า “บริษัทบางหลวง” คนสมัยนั้นเรียก **เรือเมล์ขาว** วิ่งระหว่างตลาดพลูกับท่าหน้าราชวงศ์ ดำเนินการอยู่ประมาณ 10 ปีก็ต้องยุบเลิกเนื่องจากมีอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย (ชัย เรื่องศิลป์, 2522 : น. 331) ปัจจุบันยังมีหลักฐานการวิ่งเรือยนต์ในคลองบางหลวงของพระยาภิรมย์ภักดี คือ ศาลาท่าน้ำภิรมย์ภักดี ซึ่งยังมีสภาพสมบูรณ์สวยงามอยู่ที่หน้าวัดอินทาราม หลังจากนั้นได้มีเรือแท็กซี่วิ่งในคลองบางหลวง ป้าบุญเรือน สุขทรศนัย อายุ 79 ปี เล่าว่า สมัยก่อนเรือนแท็กซี่ไปตลาดพลูเสียค่าเรือเพียง 2 สตางค์

การคมนาคมทางบก ในสมัยก่อนผู้คนจะสัญจรไปมาโดยใช้ถนนเล็ก ๆ เป็นถนนลูกรังบ้าง เป็นดินเหนียวบ้าง คุณลุงสุพล แก้วสำราญ อายุ 74 ปี อยู่ซอยตากสิน 4 เขตธนบุรี เล่าว่าบ้านแต่เดิมเป็นที่

ดินของปู่ อยู่ในย่านคลองบางไส้ไก่ เดิมเป็น**สวนพลู** ไม่มีถนนซอยเข้าและบ้านลูกก็ไม่มีเรือ ต้องเดินเท้าเปล่า เวลานั้นหน้าฝนก็ต้องลุยโคลนเข้าไปลำบากมาก ซึ่งทางในลักษณะนี้จะมีอยู่ทั่วไป จากการเปิดเวทีที่วัดนางชี (5 ส.ค. 44) ผู้เฒ่าบางท่านเล่าว่า มีการใช้กาบหมากทำเป็นรองเท้าใช้กัน ย่านตลาดพลูมีถนนเล็กๆ สำหรับคนเดินหรือหาบของขาย ขนส่งอยู่แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกถนนเล็ก ๆ นี้ว่า “**ถนนตลาดพลู**” ซึ่งมีความกว้างเพียง 3 ศอกยาว 4 เส้น 4 วาต่อมาในปี พ.ศ. 2453 ได้มีการเรียกรถรางรวมเป็นเงิน 2932 บาท 62 สตางค์ โดยขยายความกว้างออกไปเป็น 6 ศอกมีร่องน้ำ 2 ข้าง และปูพื้นด้วยกระเบื้องซีเมนต์อย่างใหญ่ พร้อมทั้งสร้างสะพานข้ามคูริมนโรงบ่อนตลาดพลู และสะพานข้ามคลองบางน้ำชน พระยายมราชได้ไปทำพิธีเปิดถนนนี้และได้ให้ชื่อว่า **ถนนสามัคคี** (ม. ร.5 ยธ /23หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยายมราช วันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ.128)ปรากฏว่าไม่มีใครเรียกชื่อนี้เลยปัจจุบันไม่มีใครรู้ว่าถนนตลาดพลูมีอีกชื่อหนึ่งว่าถนนสามัคคี ซึ่งแสดงถึงความสามัคคีของคนในชุมชน (แผนผังที่ 11 แสดงแนวถนนสามัคคี)

รถลากหรือรถเจ๊ก มีชื่อได้หู้คือคนที่ต่อรถลากอาศัยอยู่ที่โรงขัดตะย่านตลาดพลูถึง 3 คน ประกอบกับย่านนี้เป็นถิ่นที่อยู่ของขุนนางจึงน่าจะมีรถเจ๊กตั้งแต่ช่วงปี 2426 โดยเฉพาะเมื่อมีถนนตลาดพลูทำให้สะดวกในการใช้รถลาก ในย่านพื้นที่ศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีรถรางและรถไฟเกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและใช้ทางร่วมกัน แต่จากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับรถรางส่วนใหญ่จะไม่ทราบช่วงเวลาแน่นอนที่รถรางเริ่มวิ่ง แต่มีมาจนถึง ปี 2526 และที่ตลาดพลูมีรางสับหลัก รถรางวิ่งจากวัดสิงห์ วัดไทรมายังคลองสาน (เล็ก ฮิมสกุล อายุ 85 ปี, 20 เมษายน 2545) รถไฟเริ่มวิ่งหลังปี พ.ศ. 2446 ดำเนินการโดยบริษัทรถไฟท่าจีนของพระยาพิพัฒน์โกษากับพรรคพวก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวตะวันตก รถไฟท่าจีนวิ่งระหว่างท่าจีนกับคลองสาน

2.3 คนย่านตลาดพลูกับทรัพยากรสาธารณะ

2.3.1 ศาสนสถาน เนื่องจากในย่านตลาดพลูมีศาสนสถานเป็นจำนวนมากมีหลักฐานว่าวัดหลายแห่งสร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะวัดสำคัญๆในปัจจุบันจะเป็นวัดหลวง ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการทูลบำรุงในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น วัดในย่านนี้มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเก่าแก่และเชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์หลายวัด เช่น **วัดอินทาราม**มีพระบรมอัฐิของพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระมหาลีบรรจุไว้ในพระเจดีย์ 2 องค์ และมีพระอนุสาวรีย์พระเจ้ากรุงธนบุรี **วัดราชคฤห์**มีพระพุทธรูปจำลองในอดีตผู้คนในคลองบางหลวงและย่านใกล้เคียงนิยมมาสักการะ รวมทั้งมี เจ้าพ่อเขาตกซึ่งเชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์

พระพุทธรูปจำลองที่วัดราชคฤห์

วัดโพธิ์นิมิตรเป็นวัดหลวงที่สร้างหลังสุดคือในสมัย รัชกาลที่ 5 มีมหาเสมาอยู่ภายนอกพระอุโบสถทั้ง 4 ทิศเท่ากับมีเสมาสองชั้น ซึ่งจะสามารถทำการอุปสมบทพระเป็นจำนวนมากได้แต่ไม่เคยใช้ในลักษณะนี้เลย

ศาลาทำนํารับเสด็จรัชกาลที่ 5 ที่วัดโพธิ์นิมิตร

วัดนางชีมีพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้าและพระสาวกซึ่งมีพิธีแห่ใหญ่โตมากกว่า 150 ปี นอกจากวัดหลวงแล้วยังมี วัดราษฎร์ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดีคือ วัดปากน้ำภาษีเจริญ ซึ่งเคยมีเกจิอาจารย์ดังคือหลวงพ่อดลและยังมี วัดนาครุฑ เป็นวัดเก่าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นกันและมีเกจิอาจารย์ดังคือหลวงพ่อบุ มีรูปปั้นของท่านอยู่หน้าวัด

จากการที่วัดในย่านนี้มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเกจิอาจารย์หลายท่าน น่าจะทำให้คนในย่านนี้เข้าวัดได้หลายวัดไม่เลือกวัดใกล้บ้าน (ในช่วงเวลาที่ศึกษา) นอกจากนี้วัดในย่านนี้มักมีมโหรีสพในงานสมโภชบั้ง งานศพบั้ง (โปรดดูรายละเอียดในเรื่องการเล่นในประเพณีต่างๆ) และเนื่องจากในย่านนี้เป็นที่อยู่ของคนมีฐานะ งานมโหรีสพตามวัดมักจะมีโดยตลอดและมีถึง 3 วัน 3 คืน งานเหล่านี้นอกจากจะสร้างความสนุกสนานให้กับคนที่มาดูแล้วยังเป็นการจรรโลงรักษาการเล่น การแสดง ให้คงอยู่ได้ยาวนาน บางอย่างสามารถอยู่ได้ถึงปัจจุบัน เช่น ปี่พาทย์ งานมโหรีสพได้สร้างรายได้ให้กับพ่อค้า แม่ค้า ซึ่งส่วนใหญ่คือคนจีน นับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ ยกเว้นคนมุสลิมจะไม่ค่อยมาดูงานมโหรีสพตามวัด นอกจากนี้ยังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุและเด็ก ระหว่างคนต่างอาชีพและต่างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

พระปรางค์ พระยาพิชัยดาบหัก วัดราชคฤห์

นอกจากนี้พบว่าวัดเริ่มให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ทำสวนและอยู่อาศัย เช่นวัดเวฬุราชินเจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม ชูโต) เสนาบดีกรมนาในสมัยรัชกาลที่ 4 ท่านได้บริจาคที่ดินจำนวนมากให้กับวัดเวฬุราชิน ซึ่งท่านน่าจะได้โดยการจับจองแต่เนื่องจากบริเวณวัดมีเนื้อที่มาก ใช้ผลประโยชน์ประมาณ 2 ไร่ มีเนื้อที่ 5 แปลงซึ่งเป็นแปลงเล็กๆ (โปรดดูแผนผัง 1 และประวัติเวฬุราชิน, 2545) ที่วัดอินทารามและวัดจันทารามเป็นที่ทำการค้าขายและทำที่อยู่อาศัยไม่ทราบว่ามีเนื้อที่เท่าใดปัจจุบันมีที่เอกชนแทรกอยู่ด้วย สำหรับวัดราชคฤห์สมัยนั้นให้เช่าที่ ชายเลนทำผลประโยชน์ และทำโรงเรียนภาคพิเศษคือ โรงเรียนพื้นวิทยาภาษาอังกฤษกลางคืน นอกจากนี้ วัดราชคฤห์ยังเป็นที่ตั้งของอำเภอบางยี่เรือและสถานีพลตะเวน วัดนางชีมีที่ให้เช่าทำสวนและทำ โรงเรียนดรุณานุกุล (หจข. ร.5 54.1/1417 เรื่องขอจ้างตั้งโรงเรียน) จะเห็นว่าการใช้พื้นที่ของวัดสมัยนั้นจะเป็นประโยชน์กับกิจการสาธารณะมากกว่าในปัจจุบัน วัดอื่นๆ เช่น วัดอินทาราม วัดนางปรก จะเป็นโรงเรียนของรัฐ กิจกรรมต่างๆ ที่มีวัดจะไม่มีข้อจำกัดทางชาติพันธุ์ เด็กมุสลิมจะเข้ามาเรียนที่โรงเรียนวัดเวฬุราชินเป็นส่วนใหญ่แต่เมื่อมีโรงเรียนอิสลามเด็กมุสลิมจะย้ายไปเข้าเรียนจนต้องขยายกิจการ

ศาสนสถานของชาวจีน มีจำนวนมากพบหลักฐานจากแผนผัง แผนที่เก่าสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น **ศาลเจ้าสูง** อยู่ติดกับวัดจันทาราม

ศาลเจ้าที่พบมากในย่านนี้

ศาลเจ้าตึกดิน อยู่ใกล้ทางรถไฟ ปัจจุบันอยู่ในบริเวณโรงเรียนกงสีจ้งชั้น **ศาลเจ้ากวนอู** อยู่ใกล้ปากคลองบางสะแก **โรงเจ** (ไม่ได้ระบุชื่อ) ซึ่งน่าจะเป็นโรงเจเซียงเซ่งตึ้ง หรือโรงเจใหญ่ เนื่องจากเก่าแก่กว่าโรงเจอื่น

ภาพบริเวณศาลเจ้าแม่กวนอิมในปัจจุบัน

ศาลเจ้าแม่กวนอิม (โอรเจียะหยี่อาเนี้ยเก็ง) อยู่ใกล้กับวัดกันตทารามมีอายุเก่าแก่ถึง 149 ปี และเป็นที่ตั้งโรงพัก พลตะเวนที่ 46 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่มีหลักฐานว่าในสมัยนั้นคนจีนเข้าไปกราบไหว้ ศาลเจ้าเหล่านี้มีน้อยแค่นี้ แต่จากการที่ศาลเจ้าในย่านนี้ยังคงอยู่ถึงปัจจุบันและมีสภาพ รุ่งเรือง สมบูรณ์น่าจะทำให้เห็นความศรัทธาอย่างต่อเนื่อง

ศาลเจ้าจะคล้ายคลึงกับวัดในประเด็นของการสร้างความสัมพันธ์ แต่ส่วนใหญ่มีเฉพาะชาวจีน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างอาชีพและต่างฐานะทางเศรษฐกิจ

และสังคมเช่นกัน ศาลเจ้ามีงานฉลองสนุกสนานเหมือนกันส่วนใหญ่เป็น จี๊ว เชิดสิงโต ศาลเจ้าจะเป็นที่พึ่งทางใจให้กับคนที่มืทุกข์ คนที่ทำการค้ามักจะมากราบไหว้เช่นกันนอกจากนี้ศาลเจ้ายังแบ่งที่ให้โรงเรียน เช่นโรงเรียนกงลี้จัน (ตงซัว) เดิมอยู่ใกล้วัดราชคฤห์ริมทางรถไฟต่อมาย้ายมาอยู่ศาลเจ้าตึกดินและอยู่มาถึงปัจจุบัน

ศาสนสถานของชาวมุสลิม ในย่านนี้มีมัสยิดอยู่แห่งเดียว คือ มัสยิดสวนพลู ตามประวัติไม่ทราบ ว่าสร้างเมื่อใดแน่ (น่าจะอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ถ้าเชื่อตามการอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่บ้านสวนพลูในสมัยนี้) เดิมเป็นรูปทรงเรือนไทยแบบปั้นหยา ขนาดกว้าง 5 เมตร ยาว 8 เมตร เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว มีโดมเสาบ้ง (หอกกลาง) เป็นไม้เช่นเดียวกัน และในปี พ.ศ. 2379 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 อิหม่ามท่านแรกได้สร้างตัวอาคารแบบไทยในลักษณะกะฎี แต่เป็นแบบก่ออิฐถือปูน กะฎีหรือกุฎีจะมีรูปแบบเหมือนวิหารในพุทธศาสนา ปัจจุบันมีให้เห็นอยู่ที่มัสยิดบางหลวงหรือกุฎีขาว (ริมคลองบางหลวง) หลังคายังเป็นแบบทรงปั้นหยาเหมือนอาคารไม้เดิม

ภาพมัสยิดสวนพลูเดิมหลังคาเป็นทรงปั้นหยา มีหอกกลางอยู่เบื้องหลัง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2446 เมื่อมีสัปบุรุษมากขึ้นได้ขยายตัวอาคารให้กว้างขึ้น อาคารนี้ใช้มาจนกระทั่งปี พ.ศ.2518 ได้สร้างอาคารตึก 2 ชั้นแทนอาคารเก่าที่ทรุดโทรมมาก แต่ชาวมุสลิมสวณพลูภูมิใจในความเก่าแก่ของมัสยิดแห่งนี้ (คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดสวณพลู, 2516:45)

สถานที่ราชการ

หลังจากราชธานีได้ย้ายไปอยู่ฝั่งพระนคร ฝั่งธนบุรีและพื้นที่ศึกษาหมดความสำคัญทางด้านการปกครอง พื้นที่ฝั่งธนบุรีทั้งหมดจะขึ้นกับกรมเวียง สมัยรัชกาลที่ 5 ได้แบ่งพื้นที่ออกเป็นอำเภอชั้นในและอำเภอชั้นนอก พื้นที่ศึกษาอยู่ในเขตอำเภอชั้นในขึ้นกับอำเภอบางกอกใหญ่ มีตำบลบางยี่เรือและตำบลตลาดพลู อยู่ในความดูแลของกระทรวงมหาดไทย ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 ได้แบ่งเขตกรุงเทพมหานครนครออกมาเป็นจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีซึ่งมีทั้งหมด 11 อำเภอ เขตพื้นที่ศึกษาขึ้นอยู่กัอำเภอบางยี่เรือ ซึ่งมีที่ทำการอยู่ที่วัดราชคฤห์ บางครั้งเรียกอำเภอราชคฤห์

สถานีตำรวจในสมัยรัชกาลที่ 5 ในพื้นที่ศึกษามีสถานีตำรวจ (โรงพักของพลตระเวน) 2 แห่ง คือโรงพักที่ 46 ตั้งที่ศาลเจ้าอาเนี้ยว (ใกล้วัดกันตทาราราม) โรงพักที่ 47 ตั้งอยู่ที่ตลาดพลู อยู่ที่วัดราชคฤห์ (เทพฐ หับทอง, 2524: 261) จำนวนพลตระเวนที่ดูแลฝั่งซ้ายคลองบางกอกใหญ่ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงวัดอินทาราม เดิมมีเพียง 84 คนไม่สามารถระงับเหตุร้ายต่างได้ต่อมาในปี พ.ศ. 2440 ได้เพิ่มจำนวนพลตระเวนเป็น 174 คนเฉพาะท้องที่ตลาดพลูให้เพิ่มพลตระเวนอีก 3 คน (หจข. ร.5 น.33/24 รายงานหลวงขจรธรณี สารวัตรใหญ่กราบทูลเสนาบดีกระทรวงนครบาล วันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ.114) มีหลักฐานเกี่ยวกับการทำงานของพลตระเวนคือการช่วยดับเพลิงเหมือนตำรวจดับเพลิงในปัจจุบัน เช่น มีไฟไหม้ที่ห้องแถวเงินจ่างซึ่งอยู่ท้ายตลาดพลู พลตระเวนซึ่งอยู่ไม่ไกลได้ช่วยดับไฟทำให้ไม่เสียหายมากนัก (หจข. ร.5 น.22/286 หนังสือของพระประชากรกิจวิจารณ์ เจ้ากรมกองอำเภอ ถึงพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ. 126) นอกจากนี้เวลามีงานประเพณีสำคัญพลตระเวนจะคอยไประงับเหตุการณ์วิวาท เช่นในงานแห่พระบรมสารีริกธาตุของวัดนางชี พระครูวิสุทธิศาสนจารย์ เจ้าอาวาสวัดนางชี ขอให้ตระเวนคอยไประงับเหตุการณ์วิวาทในวันที่ 10-11-13 พฤศจิกายน (หจข. ร.5 4.9.5/65 หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ถึงพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศ. 124) เหตุการณ์สำคัญที่สุดของพลตระเวนในช่วงระยะนี้คือการปราบอั้งยี่ที่ตลาดพลู ซึ่งเกิดในช่วง 23-25 พฤศจิกายน พ.ศ.2438 อั้งยี่มีจำนวนถึง 100 คนมีอาวุธครบมือทั้ง มีด ปืน ดาบ สามง่าม คอยทำร้ายราษฎรทั้งไทยและจีน ปรากฏว่า พลตระเวนไม่สามารถจัดการกับอั้งยี่ได้และพากันล่าออกจนเหลือเพียง 24 คน ทางกรมขอให้ทหารมาช่วยปราบจึงสงบราบคาบ (หจข. ร.5 น.10/3 คำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนครสวรรค์ วันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ. 114)

สถานีรถไฟตลาดพลู ตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 พร้อมกับการสร้างทางรถไฟสาย คลองสาน – ท่าจีน ปัจจุบันยังตั้งอยู่ที่เดิม

สถานีนามัยจันทรนิมโพบูลย์ เดิมคือสุขศาลาตลาดพลูปรากฏอยู่ในแผนผังโรงเรียน อีเวนิงสกูลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472

ที่ทำการไปรษณีย์ เดิมอยู่ริมคลองบางหลวงตรงปากคลองบางน้ำซัน (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งร้านขายน้ำปลาเต็กเซิง) ปัจจุบันย้ายมาตั้งอยู่ที่ถนนเทอดไท เราไม่ทราบว่าในสมัยก่อนมีการส่งจดหมายกันแค่ไหนแต่มีหลักฐานเกี่ยวกับการร้องเรียนโดยส่งทางไปรษณีย์ ถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ร้องเรียนเกี่ยวกับมีผู้ลักขโมย ยักขื้อนเรือขื้อน ในเวลากลางคืนหลายแห่ง เกือบตลอดคลองบางกอกใหญ่ ในที่สุดทางกระทรวงนครบาลได้มีคำสั่งให้ พลตระเวนคอยตรวจตราห้ามปราม (พหจ. ร.5 น8-1/308 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงมิสเตอร์ ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน วันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123).

โรงเรียน แยกออกเป็น 2 ประเภท คือ โรงเรียนของรัฐและโรงเรียนเอกชน ซึ่งสมัยก่อนเรียกโรงเรียนราษฎร ไม่ค่อยพบหลักฐานของโรงเรียนรัฐบาลมากนัก ทราบแต่ว่าตั้งเมื่อใด สอนในระดับใด ไม่มีรายละเอียดส่วนอื่น แต่โรงเรียนราษฎรต้องขออนุญาตการจัดตั้งและเสนอขอตั้งครูใหญ่ ครูน้อย พร้อมประวัติและวุฒิการศึกษา โดยเฉพาะโรงเรียนจีนและโรงเรียนพิเศษสอนในเวลากลางคืน ต้องชี้แจงรายละเอียดมากมาย ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการขอตั้งโรงเรียนเอกชนหลายประเด็น

โรงเรียนรัฐบาลที่จัดตั้งก่อนปี 2475 มีดังนี้ (ดูรายละเอียดในรายงานของพระสาสนานุรักษ์ ผู้อำนวยการศึกษา ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน ร.ศ. 109)

1. โรงเรียนวัดเวฬุราชิน สอนระดับ ประถมศึกษา
2. โรงเรียนวัดอินทาราม สอนระดับ ประถมศึกษา ต่อมาเพิ่มระดับมัธยมศึกษา
3. โรงเรียนวัดนางชี . สอนระดับ ประถมศึกษา โดยพระครูวิสุทธิศีลาจาร เป็นผู้อุปการะ ตั้งเมื่อปี พ.ศ.2433 ต่อมาอีก1 ปีมีนักเรียน 13 คน
4. โรงเรียนวัดโพนี (โพนินมิตร) สอนระดับ ประถมศึกษา ตั้งเมื่อปี พ.ศ.2435

ตารางที่ 5 แสดงที่ตั้งและชื่อเจ้าของโรงเรียนเอกชนในเขตพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ.2453 - 2474

ชื่อโรงเรียน	สถานที่ตั้ง	ตั้งปี พ.ศ.	เจ้าของโรงเรียน
1 ประถมนาคปรก	วัดนาคปรก	2453	พระครูฝ่อง
2 เกตุแสงแก้ว	ริมทางรถไฟตลาดพลู	2472	นายจุก เกตุแสงแก้ว
3 คชเสนีบำรุง	อยู่ใกล้วัดราชคฤห์ ข้ามทางรถไฟ	2473	นางชื่น คชเสนี
4 วงศ์วิทยา	อยู่ในวัดปากน้ำภาษีเจริญ	2473	เป็นโรงเรียนอนุบาล
5 สมบุญวิทยวิทยา 6	วัดบางสะแกนอก บางยี่เรือ	2474	นายเจียก เจียบุญ

ดร.นันทกุล	วัดนางชี ใช้ศาลาการเปรียญ	2474	แจ้ง
7 เฉลิมวัฒน์ศึกษา	ปากคลองภาษีเจริญ ภาษีเจริญ		น.ส.กิมไล้
8 วัฒนศึกษา	ตลาดพลู ปัจจุบันย้ายมาถนนนวมินทรา		นายสอน สมวงดุลเสน
9 บุญยรัตวิทยา	-----		ไม่มีรายละเอียด
10 ตงซัว(กงลี้จัน)	อยู่ใกล้วัดราชคฤห์ ข้ามทางรถไฟ		ไม่มีรายละเอียด

ตารางที่ 6 แสดงที่ตั้งและชื่อเจ้าของโรงเรียนสอนภาษาต่างประเทศ
ในเขตพื้นที่ศึกษา ปี พ.ศ.2472 - 2474

ชื่อโรงเรียน	สถานที่ตั้ง	ปี พ.ศ.	เจ้าของโรงเรียน
1 อีฟเวนิ่งสกุล	ใกล้สถานีรถไฟตลาดพลู	2472	น.ส.น้อม ขาติสตรศรี
2 ตงเสียน (ตงเจีย)	ตลาดพลู	2474	นายเม้ง ชวนสนิท
สอนภาษาไทย—จีน			
3 พันวิทยา	วัดราชคฤห์ใช้ศาลาวัด	2474	พระพิน (ธมมวิโร)

ตารางที่ 7 แสดงชื่อโรงเรียนเอกชน ที่ปิดกิจการในปี พ.ศ. 2462 - 2474

ชื่อโรงเรียน	สถานที่ตั้ง	ปี พ.ศ.	สาเหตุที่ปิด
1. ไคเม้ง	ตลาดพลู ใกล้โรงพักบางยี่เรือ	2462	ทุนไม่พอ ไม่สามารถหาผู้ จัดการได้
2. สงวนศึกษา			
อังกฤษกลางคืน	เลขที่ 722 ตลาดพลู	2472	ผู้จัดการย้ายที่อยู่
3. วัดราชโอรส			
อังกฤษศึกษา	บางขุนเทียน	2473	ครูย้ายนักเรียนน้อย
4. ตงเสียมภาค			
กลางคืน	บ้านเลขที่ 789 ตลาดพลู	2473	ผู้จัดการป่วย
5. ตงเสียม	บ้านเลขที่ 789 ตลาดพลู	2474	นักเรียนน้อยลง
6. อีเวนิ่งสกุล	ตลาดพลู	2474	ครูใหญ่ลาออก

รายละเอียดเกี่ยวกับโรงเรียนดูได้จากเอกสารต่อไปนี้ หจข. ศธ.ร.5 54.1/50 แจ้งความจำนงค์ ดำรงโรงเรียนอยู่ต่อไป หจข. ศธ.ร.6 54.1/233 ขอล้มโรงเรียนไคเม็งเลิกการสอน หจข.น25/53 บัญชีรายชื่อโรงเรียนที่อยู่ในท้องที่โรงพักต่างๆในกรมตำรวจสายธนบุรีได้ หจข. ศธ.ร.7 54.1/1417 ขอจำนงค์ตั้งโรงเรียน หจข. ศธ.ร.7 54.1/1495 ขอตั้งโรงเรียนสมบุญรณวิทยา ประเด็นเกี่ยวกับโรงเรียนจะขอสรุปในหัวข้อ 3.4 เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนในคนนอกกับคนตลาดพลู เรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษาจะเข้าไปข้องเกี่ยวเกือบทุกข้อ

2.3.3 ที่ดิน ในย่านนี้และในช่วงเวลานี้แทบจะไม่พบที่สาธารณะเนื่องจากที่ดินเริ่มมีราคามีคุณค่าและผลประโยชน์มากขึ้น ที่ดินของวัดที่เป็นที่ธรณีสงฆ์จะมีผู้ขอเช่าทำผลประโยชน์แทบทั้งสิ้น ในย่านตลาดพลูมีที่ของพระคลังข้างที่ 3 แผลงส่วนใหญ่มีผู้เช่าอยู่อาศัยหรือค้าขาย ดังนั้นที่สาธารณะจริงๆจะเป็นพื้นที่ของศาสนสถาน ซึ่งจะขอกว่าในหัวข้อ 3.4 ในที่นี้จะกล่าวถึงที่ดินในประเด็นต่างๆ เนื่องจากที่ดินในย่านนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามมามากมาย

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการ คือ **การถือครองที่ดินและราคาที่ดิน** ในช่วงรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 พบหลักฐานเพียงแผนผังการถือครองที่ดินไม่ค่อยทราบจำนวนเนื้อที่ การถือครองที่ดินในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การได้มาซึ่งที่ดินจะเป็นการจับจองตามกำลังแรงงานของผู้คน ดังนั้นขุนนางจะสามารถถือครองที่ดินได้มากมายมีหลักฐานกล่าวถึงการถือครองที่ดินของขุนนางในย่านนี้ คือบันทึกของนายโหมดมอทยกุล ว่า

“ ---ที่บ้านเผาถ่านฝั่งบ้านสวนในกับวัดนางชีเป็นบ้านคุณอิมน้องพระยาเกษตราด บ้านนายปิ่นพี่เลี้ยงกรมถาวร๑ (กรมหมื่นถาวรภูธร) บิดาปลัดกรมบ่อ๑ นายน้อยมหาดเล็ก๑ ตั้งแต่บ้านเผาถ่านมาถึงวัดนางชีทั้งสองฝั่งทางยาวลึก ๔๐ เส้น เว้นแต่บ้านจีน นอกนั้นเป็นพี่น้องวงศ์วานคุณน้าพระกลื่น ทั้งสิ้น---” (โหมดมอทยกุล, ม.ป.พ.เอกสารโรวเนียว) ปัจจุบันไม่พบคนในตระกูลมอทยกุลในย่านนี้เนื่องจากเมื่อพระกลื่นถึงแก่อนิจกรรมได้มีการฟ้องร้องกันวุ่นวายมาก ที่ดินคงเปลี่ยนมือไปบ้าง สำหรับราษฎรสามารถจับจองที่ดินได้เช่นกันแต่ต้องรับผิดชอบจ่ายภาษีเพื่อให้ได้ โฉนดตราแดงซึ่งไม่เหมือนโฉนดในปัจจุบัน เพราะถ้าได้โฉนดแล้วไม่เพาะปลูกปล่อยรกร้างจะถูกริบคืนให้ผู้อื่นทำ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173,2541; 41) ราษฎรชาวมอญ มุสลิมจะมีสิทธิ์จับจองหรือซื้อหาที่ดินได้ แต่ชาวจีนที่อพยพมาจากเมืองจีนจะไม่มีสิทธิ์ถือครองที่ดินถึงแม้เป็นลูกจีนเกิดในเมืองไทยแต่ถ้ามีแม่เป็นจีนและยังคงสถานะภาพเป็นคนจีนก็ไม่มีสิทธิ์ถือครองที่ดินเช่นกัน พบว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 มีชาวจีนอพยพเข้ามาปีหนึ่งประมาณ 10,000 คนเศษถ้ามีภรรยาตั้งโรงร้านทำสวน ทำนา ค้าขายเกิดบุตรหลานเข้ารับราชการอยู่กรมใดก็ให้สักข้อมือไว้กรมนั้นๆ (หจข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4

จ.ศ.127 เลขที่ 103) ลูกหลานจีนเหล่านี้จะเป็นคนไทยสามารถถือครองที่ดินได้ มีหลักฐานจากคำบอกเล่าหลายท่านที่มีบรรพบุรุษเป็นชาวจีนและมาแต่งงานกับผู้หญิงไทยสามารถถือครองที่ดินได้ เช่นแป๊ะซิมอายุ 76 ปีพ่อเป็นเจ้าของโรงเลื่อย โรงสีข้าวมีที่ดิน 100 กว่าไร่ (สัมภาษณ์แป๊ะซิมอายุ 76 ปี 13 เมษายน 2546) คุณวันชาติ อุดเดช อายุ 47 ปีเล่าว่าที่ดินที่อยู่เป็นของคุณย่าเป็นคนไทยมีมากกว่า 5 ไร่ คุณปู่เป็นคนจีนมาจากเมืองจีน นอกจากนี้ยังมีจีนโพธิ์ซึ่งมีที่ดินแปลงใหญ่มากอยู่ใกล้กับวัดเวฬุราชลินภรรยาเป็นคนไทยคืออำแดงมิและต่อมาพระวันรัตซึ่งเป็นบุตรได้สร้างวัดโพธิ์อุทิศให้ จากการที่ชาวจีนไม่มีสิทธิ์ถือครองที่ดินและมีภรรยาเป็นชาวจีนจะใช้วิธีเช่าที่หรือถือสวนเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมีเงินและมีบุตรเกิดในเมืองไทยจะใส่ชื่อบุตรในโฉนด การถือครองที่ดินที่เป็นโฉนดมีขึ้นในปี ร.ศ.120 ตาม**พระราชโองการให้ออกโฉนดที่ดินในมณฑลกรุงเทพฯ** และถ้าดูจากแผนผังต่างๆ เช่นแผนผังวัดเวฬุราชลินแผนที่แนวทางสายแม่กลองซึ่งทำขึ้นในปี พ.ศ.2486 ไม่ค่อยพบชื่อชาวจีนปรากฏในโฉนดสวนเป็นคนไทยและมุสลิม ในขณะที่เดียวกันพบชื่อชาวจีนในการเช่าที่ดินของกรมพระคลังข้างที่หลายคน และชาวจีนซึ่งอยู่โรงขัดตะและห้องแถวในตลาดพลูส่วนใหญ่เป็นผู้เช่าทั้งสิ้น การได้มาของที่ดินอีกลักษณะหนึ่งคือการได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เช่นคุณ สมุทราใจแก้ว บรรพบุรุษได้รับพระราชทานที่ดิน 1 ไร่ จากรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเข้ารับราชการในห้องเครื่อง ที่ดินแปลงนี้อยู่ใกล้วัดโพธิ์นิมิตรและใกล้ทางรถไฟ (สัมภาษณ์ คุณ สมุทราใจแก้ว อายุ 69 ปี สัมภาษณ์ วันที่ 9 มิถุนายน 2544) ในย่านคลองบางหลวงน่าจะมีขุนนางได้รับพระราชทานที่ดินอีกแต่ผู้วิจัยยังค้นไม่พบ นอกจากนี้มีที่ดินที่ได้มาในลักษณะไถ่ตัวทาส เช่น ขุนอินทรพลภักดีได้ทำหนังสือสัญญาสารกรมธรรม์อภัยมีชื่อทาสมอบยกให้เป็นสิทธิ์ (หจข. ร5 น. 4.4/9 รายงานของหมื่นแผ้วภูวดล เสนอ พระยาอินทราบดีสี่หราชรองเมืองกรมกองตระเวน ลงวันที่ 24 กันยายน ร.ศ. 117)

ราคาที่ดินในช่วงระยะนี้ ราคาที่ดินก่อนปีพ.ศ.2447 ผู้วิจัยยังค้นไม่พบมีการได้ที่ดินในลักษณะไถ่ตัวทาสแต่ไม่กล่าวถึงจำนวนเงิน ที่ดินแปลงนี้และอีกแปลงซึ่งอยู่ในบริเวณตลาดพลูเป็นที่บ้านและที่สวนถูกริบเข้าหลวงในวงเงิน 3 ชั่งเพื่อใช้หนี้ที่ขุนอินทรพลภักดีได้ทำไว้กับทางการ ราคานี้ไม่ใช่ราคาซื้อขายและไม่ได้บอกจำนวนเนื้อที่ ในปีพ.ศ.2447 ที่ดินซึ่งอยู่ใกล้วัดอินทารามราคาตารางวาละ 40 อัฐ (1บาทเท่ากับ 64 อัฐ) ใกล้วัดจันทาราม ราคาตารางวาละ 48 อัฐ (หจข. ร 5 น46/64 หนังสือพระยาอินทราบดีสี่หราชรองเมืองถึงพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 4 มกราคม ร.ศ. 122) ที่ดินอยู่ ใกล้วัดจันทาราม แพงกว่าน่าจะเป็นเพราะอยู่ใกล้ตลาดพลู ราคาที่ดินย่านบางไส้ไก่ที่ทางรถไฟสายท่าจีนซื้อในปี พ.ศ. 2447 ราคาตารางละ 1 บาท 32 อัฐ คิดเป็นไร่ละ 600 บาทเศษ บางแปลงราคาตารางละ 1บาท (หจข. ร 5 น46/64 หนังสือพระยาเสถียรธำปณิกิตย์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงโยธาธิการ ถึงพระยาอินทราบดีสี่หราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล) ราคาที่ดินที่

ทางรถไฟสายท่าจีนขึ้นชื่อว่าได้ราคาพอสมควรแต่ปรากฏว่าราษฎรส่วนใหญ่ไม่ยอมขาย ทำการขัดขืนรัฐบาลต้องบังคับจับกุมและยึดที่ดินให้กับบริษัทรถไฟสายท่าจีน มีรายชื่อผู้ขัดขืนอยู่ในบริเวณพื้นที่ศึกษาและที่ใกล้เคียง 13 รายเป็นชาวจีน 2 ราย เมื่อถูกยึดที่แล้วราษฎรน่าจะได้เงินชดเชย หลังจากนั้นพบว่ามีการซื้อที่ดินติดกับเวฬุราชินในปี พ.ศ. 2461 ในราคาตารางวาละ 16 บาท 76 สตางค์ เนื้อที่ 656 ตารางวา รวมทั้งเรือนแพไม้สักริมน้ำและโรงเลื่อย เป็นเงิน 11,000 บาท และในปี พ.ศ. 2475 ได้มีการเวนคืนที่ดินที่ตำบลบางไส้ไก่ติดกับเวฬุราชิน เพื่อสร้างถนนและทำท่าสินค้า มีที่ดินแปลงที่กล่ามาแล้วของ นางจวงพลพ่าย มารดาพระยาโกมารกุล และมีที่ดินของนางแพ อยู่ว่องไว ในราคาตารางวาละ 16 บาท 76 สตางค์เท่าที่ซื้อมา ในสมัยนี้ผู้ถูกเวนคืนได้ค่ารถถอนด้วย นางแพ อยู่ว่องไว ได้ค่ารถถอนบ้าน 500 บาท (หจข. ร.7 มท 1.1.3.2/4 เรื่องขอค่าทดแทนในการที่ถูกตัดถนนจังหวัดธนบุรี) จะเห็นว่าในระยะเวลาห่างกัน 28 ปีที่ดินซึ่งอยู่ไม่ไกลกันเพิ่มราคาถึง 16 เท่า

การเช่าที่ดินหลักฐานส่วนใหญ่จะพบการเช่าที่ของวัดและที่หลวงไม่พบอัตราค่าเช่าของเอกชน เช่น ที่ดินของพระคลังข้างที่ ตำบลคู้เผ่าถ่าน อำเภอบางยี่เรือ ของนางเหม เนียมทับ เนื้อที่ 83 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 12 บาท และของ จีนเฮง นีเจริญ เนื้อที่ 1800 ตารางวาเศษ ในราคาปีละ 67 บาท (หจข. ร.6 น15.1/79 บัญชีรายชื่อผู้ขอเช่าของกรมพระคลังข้างที่ พ.ศ. 2466) นอกจากนี้พบการเช่าที่ขายเลนของวัดราชคฤห์ แต่ไม่ได้บอกว่ามีเนื้อที่เท่าใดให้เช่าถึงปีละ 500 บาท (หจข. ร.5 ศธ 7.6 หนังสือหลวงประมวญภูมิประเทศ มรรคทายกวัดราชคฤห์ ถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ. 151) ที่แปลงนี้ในเอกสารใช้คำว่าทำประโยชน์ น่าจะใช้เป็นที่จอดเรือที่มาค้าขายสามารถเก็บค่าท่าได้หรือจอดแพไม้ค้ำพลูซึ่งกินพื้นที่มาก

เจ้าของที่ดินแปลงใหญ่ ที่ดินแปลงใหญ่ๆสองข้างทางรถไฟมีที่ดินของตระกูลปัทมานุช ที่ดินของ วัดอินทาราม วัดจันทาราม มีต่อเนื่องถึงทางรถไฟ ที่ดินพระยาฤทธิรงค์ธรรมาเจตได้สืบทอดมายังพระเสริมพานิชย์ซึ่งอยู่ทั้งสองฝั่งทางรถไฟ ห้องแถวไม้ข้างตรอกลำภูเป็นที่ดินของนางอนงค์ เศรษฐพานิช และมีที่ดินของกระทรวงการคลังในบริเวณนี้ถึง 3 แปลง ที่ดินเหล่านี้น่าจะมีผู้ขอเช่าอยู่อาศัยหรือทำสวนก่อนผู้วิจัยไม่สามารถหาหลักฐานการเช่าในสมัยนั้นแต่พบหลักฐานการขอตั้งโรงเรียนอัสสัมชัญแสดงที่ตั้งของห้องแถวกรมรักษาที่หลวง มีตึกแถวและสุขาตลาดลาดพลู น่าจะอยู่ในที่ดินของกระทรวงการคลัง

2.3.4 ท่าเรือ ในช่วงเวลานี้มีท่าเรืออยู่ 2 ประเภท คือ ท่าเรือตามวัดและท่าเรือยนต์ ท่าเรือที่อยู่ ที่วัดอินทาราม วัดจันทาราม และวัดราชคฤห์ มีคนมาใช้มากเพื่อเอาสินค้าขึ้นโดยเฉพาะพลู (พระยาภาสกรวงศ์, 2515:21) เราไม่ทราบอัตราค่าใช้ท่าเรือว่าเท่าใด ท่าเรือตามวัดอื่นๆควรมีเหมือนกันแต่จะคิดเงินหรือไม่พบหลักฐาน พบท่าเรือใกล้วัดปากน้ำภาษีเจริญด้านคลองบางกอกใหญ่ **ชื่อท่าไฟไหม้** (ดูแผนผังที่ 10) แต่ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับท่านี้ สำหรับท่าเรือยนต์พบว่ามี 3 แห่งคือ อยู่สุดถนนตรอกลำภูใกล้กับถนนตลาดพลู (โปรดดูแผนที่โรงเรียนตงเสียน และโรงเรียนเกตุแสงแก้ว) บริเวณใกล้เคียงอื่นๆ

เช่นปากคลองบางสะแกไม่พบท่าเรือยนต์ พบอีกท่าคือที่ปากคลองภาษีเจริญ (โปรดดูแผนผัง 5 บริเวณประตูน้ำภาษีเจริญ) ท่าเรือดังกล่าวจะเป็นท่าเรือของเรือกลไฟวิ่งระหว่างตลาดพลูกับท่าเตียนเริ่มวิ่งตั้งแต่ปีพ.ศ. 2431 ซึ่งต่อมาวิ่งไปถึงท่าข้าม บางบอน (ชัย เรื่องศิลป์, 2540; 309) ในปี พ.ศ. 2453 นายบุญรอด เศรษฐบุตร (พระยาภิรมย์ภักดี) ได้นำเรือยนต์ 2 ลำมาวิ่งในคลองบางหลวงระหว่างตลาดพลูกับท่าหน้าราชวงศ์ (ชัย เรื่องศิลป์, 2540; 309) และได้ปรับปรุงท่าเรือที่วัดอินทารามให้แลดูสวยงาม ปัจจุบันยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์สวยงาม มีป้ายชื่อศาลาท่าน้ำภิรมย์ภักดี ปรากฏอยู่ นับว่าเป็นท่าที่ 3

ศาลาท่าน้ำภิรมย์ภักดี ในวัดอินทาราม

จะเห็นว่าท่าเรือในย่านนี้มีความสำคัญทั้งทางการค้าและการสัญจรไปมา ท่าเรือทั้ง 2 ประเภทแยกจากกันอย่างเด็ดขาด สำหรับเรือจ้างเราไม่พบหลักฐานว่าใช้ท่าเรือใดแต่น่าจะเป็นท่าเรือตามวัด เรือของประชาชนทั่วไปน่าจะจอดได้ทั้ง 2 ท่า แต่ในช่วงเช้าที่พลุกขึ้นทำขึ้นสินค้าตามวัดต่างๆน่าจะวนขายเรืออื่นๆจะเข้าไปใช้น่าจะไม่สะดวก แต่ตามวัดส่วนใหญ่จะมีท่าเรือเล็กน่าจะใช้ได้ มีตัวเลขเกี่ยวกับจำนวนคนที่ใช้เรือในย่านนี้ ว่าวันหนึ่งมีคนไปมาทางเรือจ้างและเรือเมล์กลไฟไม่ต่ำกว่า 1000 คน (หจข. ร.5 น21/38 แจ้งความถึงท่านผู้เข้าแชรในบริษัทรถรางไทยทุนจำกัด วันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.123) น่าสนใจว่าตัวเลขนี้ถูกต้องแค่ไหนถ้าเป็นตามนี้ประชากรในย่านนี้น่าจะมีประชากรหลายหมื่นคน เราไม่มีตัวเลขประชากรในย่านนี้ถึงแม้จะมีการสำมะโนประชากรในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ไม่พบจำนวนประชากรในย่านนี้ในระยะเวลา

2.3.5 ลำคลอง คลองในที่นี้ไม่เฉพาะคลองบางหลวงและคลองด้านเท่านั้นแต่รวมคลองซอยต่างๆและลำประโดงเข้าสวนด้วย คลองด้านเมื่อก่อนอ้อมมากและวกวน ในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการขุดเชื่อมจากวัดปากน้ำไปบางขุนเทียน และต่อมาขุดไปถึง วัดกก วัดเลา แยกต่าง ๆ จะมีคลองซอยเชื่อมต่อถึงกัน เช่น คลองวัดนางชี เชื่อมระหว่างคลองด้านกับคลองภาษีเจริญ นี่ใช้การจ้างแรงงานชาวจีน ซึ่งทำให้เรือสินค้าเดินทางออกคลองบางหลวงได้สะดวกไม่ตันขึ้น คลองคลองซอยเหล่านี้ราษฎรจะช่วยกันขุดเอง (สัมภาษณ์หลวงตาจตุฎ ภมรพล อายุ 90 ปี วัดโพธิ์นิมิตร)คลองบางหลวง คลองด้านและคลองภาษีเจริญ รวมทั้งคลองซอยต่าง ๆ นอกจากมีความสำคัญทางด้านการเกษตร ยังใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาได้โดยตลอดทั้งฝั่ง ธนบุรีและข้ามไปยังฝั่งพระนคร รวมทั้งการเชื่อมต่อไปถึงสมุทรสาคร นครไชยศรี หรือ

นนทบุรีได้ โดยไม่ต้องออกแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีน้ำเชี่ยวไม่เหมาะสำหรับเรือเล็ก นอกจากนี้คลองต่าง ๆ ยังเป็นตลาดค้าขายทางน้ำเหมือนกิจการขายตรง ผู้ขายสามารถเข้าถึงบ้านของผู้ซื้อได้ตลอดตั้งแต่เช้าจนถึงมืดค่ำ (ดูรายละเอียดในหัวข้อตลาดน้ำ) และขณะเดียวกันผู้ขายก็สามารถซื้อผลไม้ได้ถึงในสวน คลองยังเป็นแหล่งทรัพยากรอาหารสดประเภท กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งมีชุกชุมมาก จากการสัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์แทบทุกคนพูด ตรงกันว่า เมื่อก่อนสามารถลงไปจับสัตว์น้ำได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะเวลา “กุ้งม่ว” จะสามารถจับกุ้งได้ง่าย

คลองสมัยก่อนเป็นเส้นทางคมนาคมที่คับคั่ง

หลังสัญญาเบาว์ริง คลองบางหลวงจะเป็นเส้นทางของเรือบรรทุกข้าวและน้ำตาลจากย่านหนองแขม บางแวก นครไชยศรี ถ้าเป็นข้าว จะนำไปสีในโรงสีย่านคลองบางหลวง ซึ่งเริ่มตั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 น้ำตาลทรายจะนำไปส่งยังเรือสินค้า นอกจากนี้การมีโรงเลื่อยในคลองบางหลวงทำให้เห็นภาพการล่องแพซุงเข้ามาจอดไว้หน้าโรงเลื่อย รวมทั้งเรือขนาดใหญ่เช่น เรือเอี่ยมจิ้น เรือกระแซง ก็จะมาขึ้นคนเรือ ซ่อมแซมในคลองบางหลวงด้วยเช่นกัน การลอกคลองสมัยก่อนเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะให้ขุนนางในย่านนี้ทำการควบคุมบ่าวไพร่หรือหรือทาสเชลยขุดลอกเช่นสมัยรัชกาลที่ 3 ให้พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม อมาตย์กุล) ขุดลอกคลองบางหลวงด้านในและคลองด้านด้านวัดนางชี ซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการขุดคลองลัดคลอง ภาษีเจริญ ที่เรียกกันว่า**คลองวัดนางชี** ในสมัยนั้นราษฎรจะชอบใช้กันมาก เพราะไม่ต้องไปรอเวลาเปิด-ปิด ประตูน้ำที่ปากคลองภาษีเจริญ

คลองบางหลวงมีบ้านเรือนหนาแน่นและเรือชนิดต่างๆ

คลองต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วจะเป็นคลองหลัก ในการนำน้ำเข้าสวนจะใช้ลำประโดง ซึ่งเจ้าของสวนต้องขุดลอกเอง ซึ่งถ้ามีหลายเจ้าของก็ต้องอาศัยความร่วมมือในการขุดลอก ถ้าที่แปลงใหญ่จะเสียค่าขุดลอกมาก เช่น พระยาฤทธิรงค์ธรรณเจท ได้จ้างเงินขุดคูรอบที่ทั้ง 2 ด้านเพื่อให้ใช้น้ำได้

สะดวก ลำประโดงจึงมีความสำคัญทางด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะ แต่ก็มีบ้านเรือนตั้งอยู่ริมลำประโดงบ้างเหมือนกันและใช้น้ำในลำประโดงบริโภคได้

มีแผนผังที่ดินหลายฉบับแสดงลำประโดง 2 ด้าน (แผนผังที่ 4) ซึ่งถ้าอยู่ติดคลองด้วยเท่ากับมีลำน้ำถึง 3 ด้านอาจจะมือน้ำสมบูรณ์ดีแต่ก็เสี่ยงต่อน้ำท่วมจำเป็นต้องยกคันสวนให้สูง การมีลำประโดง 2 ด้านหมายถึงต้องมีความสัมพันธ์กับเจ้าของที่อื่นอย่างน้อย 2 แปลง ลำประโดงมีความจำเป็นในการดูแลรักษาเนื่องจากน้ำนิ่งกว่าลำคลองการตกตะกอนทับถมย่อมมากกว่าลำประโดงเป็นสมบัติส่วนบุคคลมากกว่าคลอง คลองบางหลวงและคลองด่านมีความตื่นเขินน้อยกว่าคลองอื่นอาจเนื่องจากเป็นลำน้ำเดิมร่องน้ำลึกกว่าคลองอื่น หลังจากพระยามหาอำมาตย์ขุดลอกคลองทั้งสองแล้ว ไม่พบหลักฐานในช่วงระยะนี้ว่ามีการขุดลอกอีก คลองบางหลวงหรือคลองบางกอกใหญ่เป็นคลองที่มีผู้สัญจรไปมาเป็นจำนวนมาก จึงมีกฎหมายเฝ้าระวังมาปักหลักขออนุญาตอยู่กลางคลองบางกอกใหญ่ ถ้าจะจอดชอนหากินให้ไปทำที่คลองอื่นที่มีเรือน้อยกว่า (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404, 2508; 156) นอกจากนี้ยังพบการร้องเรียนเกี่ยวกับมีผู้ปักหลักขออนุญาตเรือชอน ในเวลากลางคืนหลายแห่งเกือบตลอดคลองบางกอกใหญ่ ในที่สุดทางกระทรวงนครบาลได้มีคำสั่งให้ พลตระเวนคอยตรวจตราห้ามปราม (หจข. ร.5 น8-1/308 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึงมิสเตอร์ ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน วันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ123) จะเห็นว่าคนในสมัยนั้นรู้จักสิทธิการใช้ทรัพยากรสาธารณะ และเรียกร้องให้รัฐบาลคอยดูแลให้เป็นไปตามกฎระเบียบ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าลำคลองเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ทุกชนชั้นทุกชาติพันธุ์ โรงงานในสมัยนั้นยังไม่มีโรงงานที่ก่อให้เกิดน้ำเสีย นอกจากโรงคราม โรงปลาหนึ่ง แต่จากจำนวนโรงงานที่ยังมีไม่มาก สภาวะน้ำเน่าเสียจึงยังไม่เกิดในช่วงนั้น

2.3.6 ถนน แนวถนนหลวงแรกสุดในย่านนี้คือ **ถนนตลาดพลู** ถนนนี้ขนานไปกับคลองบางกอกใหญ่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างตั้งแต่เมื่อใด แต่ปรากฏชื่อชัดเจนในปีพ.ศ.2426 และมีโรงซัดตะตั้งอยู่ริมถนนดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าถนนนี้มีตั้งแต่ช่วงต้นพ.ศ. 2400 ต่อมาในปีพ.ศ.2453 ถนนตลาดพลูชำรุดหักพังมีสิ่งปฏิกูลสกปรกโสโครก และราษฎรพากันตั้งโรงรูกออกมาจนถนนคับแคบ เจ้าพระยา ยมราชมาพบเห็นจึงได้ให้ทำการเรียไร่ได้เงินถึง 2932 บาท 62 สตางค์ จึงได้ขยายถนนตลาดพลูจากเดิมกว้าง 3 ศอกเป็น 4 ศอกและมีร่องน้ำข้างละ 1 ศอกความยาวเท่าเดิมคือ 4 เส้น 4วา พื้นปูด้วยกระเบื้องซีเมนต์อย่างใหญ่พร้อมกับสร้างสะพานไม้ข้ามคูริมโรงบ่อน และสะพานข้ามคลองบางน้ำชน และให้ชื่อว่า **ถนนสามัคคี** (หจข. ม.ร.5 ยธ/23 หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยายมราช วันที่ 14 มิถุนายน ร.ศ. 128 และดูแผนผังที่ 10) จากการเรียไร่เงินครั้งนี้มีผู้ออกเงินถึง 105 คน ซึ่งเป็นคนจีนถึง 83 คน เป็นคนไทยเพียง 22 คน โดยดูจากชื่อผู้บริจาคหลายคน เช่น เจ้สัวสง ออกเงิน 600 บาท นายต่างออก 400บาท จินกิดไก่ออก 340 บาท ท่านเนื่องพิศาล จินง่วนเฮง หลวงฤทธิ์ราษฎร์ออกคนละ 100 บาท คหบดีเหล่านี้มีประวัติอยู่ในย่านนี้ บางท่านมีเรื่องราวและบทบาทซึ่งจะกล่าวต่อไป คนอื่นๆออกมาน้อยต่างกัน

เกิน 10 บาทมีถึง 35 คนออก 1-10 บาท 55 คน ต่ำสุด 12 สตางค์ ในประเด็นนี้มีข้อสังเกตถึงความร่วมมือของคนในย่านนี้ เพราะเงิน 1 บาทในสมัยนั้นมีค่ามากข้าวสารถังละ 4-5 บาท ดังนั้นการที่มีผู้บริจาคในจำนวนเงินสูงและมีมากถึง 105 คน ซึ่งน่าจะเป็นรายครัวเรือนมากกว่า แสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนกลุ่มนี้ การที่รัฐขอให้มีการบริจาคนอกจากเพื่อความร่วมมือร่วมใจแล้วยังทำให้แก้ปัญหาผู้รูกล้ำทั้งก่อนหน้าและภายหลังได้โดยให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีอีก มีความตื่นตัวเรื่องการใช้ทางสาธารณะในยุคนี้ ดังกรณีของนายต่างคนหบดีของย่านนี้ ต้องการทำถนนจากหน้าบ้านลงทำน้ำในคลองบางกอกใหญ่ หนังสือนายต่างถึงเจ้าพระยามรราชเสนาบดีกระทรวงนครบาล วันที่ 24 พฤษภาคม ร.ศ. 130) ไม่พบหลักฐานว่าถนนลงทำน้ำนี้ได้ปรับปรุงหรือไม่ แต่ปัจจุบันมีถนนลงทำน้ำที่อยู่เยื้องบ้านนายต่างแต่อยู่ระหว่างตึกแถวที่เปลี่ยนการถือครองไปแล้ว ถ้าดูจากแผนที่ 10 แสดงบ้านนายต่างและตึกแถวในแนวถนนสามัคคี จินเจยจะไม่ได้ประโยชน์ในการใช้ทำน้ำแต่จะได้ประโยชน์ในการใช้ถนนเนื่องจากที่ของจินเจยมีน้อยเกินไปเดินแทบไม่ได้ ถ้ารวมกับที่ของนายต่างจะใช้งานได้ดีแต่ผู้ที่อยู่ห้องแถวของนายต่างจะได้ประโยชน์มากที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่าจินเจยไม่มีชื่อในรายนามผู้บริจาค ในกรณีนี้อาจพิจารณาได้ว่านายต่างซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงมีโอกาสเข้าถึงรัฐและทรัพยากรสาธารณะมากกว่าผู้ที่ด้อยกว่า และสามารถดำรงสถานภาพเป็นคนได้ดีได้จนถึงปัจจุบัน (นายต่าง เพิ่งเสียชีวิตไปไม่นานนัก) ชื่อถนนสามัคคีจะไม่ค่อยพบในเอกสารอื่นเป็นชื่อที่ไม่นิยมเรียกจะเรียกกันว่าถนนตลาดพลู ดังที่เจ้าพระยามรราชได้กล่าวไว้

แนวถนนตลาดพลูเดิมตึกแถวในรูปอายุเกือบ 100 ปี

การรักษาแนวที่สาธารณะเริ่มปรากฏชัดในช่วงนี้ซึ่งดำเนินการโดยรัฐ เช่น กรณีที่นายชุมชอแบ่งแยกโฉนด ปลัดอำเภอบางยี่เรือได้ประวัจนวเขตถนนหลวง (ถนนตลาดพลู) และคลองบางกอกใหญ่ ไม่ให้เหลื่อมล้ำเข้ามาในที่สาธารณะ ชื่อในโฉนดส่วนใหญ่เป็นคนไทยทั้งสิ้น (หจข. ร.6 น 15.2ข/58 หนังสือนายอำเภอบางยี่เรือถึงพระยาวิสุทธบริหาร นครบาลจังหวัดธนบุรีวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ.2466)

2.4 ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนย่านตลาดพลู

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยมองความสัมพันธ์ของคนตลาดพลูเกิดขึ้นภายใต้บริบทของ วัฒนธรรมอุดมการณ์ทางศาสนา เศรษฐศาสตร์การเมืองซึ่งเป็นผลมาจากการอยู่ใกล้อำนาจรัฐ ในช่วงระยะเวลานี้

สังคมและการเมืองมีความซับซ้อนน้อยกว่าสมัยหลังๆ ดังนั้นความสัมพันธ์จึงค่อนข้างชัดเจน การศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองจะศึกษาบนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงและความเคลื่อนไหวของสังคมซึ่งในระยะนี้มีการเปลี่ยนแปลงมากมายภายใต้บริบทของการเมืองการปกครอง การวิเคราะห์ในเชิงพื้นที่ (Space) และสถานที่ (Place) จะพิจารณาพื้นที่และสถานที่ศึกษานั้นในฐานะพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ที่มีความสัมพันธ์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมนั้นๆ การวิเคราะห์การดำเนินชีวิตภายในพื้นที่สังคม พิจารณาจากด้านความคิดความเข้าใจ และการปฏิบัติการทางสังคม (Social Practice) ของผู้คนที่อยู่ภายใต้พื้นที่ทางสังคมซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมทั้งอัตลักษณ์ (Identity) ของผู้คนในพื้นที่

องค์ประกอบทางสังคมในย่านนี้และในช่วงนี้ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้างในรูปแบบต่างๆ เช่น เจ้าของสถานประกอบการกับลูกจ้างซึ่งมีจำนวนมากในย่านนี้ เจ้าของสวนกับลูกจ้างซึ่งอาจจะพัฒนาจากการเป็นไพร่หรือทาส รวมทั้งเจ้าของสวนกับผู้ถือสวนซึ่งอาจเหมือนการจ้างงานในลักษณะหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ทำงานรับจ้างทั้งหญิงและชายทั้งคนไทยและคนจีน แรงงานเหล่านี้ถือว่าเป็นแรงงานอิสระไม่ขึ้นกับนายจ้างคนใด ความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงหน้าที่ในย่านนี้ไม่มีหลักฐานว่ามีปัญหาอย่างใดทั้งนี้อาจเนื่องมาจากย่านนี้เป็นถิ่นที่อยู่ของขุนนางความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบอุปถัมภ์จึงมีอยู่มาก นอกจากนี้ยังมีอำนาจทางกฎหมายอยู่ในพื้นที่ คือมีโรงพักพลตระเวนอยู่ที่วัดราชคฤห์และที่ศาลเจ้าอาเนี้ยว และมีนายอำเภอจีนอยู่ในพื้นที่ 2 คนคือ ขุนรักษะเงินจรร (ออกด) บ้านอยู่ติดวัดอัปสร ขุนพิบาลจีนประชา (บุณติด) บ้านอยู่คู้งเผาถ่าน และยังมีนายอำเภอฝั่งตะวันตก ขุนแผ้วภูวดล (ช้าง) บ้านอยู่ริมตลาดพลู ขุนศรีนครภักดี (นาต) บ้านคลองวัดบางยี่เรือ หมื่นรองจางงศ์ภักดี (เรือ่ง) อยู่หน้าวัดนางชี (สารบาญชี ส่วนที่ 1 คือตำแหน่งราชการ จ.ศ. 1245 เล่มที่ 1,2541:74, 82) ในระยะหลังเมื่อระบบคมนาคมสะดวกขึ้นขุนนางฝ่ายปกครองอาจอยู่นอกพื้นที่ศึกษาแต่คงไม่ไกลนัก

ผู้คนในย่านนี้มีความพึ่งพากันสูงมาก ดังนั้นความสัมพันธ์ทางสังคมในเชิงกระบวนการจึงมีความจำเป็นโดยเฉพาะเมื่อมีการผลิตในเชิงพาณิชย์ ในช่วงนี้พลูเริ่มเป็นพืชเศรษฐกิจขุนนางทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่จะไม่ใช้ผู้ผลิตโดยตรง แต่จะมีฐานะเป็นนายทุนโดยการจ้างแรงงานหรือให้เช่าที่ การที่ตลาดพลูมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและมีผลผลิตต่างๆเข้าสู่ตลาด ขุนนางน่าจะมีส่วนเสริมสร้างเป็นอย่างมาก ขุนนางมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรมากกว่าชนชั้นอื่นและมีโอกาสสะสมทรัพย์สินมากกว่าเช่นกัน ต่อมาเมื่อมีสถานประกอบการเจ้าของสถานประกอบการต่างๆจะพยายามสร้างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมให้ทัดเทียมกับขุนนาง ขุนนางจะมีบทบาทในการควบคุมผู้ประกอบการทั้งทางอ้อมและทางตรง ดังเช่นกรณีอำแดงจุชอตั้งโรงสีแต่ถูกพระยาประชาชีพบริหารคัดค้านจนในที่สุดไม่สามารถสร้างโรงสีได้ และกรณีพระยาฤทธิรงค์ริณเขตคัดค้านการตัดเส้นทางรถไฟสายคลองสาน-มหาชัยของบริษัทรถไฟท่าจีน ถึงแม้จะไม่สำเร็จแต่ก็สามารถต่อรองปรับการดำเนินงานได้ในที่สุด

2.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ ในย่านตลาดพลู พื้นที่ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในย่านนี้และในช่วงเวลานี้น่าจะเป็นตลาด ทั้งตลาดน้ำและตลาดบกเช่น ตลาดวัดกลาง ตลาดพลู และตลาดปากคลองภาษีเจริญ วัด ศาลเจ้า โรงเรียน สถานประกอบการ

สถานที่ต่างๆที่กล่าวมา มีพื้นที่ให้ชาติพันธุ์ต่างๆ เข้าถึงต่างกัน ในยุคนั้นชนชั้นทางสังคมและชนชั้นทางเศรษฐกิจ ยังมีความสำคัญ หลังสัญญาเบาว์ริงทำให้เกิดการลงทุนสร้างสถานประกอบการมากขึ้น ชาวจีนพากันอพยพเข้ามาในย่านนี้มากขึ้นและแต่งงานกับหญิงไทยสาเหตุที่ชายจีนนิยมแต่งงานกับหญิงไทยมีหลายปัจจัยเช่นหญิงไทยมีบทบาทในการค้าขายมากกว่าสตรีชาติพันธุ์อื่น รวมทั้งสิทธิการถือครองที่ดินตามมรดกที่เป็นไทย การแต่งงานกับหญิงไทยถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้บุตรหลานที่เกิดขึ้นคบค้าสมาคมกับคนไทยด้วยความสนิทสนม แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้รู้สึกแตกแยกเมื่ออยู่ในหมู่ชาวจีน อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทยมีนโยบายที่ทำให้ลูกหลานจีนต้องมีสถานะภาพอย่างใดอย่างหนึ่งเช่น ถ้าแสดงความเป็นคนจีนโดยการไว้เปีย (เฉพาะผู้ชาย) จะต้องถูกผูกปี้ข้อมือโดยเสียเงิน สิบบาทหนึ่งสลึงจ่ายสามปีต่อหนึ่งครั้ง แต่ถ้ายินดีที่จะเป็นคนไทยจะต้องสักข้อมือเป็นไพร่สม หรือ ไพร่หลวงตามสถานะภาพของมารดา ซึ่งถ้าไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงานจะต้องเสียเงิน ต่ำสุดถึง 6 บาท จากตัวเงินที่ต่างกันมากหลายเท่าตัวทำให้ชายไทยเชื้อสายจีนในสมัยนั้นยินดีที่จะเป็นชายจีนไว้หางเปียและผูกปี้ข้อมือมากกว่าแต่มีลูกจีนในลักษณะนี้ยินดีตัดผมเปียและเข้าบวชเป็นพระ สกีนเนอร์ได้เขียนไว้ว่ามีลูกจีนจำนวนมากจะพูดแต่ภาษาไทยและถูกสักข้อมือเหมือนคนไทย สำหรับลูกสาวจีนที่มีแม่เป็นไทยจะแต่งกายและรับภาษากิริยามารยาท ธรรมเนียมประเพณีของไทยไว้ สกีนเนอร์ได้ลำดับความคิดเห็นของชาวต่างชาติที่เข้ามาในเมืองไทย ช่วงรัชกาลที่ห้าเกี่ยวกับคนจีนในไทย ส่วนใหญ่จะเห็นว่าคนจีนจะกลืนกลายเป็นคนไทยในช่วงรุ่นที่3 พวกนี้จะเลิกไว้หางเปียและแสดงความเป็นคนไทย ยังมีพวกไว้หางเปียอยู่แต่พูดไทยได้ชัดเจน (สกีนเนอร์ ,2529:134 - 135)

ในพื้นที่ตลาดพลูและตลาดวัดกลางชาติพันธุ์ต่างๆสามารถเข้าถึงได้ใกล้เคียงกันแต่มีสถานะต่างกัน พื้นที่ตลาดพลูจะเป็นเหมือนย่านคนจีนค้าขาย คนไทยและมุสลิมเป็นผู้ซื้อคนไทยมาค้าขายในช่วงที่เป็นโรงซัดตะอู๋อยู่บ้างแต่เมื่อเปลี่ยนเป็นห้องแถวไม้ส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนไม่พบหลักฐานว่ามีคนไทยค้าขายที่ตัวตลาดพลู มุสลิมจะไม่เข้าไปค้าขายที่ตัวตลาดพลูจะค้าขายที่ตลาดวัดกลาง มุสลิมที่มาใช้ตลาดพลูในช่วงนั้นจะมาซื้อของต่างๆยกเว้นอาหารสำเร็จรูป ยาฝิ่น กล้วยชา สุรา จากคำบอกเล่าของชาวมุสลิมสมัยหลังไม่กล่าวถึงตำรายาของชาวมุสลิมโดยเฉพาะดังนั้นชาวมุสลิมน่าจะมาซื้อยาที่ร้านสัฟยาของชาวจีนในตลาดพลู สำหรับกิจการค้าพลูชาวมุสลิม ชาวจีน และชาวไทย จะเป็นทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย

ในสังคมจีนพ่อค้าที่มีธุรกิจขนาดใหญ่และเจ้าภาษีนายอากรจะเป็นผู้ที่ร่ำรวยที่สุดในช่วงนี้ไม่พบธุรกิจขนาดใหญ่ในย่านนั้นนอกจากโรงสีโรงเลื่อยซึ่งมีขนาดเล็กไม่ใหญ่นัก พบเจ้าภาษี นายอากรอยู่ในพื้นที่ศึกษา เช่นนายอากรฝิ่น มีหลวงนรินทรราชเสนี (บั่น) หลวงจำนงภักดี (เผือก) บ้านอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ทั้งสองท่าน ดังนั้นเจ้าของโรงสี โรงเลื่อย โรงคานเรือ โรงบ่อน โรงยาฝิ่น และโรงรับจำนำ จะ

เป็นกลุ่มที่มีฐานะดีที่สุด ส่วนใหญ่เจ้าของสถานประกอบการจะเป็นจีนแต้จิ๋ว พ่อค้ารายย่อย ช่างฝีมือ ลูกจ้างในโรงงาน โรงบ่อน จะมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจต่ำที่สุด คนจีนเหล่านี้ย่อมมีความสัมพันธ์ในกลุ่มคนจีนด้วยกันและกับคนไทยตามอาชีพและความเกี่ยวข้อง ในช่วงปีพ.ศ.2423-2453 เป็นช่วงที่ชาวจีนสามารถปรับเปลี่ยนและเลื่อนฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจได้มากที่สุด (สกินเนอร์, 2529 : 136-138) ในย่านตลาดพลูมีชาวจีนที่มีฐานะดีเข้าชั้นคนหบดี คือ จีนโพ ลูกชายคือสมเด็จพระวันรัตได้บริจาคที่ดินของท่านสร้างวัดโพธิ์ (วัดโพธิ์นิมิตร) และต่อมามีนายจ่าง แซ่ตั้ง ซึ่งมีที่และห้องแถวอยู่ในย่านนี้ และมีอยู่จนถึงปัจจุบัน

ในช่วงที่ตลาดพลูยังเป็นโรงขัดตะและต่อมาได้ขยายเป็นห้องแถวซึ่งมีถึง 100 ห้องในต้น รัชกาลที่ 6 ประกอบกับการเข้ามาของคนจีนมากขึ้นทำให้ตลาดพลูเปิดพื้นที่ขายของมากขึ้น ส่วนพลูในย่านนี้จะค่อยๆ หายไปกลายเป็นตึกแถวห้องแถวไม้ในตลาดมากขึ้น โดยเฉพาะบริเวณถนนตลาดพลูและแนวตรอกลำภู คนจีนแต้จิ๋วน่าจะชักชวนกันมาอยู่อาศัยในย่านนี้มากขึ้น

วัด เป็นสถานที่ที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ สามารถเข้าถึงเท่าเทียมกัน สังเกตว่าวัดบางยี่เรือ หรือ วัดราชคฤห์ ในช่วงนี้ไม่ได้เป็นวัดของชาวมอญแต่อย่างใดชาติพันธุ์อื่นสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมร่วมงานประเพณี แม้กระทั่งการบวชเรียนงานประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเป็นงานที่สร้างความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ได้มาก โดยเฉพาะงานศพผู้คนทุกชาติพันธุ์สามารถเข้ามาสร้างความสัมพันธ์ เพราะถือเป็นการเคารพผู้ตายและโดยเฉพาะเมื่อมีการแสดงทุกชาติพันธุ์สามารถมาสร้างความสัมพันธ์ได้ไม่เว้นแม้กระทั่งมุสลิม และวัดในย่านนี้มีศาลเจ้าอยู่หลายวัด

ศาลเจ้า งานฉลองศาลเจ้าจะมีการแสดงงิ้วหรือเชิดสิงโต ประเพณีจีนเป็น

สิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนจีนและคนไทยทั้งที่ศาลเจ้าและที่บ้าน คนไทยโดยเฉพาะขุนนางมักจะได้รับเชิญไปกินเลี้ยงในงานประเพณี เช่นงานตรุษจีนขุนวิจิตรมาตราได้เล่าว่า “ ---ตรุษจีนนั้นไทยมักมีส่วนเข้าไปร่วมด้วยมาก เช่นเขาเชิญให้ไปกินโต๊ะกับเขา หรือไม่ก็ขนมเซ่งหรือของกินอะไรต่างๆมาให้ เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กชอบมากที่สุด คือ **สิงโตน้ำตาล** เขาทำเป็นรูปสิงโตนั่งแท่นสีขาวโพล่งข้างในกลวง ตัวขนาดใหญ่ที่สุดนั้นราวศอกหนึ่งและขนาดย่อมก็มี ---

“ (กาญจนาศพันธุ์, 2543 : 329)

โรงเรียน ในสมัยนั้นโรงเรียนส่วนใหญ่อยู่ในวัดทั้งโรงเรียนของรัฐ และ เอกชนเด็กนักเรียนจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทุกกลุ่ม ยกเว้นโรงเรียนจีนน่าจะมีเฉพาะเด็กจีน เด็กมุสลิมส่วนใหญ่จะเข้าเรียนที่วัดเวฬุราชิน และวัดอิทราราม ต่อมาเมื่อมีโรงเรียนสามัญในมัธยมเด็กมุสลิมจึงย้ายเข้าไปเรียน เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยนั้นผู้ตั้งโรงเรียนเป็นสตรีมีหลายคนและมีทั้งไทยและจีน เช่น โรงเรียนคชเสนีย์บำรุงตั้งโดยนางชั้น คชเสนีย์ โรงเรียนอิฟเวนิ่งสกูล ตั้งโดย นางสาวน้อม ชาติสดสี โรงเรียนเฉลิมวัฒน์ศึกษา ตั้งโดย นางสาวกิมไล้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า โรงเรียนเป็นสถานที่ ที่สร้างความสัมพันธ์ ระหว่างชาติพันธุ์ ในระบบโรงเรียนไม่ว่าจะเป็นของรัฐหรือเอกชน ในสมัยนั้นนักเรียนทุกคนมีสิทธิที่จะเรียนเสมอภาคกัน มีสิทธิที่จะ

ใช้ มีสิทธิที่จะเข้าถึงการศึกษาเท่ากันแต่ในระยะแรกนักเรียนต้องเสียค่าใช้จ่ายบ้าง ในสมัยนั้นไม่มีอัตราค่าใช้จ่ายตายตัวแต่มีหลายโรงเรียนไม่สามารถอยู่ได้เพราะไม่มีเงินจ่ายครูเนื่องจากนักเรียนมีน้อย

สถานประกอบการ ซึ่งส่วนใหญ่เจ้าของจะเป็นคนจีน สถานประกอบการจะเป็นทั้งผู้ซื้อและผู้ขาย จึงย่อมมีความสัมพันธ์ กับชาติพันธุ์ ต่างๆที่เข้ามาเป็นผู้ซื้อและผู้ขาย นอกจากนี้ยังมีกุ๊หลี่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีน กุ๊หลี่เหล่านี้จะใช้พื้นที่ในสถานประกอบการเช่น ตลาดโรงบ่อน โรงยาฝิ่นเป็นที่ที่สร้างความสัมพันธ์กับชาติพันธุ์ อื่น สถานประกอบการไม่ใช่พื้นที่ ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แต่สถานประกอบการต้องพยายามที่จะเข้าถึงทุกชาติพันธุ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดี

2.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างคนย่านตลาดพลูกับคนนอกพื้นที่ ตลาดน้ำจะเป็นพื้นที่ที่คนในและคนนอกมาใช้พื้นที่มากที่สุด มากกว่าตลาดวัดกลางและตลาดพลูแต่เมื่อมีทางรถไฟสายคลองสนามราชัยตลาดน้ำอาจลดความสำคัญลงบ้าง ตลาดน้ำเป็นพื้นที่ที่ผู้ซื้อสามารถเข้าถึงได้ดีกว่าตลาดบกเนื่องจาก สามารถซื้อสินค้าได้ตลอดเวลาทั้งกลางวันและ กลางคืน ผู้ขายก็สามารถขายได้ตลอดเวลาเช่นกัน ผู้ซื้อจะมีทุกชนชั้นทุกชาติพันธุ์ดังนั้นตลาดน้ำจะเป็นพื้นที่ที่คนในและคนนอกเข้าถึงได้ยาวนานกว่าตลาดบก คนนอกพื้นที่จะนำสินค้าต่างๆเข้ามาและนำสินค้าในพื้นที่ ออกไป ในกิจการปลูกพลูและค้าพลู เป็นการสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างคนในคนนอกมากที่สุด นอกจากนั้นยังเป็นการสร้างเครือข่ายให้กว้างขวางออกไปเมื่อมีเส้นทางรถไฟสาย คลองสนามราชัยสินค้าจากตลาดพลูโดยเฉพาะหมากพลูจะออกไปทางรถไฟมากขึ้น แม้ค้าภายนอกที่ไม่มีเรือสามารถนำสินค้าขึ้นรถไฟไปลงที่คลองสนาม ข้ามเรือรับจ้างข้ามไปฝั่งพระนคร สินค้าจากข้างนอกเช่นของทะเลจากมหาชัยสามารถนำมาขายในย่านนี้มากขึ้น การมีเส้นทางรถไฟเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ตลาดพลูเจริญขึ้นอย่างรวดเร็วแต่ในทางตรงข้ามตลาดน้ำที่เป็นตัวเชื่อมสินค้าจากมหาชัยจะค่อยๆลดความสำคัญลง ความสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ของคนในย่านนี้กับคนนอกจะค่อยๆลดบทบาทลงเนื่องจากการเข้ามาอย่างเร่งรีบเพื่อให้ทันเวลาของคนนอกซึ่งต่างกับการใช้เส้นทางน้ำไม่จำเป็นต้องเร่งรีบนัก เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการแต่งงานระหว่างคนย่านมหาชัยกับคนย่านตลาดพลูเช่น คุณ วันชาติ อุตเดช คุณปูเป็นคนมหาชัย คุณย่าเป็นคนย่านวัดอัปสร

วัด เป็นที่พบปะของคนในคนนอก ในงานประเพณีต่างๆโดยเฉพาะงานประเพณี มีพื้นที่ที่คนนอกสามารถเข้ามาสร้างความสัมพันธ์ได้มากที่สุด วัดที่มีเกจิอาจารย์ดังเช่นหลวงปู่ชู วัดนาครปรก มีชื่อเสียงทางเมตตามหานิยมและรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรคนในพื้นที่ตลาดพลูจะไปรักษาโรคกับท่านมาก หลวงปู่ชูเคารพนับถือกับหลวงปู่เอี่ยม วัดหนึ่งซึ่งเป็นวัดที่อยู่นอกพื้นที่ศึกษา ถ้าคนตลาดพลูไปหาหลวงปู่เอี่ยมเพื่อขอวัตถุมงคลท่านจะไล่ให้มาหาหลวงปู่ชู และท่านเองเดียวกันถ้าคนบางขุนเทียนมาหาหลวงปู่ชูขอวัตถุมงคลท่านจะให้กลับมาขอหลวงปู่เอี่ยม (คณะศิษยานุศิษย์หลวงปู่ชู,มปป 2-5) งานประเพณีชีวิตต่างๆ เช่นงานบวช งานศพ เป็นงานที่คนนอกพื้นที่จะเข้ามาสร้างความสัมพันธ์กับคนใน

โรงเรียน ในสมัยนั้นเด็กนักเรียนจะไม่ไปเรียนไกลพื้นที่ แต่ครูมักจะเป็นคนข้างนอกโดยเฉพาะครูจีนบางครั้งถึงกับชักชวนมาจากเมืองจีน เช่นโรงเรียนไคเหม็ง มีครูชาวจีน 3 คนเป็นชาวจีนมาจากเมืองจีนทั้งสิ้นและเป็นจีนแต้จิ๋ว ผู้ขอจัดตั้งโรงเรียนมี 5 คนล้วนเป็นจีนแต้จิ๋วในบังคับสยามส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ตลาดพลู (หจข. ศธ ร.6 54.1/50 แจ้งความจำนงค์จะดำรงโรงเรียนอยู่ต่อไป พ.ศ.2461) ในช่วงนี้รัฐบาลไทยได้ออกพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์บังคับให้ครูทุกคนต้องพูดและเขียนภาษาไทยได้ ครูโรงเรียนจีนย่านนี้ส่วนใหญ่เป็นจีนนอกเพิ่งเข้ามา ยังไม่รู้ภาษาไทยจึงต้องลาออก ในที่สุดโรงเรียนไคเหม็งต้องปิดตัวเองลงเนื่องจากทุนไม่พอในปี พ.ศ.2462 (หจข. ศธ.ร.6 54.1 /233 ขอล้มโรงเรียนไคเหม็งเลิกการสอน) นอกจากนี้พระยังทำหน้าที่เป็นครูด้วยอาจเป็นคนในพื้นที่หรือย้ายมาจากนอกพื้นที่ แต่เจ้าของมักจะเป็นคนในพื้นที่โดยส่วนใหญ่ดังนั้นโรงเรียนจึงเป็นพื้นที่ ที่คนในและคนนอกมาสร้างความสัมพันธ์ในลักษณะหนึ่ง

สถานประกอบการ มีกุลีเป็นชาวจีนและส่วนใหญ่ในระยะนี้จะเป็นจีนนอกซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับเจ้าของสถานประกอบการ เช่น ถ้าเป็นโรงเลื่อยจะเป็นจีนไหหลำ โรงสีเป็นจีนแต้จิ๋ว รวมทั้งกระบวนการซื้อและขายของสถานประกอบการต้องสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับคนภายนอกพื้นที่ค่อนข้างมาก ดังนั้นจึงถือว่าสถานประกอบการมีพื้นที่ที่คนภายนอกสามารถเข้าถึงได้มากที่สุด และน่าจะเป็นความสัมพันธ์ที่ดี สถานบริการโดยเฉพาะโรงบ่อน โรงรับจำนำและโรงยาฝิ่นน่าจะมีคนภายนอกพื้นที่เข้ามาสร้างความสัมพันธ์บางครั้งอาจจะเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ค่อยดีนัก ทั้งสถานประกอบการและสถานบริการเป็นสถานที่ที่ดึงดูดให้คนนอกเข้ามาสร้างความสัมพันธ์กับคนตลาดพลู น่าจะมากกว่าสถานที่อื่นๆ

2.4.3 ความสัมพันธ์ของคนย่านตลาดพลูกับรัฐ รัฐสร้างความสัมพันธ์กับคนตลาดพลูหลายประการ ตั้งแต่การเก็บภาษีอากรทั้งทางตรงและทางอ้อม การสร้างสมบัติสาธารณะ เช่นสะพาน ถนน คลอง ประตูนํ้า รถไฟ (ระยะแรกเป็นของบริษัทรถไฟท่าจีนต่อมาโอนมาเป็นของรัฐบาล) ไฟฟ้า การดูแลความปลอดภัยในทรัพย์สินและบ้านเรือน รัฐได้สร้างความสัมพันธ์ผ่านองค์กรต่างๆดังนี้คือ

การเก็บภาษีอากรทางตรงในย่านนี้นับว่าได้ภาษีเข้ารัฐค่อนข้างมากกว่าย่านอื่นในปีพ.ศ. 2463 อำเภอบางยี่เรือได้จัดเก็บภาษีอากร จากอากรสวนใหญ่ ภาษีโรงเรือน ค่าธรรมเนียมต่างๆรวมเป็นเงิน 43435 บาท 44 สตางค์ ภาษีสมภักศรและภาษีอื่นๆในปีพ.ศ.2446 ในระยะ 1 เดือน รวมเป็นเงิน 31 บาท 24 สตางค์ (หจข. ร.5น .4.1/138 หนังสือสรรพากรจังหวัดธนบุรี ถึงพระยาเพชรบุรีว่า อธิบดีกรมพระนครบาล วันที่ 14 ธันวาคม พ.ศ. 2463) จะเห็นว่ายอดภาษีอากรที่นำส่งต่างกันค่อนข้างมากในระยะเวลาห่างกัน 20 กว่าปี แสดงให้เห็นถึงความเติบโตของระบบการค้าและบริการในย่านตลาดพลู

ภาษีทางตรงที่รัฐจัดเก็บนอกจากนี้ยังมีความราชการที่เก็บจากชาวยไทยที่ไม่เข้ารับราชการปีละ 18 บาท จนปี พ.ศ.2457 จึงได้ยกเลิกระบบไพร่เปลี่ยนเป็นระบบทหารเกณฑ์ (ชัย เรื่องศิลป์,2529 :287-292)

สำหรับชายจีนจะเสียภาษีเป็นค่าผูกปื้ข้อมือ 4 บาท 25 สตางค์ ต่อ 3 ปี และถ้าไม่ต้องการผูกข้อมือพร้อมตราประทับจะต้องเสียเงินเพิ่มเป็น 6 บาท 25 สตางค์ ถ้าไม่เสียภาษีจะถูกจับและเสียค่าปรับเพิ่ม การผูกปื้ข้อมือคนจีนจะไม่ค่อยพอใจนักเพราะดูเหมือนการจ้องใจที่จะหยามกัน (สกินเนอร์, 2529:147) ดังนั้นชาวจีนจะนิยมขึ้นทะเบียนกับสถานกงสุลหรือสถานทูตเป็นคนในบังคับต่างประเทศ ในพื้นที่ศึกษามีคนจีนที่เป็นคนในบังคับต่างประเทศมากพอสมควร

ภาษีทางอ้อมจะมีหลายอย่างเช่นภาษีด่าน ภาษีเรือ ภาษีสินค้าต่างๆที่นำเข้ามาขายในย่านนี้ ซึ่งมักจะมีปัญหาระหว่างราษฎรกับเจ้าหน้าที่รัฐอยู่เสมอว่าการเก็บภาษีเกินอัตราโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ด่าน แม้แต่ภาษีเรือมักมีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่เสมอดังรายงานที่ ขุนยี่สารภักดินายอำเภอบางกอกใหญ่ได้รายงานว่าราษฎรมักไม่ค่อยจ่ายค่าภาษีเรืออ้างว่ามาจอดเรือรอน้ำไม่ได้มาขายของ (หจข. ร.5น4.1/36 หนังสือขุนยี่สารภักดินายอำเภอบางกอกใหญ่ ถึง หลวงนรพรรคพดุมิกร วันที่ 20 มิถุนายน ร.ศ.122)

กระบวนการและระบบในการเก็บภาษีของกรุงรัตนโกสินทร์ได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 100 ปี ขณะเดียวกันกระบวนการผลิตได้พัฒนาจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า พลุเป็นสินค้าที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องเช่นกันดังในบริบทที่กล่าวไปแล้ว มีข้อน่าสังเกตว่าพลูเป็นพืชที่ไม่ได้พัฒนาไปอย่างสุดโต่งการใช้ปุ๋ยมักจากปลาเน่าและการทำสวนยกทรงมีผลดีต่อระบบนิเวศในชวงนั้น กระบวนการปลูกพลูไม่ได้สร้างปัญหาในสังคมแต่อย่างใดผู้วิจัยไม่พบหลักฐานในเรื่องนี้อาจเป็นไปได้ว่าคนทุกกลุ่มได้ผลประโยชน์จากพลูทั้งทางตรงและทางอ้อม ขณะเดียวกันการตั้งโรงสีได้ถูกคัดค้านจากผู้อยู่ใกล้เคียงดังได้กล่าวไปแล้ว จากประเด็นต่างๆความสัมพันธ์ของคนตลาดพลูกับรัฐจึงเป็นมิติของอุดมการณ์อำนาจโดยผ่านทางพิธีกรรมความเชื่อ การครอบงำผ่านทางกฎหมาย พิธีการ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อระยะเวลาผ่านไปในช่วงหลัง การต่อต้านการครอบงำได้แพร่ขยายจากชนชั้นขุนนางไปยังราษฎรธรรมดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกี่ยวกับที่ดิน ซึ่งนอกจากเป็นความสัมพันธ์กับรัฐแล้วยังต่อเนื่องไปถึงการปรับตัวในที่สุด

บทบาทของรัฐในช่วงนี้มีการสร้างความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ค่อนข้างมากในย่านตลาดพลู เช่น การเตรียมการและการช่วยดับไฟ ในย่านนี้มีไฟไหม้บ่อยครั้งมากแต่ครั้งที่ลุกลามมากคือ ในปี พ.ศ.2466 ไฟไหม้โรงสีเชียงเฮงจันรวมทั้งห้องแถว 9 ห้องและบ้านราษฎรอีก 6 หลัง ทำความเสียหายถึง 105, 301 บาท ต้องใช้ทหารเรือมาช่วยดับทั้งหมด 85 นาย (หจข. ร.6 ม./1 หนังสือเจ้าพระยามรราชเสนาบดีมหาดไทย ถึงเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ ลงวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2466) นอกจากนี้ยังมีการเตรียมการป้องกันไฟไหม้โดยให้เรือกลไฟของทหารเรือจากกรมทหารเรือใกล้วัดอรุณแล่นไปจอดที่ตลาดพลูในช่วงเที่ยงคืน พออรุณรุ่งเรือกลไฟของทหารเรือก็จะเล่นกลับกรมเป็นอย่างนี้ทุกคืน (กาญจนาควันธุ์, 2543 :317)

นอกจากนี้ในกรณีที่เกิดอุทกภัยในปี พ.ศ. 2460 รัฐได้ดำเนินการส่งลูกเสือจากโรงเรียนสวนกุหลาบและโรงเรียนวัดบวรนิเวศรวมทั้งครูและผู้กำกับจำนวน 282 นาย เดิมต้องการให้ช่วยพื้นที่บาง

ลำเจียกซึ่งยังมีสวนที่น้ำยังท่วมไม่ถึงอยู่อีก 31 หน้ด ปรากฏว่าราษฎรจากอำเภอบางยี่เรือซึ่งมีเขตติดต่อกับอำเภอบางกอกใหญ่ได้มาขอความช่วยเหลือด้วย ในขณะนี้พื้นที่บางกอกใหญ่ต้นไม้ในสวนเสียหายถึง 1 ใน 3 (หจข. ร. น43/11 รายงานของขุนบริรักษ์ราชกิจ รังนายอำเภอบางกอกใหญ่ ถึง พระยาเพชรปानी อธิบดีกรมพระนครบาล ลงวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2460)

การติดตั้งไฟฟ้าในคลองบางหลวงซึ่งเป็นพื้นที่แรกสุดย่านฝั่งธนบุรี ในปี พ.ศ. 2466 รัฐได้ติดตั้งไฟฟ้าในคลองบางหลวงโดยมีเหตุผลว่ามีเรือแพสัญจรไปมามาก ติดตั้งแต่ปากคลองไปจนถึงด้านระยะทางประมาณ 60 เส้น ใช้ไฟดวงโคม 100 แสงเทียนรวม 60 ดวง โดยบริษัทไฟฟ้าสยามออกค่าติดตั้งให้แต่รัฐต้องจ่ายค่าไฟเดือนละ 473 บาท ทั้งนี้เนื่องจากบริษัทได้วางสายเคเบิลและสายไฟใหญ่ไปตามคลองบางหลวงและคลองบางไส้ไก่เพื่อจำหน่ายให้แก่ประชาชน (หจข. ร.6 ม.1/62 หนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาอมราช ลงวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ.2466) การที่บริษัทไฟฟ้าสยามลงทุนติดตั้งไฟฟ้าในย่านนี้ก่อนย่านอื่นเนื่องจากการมีบ้านเรือนขุนนางอยู่เป็นจำนวนมากและมีผู้คนอยู่หนาแน่นในย่านตลาดพลูและในคลองบางไส้ไก่ ดังนั้นอำนาจในการบริโภคจะมีสูงกว่าย่านอื่นและมีอีกเหตุผลคือย่านปากคลองด่านเป็นที่ตั้งบ้านของเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี บิดาของสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระชายาในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี

2.4.4 ความสัมพันธ์ของคนย่านตลาดพลูกับการปรับตัว จากสถานการณ์ต่างๆที่กล่าวมาแล้วในบริบทที่หลากหลาย จะเห็นว่าคนย่านตลาดพลูมีความสามารถอย่างเยี่ยมยอดในการปรับตัวและเป็นไปอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ผู้คนทุกชนชั้นทุกชาติพันธุ์ในย่านนี้เผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องปรับตัวด้วยกันทั้งสิ้น เริ่มตั้งแต่คนมุสลิมและคนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในย่านนี้สามารถปรับตัวในการดำรงชีวิตและสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อชนชาติอื่นดังในบริบทที่กล่าวไปแล้ว ชนชั้นไพร่และทาสเมื่อมีการประกาศยกเลิกฐานะทางชนชั้นจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อการอยู่รอด สอดรับกับการเป็นแรงงานซึ่งเป็นที่ต้องการของย่านนี้ในช่วงอุทกภัยปี 2460 พืชยืนต้นล้มตายไปเป็นจำนวนมากการเปลี่ยนแปลงพันธุ์พืชและการใช้ที่ดินในลักษณะอื่นเริ่มเกิดขึ้นมากขึ้น **พลู เป็นพืชที่มีอุปสงค์มาก** ในระยะนี้ประกอบกับแรงงานอิสระที่มีมากขึ้นดังบริบทที่กล่าวในเรื่องพลู ในบริบทของสถานประกอบการในย่านนี้จะเห็นว่าส่วนใหญ่ได้จัดตั้งขึ้น

หลังปี 2460 แทบทั้งสิ้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินไม่ได้เพื่อการเพาะปลูกเท่านั้น ในพื้นที่ตลาดพลูหลังปี 2460 พื้นที่สวนถูกปรับเปลี่ยนเป็นโรงงานและที่อยู่อาศัย

หลังปีพ.ศ.2475 มีขุนนางถูกปลดออกเป็นจำนวนมากจากสถานการณ์เศรษฐกิจ ตกต่ำน่าจะมีขุนนางที่อยู่ในย่านนี้ด้วย แต่เนื่องจากเป็นสถานการณ์ที่เจ็บปวดสำหรับตระกูลขุนนางและเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่จะพูดถึง จึงเป็นอีกสถานการณ์ที่ชนชั้นนี้ยากจะเปลี่ยนจากความทรงจำ สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนของชนชั้นขุนนางคือการยอมให้มีการเปลี่ยนมือในการถือครองที่ดินซึ่งพบมากในระยะหลัง รวมทั้งการยอมรับกฎหมายเวนคืนที่ดินของขุนนาง เห็นชัดจากกรณีที่ดินของพระยาโกมารกุลที่ถูกเวนคืนทำท่าเรือ